

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1950.

2. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

- P. D. KRAJEVSKIJ: Majakovszkij — a forradalom költője
BARTA JÁNOS: Arany János a Bach-korszakban
KIRÁLY ISTVÁN: Népi demokráciánk irodalma

VITA

„Magyar irodalom“ (Egy cikk és egy vita tanulságai)

ADATOK ÉS ADALÉKOK

- Eckhardt Sándor: Uralkodók harca
a fogoly Balassi Bálintért
Esze Tamás: Őszi harmat után
Kemény G. Gábor: Riedl Szende
Móricz Miklós: Debrecen és Sárospatak
Móricz Zsigmond életében

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Komjáthy Jenő kiadatlan versei
Ady és az 1905-ös orosz forradalom

SZEMLE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6–8., I. EM.)

Elnök:

LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök:

BARTA JÁNOS FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR WALDAPFEL JÓZSEF

Titkár:

KIRÁLY ISTVÁN

Jegyző:

KLANICZAY TIBOR

Pénztáros:

SZABOLCSI MIKLÓS

Ellenőr:

SZAUDER JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1950.

2. SZÁM

<i>P. D. Krajevskij</i> : Majakovszkij, a forradalom költője	1
<i>Barta János</i> : Arany János a Bach-korszakban	21
<i>Király István</i> : Népi demokráciánk irodalma	33

VITA

„Magyar Irodalom“ Egy cikk és egy vita tanulságai (Barta J.)	57

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Eckhardt Sándor</i> : Uralkodók harca a fogoly Balassi Bálintért	60
<i>Esze Tamás</i> : Őszi harmat után	64
<i>Kemény G. Gábor</i> : Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért	70
<i>Péter László</i> : A kiegyezés korabeli parasztsors tükröződése egy ujtípusú népballadában	90
<i>Móricz Miklós</i> : Debrecen és Sárospatak Móricz Zsigmond életében (Testvéri emlékezés)	93
<i>Koltay Kastner Jenő</i> : Giordano Bruno a magyar irodalomban	101

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Komjáthy Jenő kiadatlan versei (Németh G. Béla)	108
Ady és az 1905-ös orosz forradalom (Földessy Gyula)	112

SZEMLE

A magyar parasztháborúk irodalma 1437—1514 (Kardos Tibor)	119
„Tépjétek el a sötétség bilincseit“ (Szauder József)	125
Arany János válogatott versei (Horlai Györgyné)	127

P. D. KRAJEVSZKIJ:

MAJAKOVSZKIJ — A FORRADALOM KÖLTŐJE

I.

Áprilisban volt húsz esztendeje annak, hogy meghalt a szovjet korszak legjobb, legtehetségesebb költője — Vlagyimir Vlagyimirovics Majakovszkij.

Majakovszkij kétségkívül a 20. század legkiemelkedőbb költő-újítója. Arra volt hivatva — és ezt a hivatását be is töltötte — hogy megteremtse az új költészetet, a harc és a munka költészetét, egy mély eszmei és hazafias költészetet: a szocialista realizmus költészetét.

Mint a nép igaz fia, mint kora gyermeke, költészetének egész „zengő erejét“ annak a forradalmi harcnak szentelte, amelyet a Szovjetúnióban a dolgozó tömegek az új szocialista életforma megszilárdításáért folytattak. Mély szenvedéllyel mondotta:

Nekünk az ösvényt Lenin mutatta
Minden más út görbe és kátyús

Két korszaknak a határán túnt fel Majakovszkij, azon a határon, amely a régi burzsoá világ pusztulását és az új szocialista társadalom megszületését jelzi és tudatosan, minden ingadozás nélkül az új világhoz kapcsolta életét és művét, annak dalnoka lett.

A költő irodalmi pályafutását a század elején kezdte. Ennek a korszaknak irodalmi harcában két tábor állt egymással szemben: a forradalom és a reakció tábora. Ebben a harcban Majakovszkij állásfoglalása egészen világos volt: ahhoz a forradalmi táborhoz tartozott, amelynek élén Gorkij, a nagy proletár író állott. Nem kétséges, hogy azt a gondolatkört, témakört, azokat a jellemeket és problémákat, amelyek a 20. században elsősorban Gorkij művében jelentkeztek, Majakovszkij lírai képekben formálta meg.

Már korai, forradalomelőtti korszakában kereste az utat a valódi demokratikus, forradalmi költészet felé. Már akkor felemelte haragos szavát a hazugság, a kizsákmányolás, a vallási és politikai csalás ellen, amelyek a polgári társadalmat jellemzik.

Majakovszkij korai műveinek lapjairól az olvasó előtt kirajzolódik magának a költőnek lírai alakja, ahogy súlyos lépteivel a város aszfaltos utcáit rója, a házak kőóriásait nézegetve lefolyó csöveikkel, cégtábláikkal, a „vezetékek hurkaival“, és behatolni próbál a város „sokarcú“ életébe, hogy megértse. A korai Majakovszkijnál világosan kirajzolódik a város képe, az a kapitalista „város-pokol“, amely idegen az emberi érzésektől és élményektől, amely gőzösök fütttyével, automo-

bilok tülkölésével, repülőgépek zúgásával — egész zajával elfojtotta az ember lelkének „kiáltását“, a költő sebzett szívének „kiáltását“. Innen származik a költő határozottan ellenséges beállítottsága az ilyen város-sal szemben.

A fiatal Majakovszkij művészete természetesen nem fejlődött ellenmondások nélkül. Ezek az ellenmondások két elv, két vonal eredőjének tekinthetők, s ezek ugyanúgy fellelhetők életében, mint tudatában és művében. Egyrészt Majakovszkij kapcsolatban volt egy bizonyos irodalmi csoporttal, iskolával, amely a szűk individualizmus kultuszát űzte, esztétikai szenvedéllyel és vitákkal, másrészt — „hívta“ őt a nép szenvedésével és nyomorával, a nép, amelynek társadalmi-politikai harcát olyan jól értette és amely oly közel állt hozzá. Egyik oldalon a futurizmus, esztétikai szélsőségeivel, formalista kísérleteivel, a másik oldalon — élesen felvetett társadalmi témák keresése a nagy, lényegileg realista művészet felé való törekvés.

Az első vonal Majakovszkij alkotásában — lefelé megy, a második — felfelé. Művészetében kétségkívül a második — felfelé vezető vonal győzött, győzte le a másikat.

Majakovszkij már a forradalomelőtti években a társadalom legalsó rétege képviselőjének és védelmezőjének tekintette magát, — ebben a rétegben találta meg a legemberibb embereket, — és szenvedélye minden erejével vetette rá magát a jóllakott burzsujra, a társadalmi bűnök és az erőszak minden képviselőjére, akiket hájas és egyéniség nélküli emberek bandájának tekintett. A gazdagság és szegénység közötti kontraszt, a társadalmi ellenmondások, az elnyomó és elnyomottak között — ez válik a költészetét átható központi mértékké. Az első világháború kiélezte ezeket az ellentéteket és ellenmondásokat.

A forradalomelőtti években Majakovszkij leleplezte művében a kapitalista valóságot és széles alapokon nyugvó demokratikus művészetet teremtett, de még nem a szocialista realizmus művészetét. A szocialista realizmus lírai képviselőjévé csupán a forradalomutáni időszakban vált.

II.

A nagy októberi szocialista forradalom Majakovszkij alkotása számára igen széles perspektívákat nyitott. Mindenekelőtt új eszméket hozott számára, új témákat, új anyagot, új színeket, kiszélesítette alkotásának skáláját, kivitte az utcára és a terekre, amelyeket birtokba vettek a tömegek és ezeknek a tömegeknek a költőjévé, — népi költővé tette őt. A forradalom első napjaitól fogva a forradalom tribunája, tömegagitátor, a Lenin—Sztálin nagy pártja által vezetett nép küzdelmének énekesévé válik.

Az a kritikusi viszony a valósághoz, amely a korai Majakovszkij jellemzi, átadja helyét egy szenvedélyes viszonynak, és az élet tragikus felfogása helyébe most a forradalmi optimizmus lép. Alkotása rendkívül sokoldalúvá válik. A forradalmi kor minden nagy és kis eseménye, ennek az időnek egész bonyolult és forrongó élete művének tartalmává válik.

Mindenről írt verseket és mindenki, mindenki számára. „Mindenkőről“ — azt jelenti: a régiről is, az újról is; mindent, ami régi, elítélt,

kigúnyolt, mindent ami új, segített növekedésében, féltő gonddal ápolt. Meglepő élesen és világosan különül el Majakovszkij költészetében a „fény és árnyék“, a pozitív és a negatív, a haladó, növekvő és a reakciós, a pusztulásra ítélt.

„Mindenki, mindenki számára“ — azt jelenti, hogy a sokmilliós tömegek, a nép számára. Ez volt verseinek „szociális címzése“.

Mint a forradalom költője, sohasem volt „szónok“, aki szemléli az életet. A szenvedély, az aktivitás, nem pedig a reflexió — ez művének egyik lényeges vonása. „Miért írjak én Manya és Petya szerelméről, a helyett, hogy úgy tekinténem magamat, mint annak az állami szervnek egy részét, amely az életet építi“, — mondotta a költő, és a művészet eszközeivel ő valóban az új szocialista életet építette.

III.

A fiatal köztársaság konkrét feladatainak megoldása során Majakovszkij mindenekelőtt elsajátította a forradalmi harc tapasztalatait. A forradalom első éveiben írt versei a forradalmi események sajátos költői naplóját alkotják. „A forradalom ódája“, „Mese Piroskáról“, „Nemzetközi állatmese“, „A mi indulónk“, „Mi megyünk“, „A másik oldalnak“, „Napiparancsok a művészet hadseregéhez“, „Megrendítő tények“, „Induló balra“ stb. Ime, a költő visszhangja az aktuális eseményekre. Szélesebb alapon ezt a „Miszteriumban“ találjuk meg.

Ismeretes, hogy a költő kihívó dalával:

Falj ananászt, fácánt, ne búsulj.
közelg haláloed napja, burzsuj.

rohamozták meg a tömegek a régi világ erődjeit. Erre a rohamra hívott fel minden költeménye. Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben az időben a költő a társadalmilag leghatékonyabb műfajban szólal meg, az ódában, indulóban, napiparancsban, politikai költeményben.

Az óda lehetővé tette, hogy jobban és teljesebben fejezze ki elragadtatását a diadalmasan kibontakozó forradalom felett.

Az indulók egyenesen a néphez szóltak; feladatuk az volt, hogy megszervezzék a tömegek ünnepélyes győzelmi felvonulásait az utcákon és tereken. Versmértékük, pl. az „Induló balra“ versmértéke, közvetlenül érzékelteti a felvonuló tömegek lépteinek ütemét. Tartalmilag mind „A mi indulónk“, mind az „Induló balra“ olyan költemények, amelyek rohamra szólítják a tömegeket a gyűlölt régi világ ellen. A forradalom győzött. A mi győzelmes rendünkben nincs helye a csüggedésnek, ezért —

„Hadd döngjön a térre, rohamra süvöltve,
a forradalom, — fel a főt dacosan!
Megmossuk a városokat, hisz a földre
egy másik özön heves árja rohan.

(A mi indulónk.)

„Induló balra“ c. költeményben a költő még pontosabban megmondja:

„Az Ádám-Éva féle
törvényt tegyük ravatalra.

Odahív, ahol

a kínok hegyein túl
majd végtelen és napos a tájék.

A régi iránti gyűlölet:

— A régi legyen hát újra itt?

Az új örömteli üdvözlése:

— Időgebénknek nincsen féke,

Az életigenlő optimizmus:

Homályosíthat sasszemet a pára?

A költő hite a forradalom igaz eszméinek végleges győzelmében:

A kommünt senki le nem igazza!

— képezi az „Induló“ lendületének alapját.

A forradalom első éveinek költészetére nem kevésbé jellemzőek a „Napiparancsok a művészetek hadseregéhez“ c. költeményei, amelyekben a költő kifejti felfogását a forradalmi művészet feladatairól. A költő sajátos művészi krédója ez. Majakovszkij összegyűjti a baloldali művészeket és hadseregparancsnokként parancsokat oszt ki hadseregének, megjelölve a harc célját és eszközeit. Az első „Napiparancs“-ban e célokat ekképpen határozza meg:

Szalmázik a vének gyáva brigádja,
üres szalmát csépelni kár.
Elvtársak,
a barrikádra!
A szív s lélek barrikádja vár.

A költő felhívja a művészeket arra, hogy művészetüket szenteljék a forradalmi tömegeknek:

Utcára vigyük ki a zongorákat, és hogy énekeljék még a forradalmat:

Az idő roppant könyvében
vannak még lapok tiszták;
a forradalom napjairól
kezdjünk dalt, messzesüvöltőt:
ki az utcára, futuristák,
dobosok és költők!

A művészi ábrázolás eszközeinek is a népi mozgalom lendületének kell megfelelniök.

— Minden utca — a mi ecsetünk
s a palettáink: a terek —

jelenti ki a költő.

Mint az elsőben, úgy a „Második számú napiparancsban“ is szembeállítja a költő a forradalom tömegművészetét az intím jellegű kamaraművészettel.

— Elég!
Felejtsetek
és köpjetek
a rímekre,
az áriákra
és a rózsabokorra...

mondja a művészekhez és költőkhöz fordulva.

— Mesterek
kellenek most s nem hosszúfürtű
prédikátorok,

— így formulázza meg a költő a forradalmi korszak alapvető, parancsoló követelményeit a művészek felé. A forradalom új költészete új kifejezési eszközöket is kíván. Meg lehet énekelni a „gyöngyvirágokat, boglárkákat, gyöngéd szerelmet“ — de „kirántani a köztársaságot a sárból“ — egészen más. Itt új anyagra is, kifejezési eszközre is szükség van. A költő hiszi és tudja, hogy a mi nyelvünk elég gazdag ahhoz, hogy megfelelő módon kifejezze az új művészet témáit és gondolatait.

— Halmozzatok csak hangra hangot
s előre,
szátokat ne nyugözzze restség.
Vannak még jófajta hangok:
Er.
Es.
S csé,

— ezzel a képpel fejezi ki Majakovszkij ezt a gondolatát.

A „Napiparancsok“-kal közvetlen kapcsolatban vannak olyan költeményei, mint „A költő-munkás“ és „Különös kaland“, amelyek megmutatják, hogy mi a költő szerepe az életben. Ehhez a tárgyhoz Majakovszkij később többször vissza fog térni, de meg kell jegyeznünk, hogy már a forradalom első éveiben „a költő — a nép vezetője és egyben a nép szolgája“ az ő szemében, a költészet pedig „bütykös“ kezek

alkotása. A Költő-munkás c. költeményében Majakovszkij a költőket különböző szakmába tartozó dolgozókkal és technikusokkal hasonlítja össze és ezt mondja:

Ki szegzi

naplopás vádját ellenünk?

A nyelv köszörűkövével elméket fenünk.

Erre a kérdésre — „Ki több, — a költő vagy a technikus?“ — ezt válaszolja:

— Mindakettő.

Egyforma pumpa a szívük.

Különbözünk.

Bajtársak a dolgozó tömegben.

A test s a szellem proletárjai.

Majakovszkij legoptimistább, életörömmel teli, nagyszerű költeménye a „Különös kaland...“, nem csupán a költőnek a nappal folytatott színesen leírt beszélgetése miatt, nemcsak az alapját képező irodalmi metafora miatt érdekes, de érdekes azért, hogy olyan nagy jelentőséget tulajdonít benne Majakovszkij a költőnek. A költő hasonló a naphoz, ő a világ fáklója. Hivatása, hogy ragyogjon, — „örök tüzes láng“. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajjon mindenki, aki verset ír, költőnek nevezheti-e magát és képes-e minden költő arra, hogy feladatát teljesítse? Vajjon az a kis „szürke“, aki „úgy csiripel, mint a fűrj“, szintén — Nap? Majakovszkij felfogása tökéletesen világos. Csak az olyan költő, aki nem távolodik el a nép életétől, hanem közeledik hozzá, aki átéli kora minden gondját-baját, minden problémáját, csak az ilyen költő válhatik a nép életének és dicsőségének krónikásává, s világíthatja meg a nép útját a múltból a jövő felé. Amikor a költőt a naphoz hasonlítja, Majakovszkij ezzel már hangsúlyozza a forradalmi költészet nagyságát és erejét, magas eszmei színvonalát, harcát az ember elnyomása ellen, a pesszimizmus és a közönyösség ellen.

A békés építés éveiben a költő forradalmi lírája még nagyobb lendületet vett. Nehéz felsorolni mindazt, amiről a költő írt, nem kevésbé nehéz olyasmire akadni, amiről nem írt — annyira sokszerű és sokirányú volt alkotása. Ezekben az években Majakovszkij legfontosabb témái az új életformával kapcsolatosak, amely átalakítja életünket; a gyárak, üzemek, egész városok építése országunkban, az új emberek, akik az új építéssel együtt nőnek, a Szovjet Hadsereg, a mi büszkeségünk, — a szovjet nép hazafiassága, stb. Nagy versciklusokat szentelt külföldi úti élményeinek, pl. a „Páris“, „Amerikai versek“ c. ciklusokat, végül pedig írt a költő egész sor gyermekverset — „Majakovszkij a gyermekeknek“.

Majakovszkij verseiben sohasem egyes tények passzív naturalista leírását találjuk meg, hanem mindig éles művészi általánosításokat, amelyek kifejezik a tények mélyebb értelmét. Ebben mutatkozott meg a költőnek az a képessége, hogy „bármely apróságot“ a forradalom alapvető feladatainak szempontjából írjon le. Nagyon érdekes pl. „Ivan

Kozirev elbeszélése arról, hogyan költözött új lakásba“. Az ember azt hinné, hogy kevés „poetikus“, költő tollára méltó mozzanat van abban, hogy egy munkás új lakást kap és beköltözik új lakásába. De Majakovszkij ebben az első pillantásra jelentéktelennek látszó tényben meg tudta mutatni nemcsak a munkások életét a mi országunkban, de rá tudott mutatni államrendünk alapjaira is.

Iván Kozirev — proletár, aki „úgy élt, ahogy anyja a világra vétézte“, de most neki „lakást adott a munkás-lakásépítő szövetkezet“. Az általánosítás itt világos és meggyőző. A Tanácsköztársaság a munka köztársasága. A dolgozó emberekről való gondoskodás nálunk előtérben van. A költő arra is felhívja a figyelmet, hogy a lakás kényelme hogyan segít leküzdeni a fáradtságot, hogyan teremti újjá a dolgozók erejét új munka számára. Hogyne jutna el ezek után Ivan Kozirev ehhez a megállapításhoz:

— bizony finom dolog
ez a
szocialista
szovjethatalom!

De Majakovszkij nemcsak „a kicsiben“ látja meg a „nagyot“, de a „nagy“ sem takarja el előtte a „kicsit“. Így „Egy ember elbeszélése egy álmról“ c. költeményében, „egy ember“ — tegyük fel, maga a költő — „egy automobilról ábrándozik“. A perspektíva kétségtelenül vonzó.

Gyalogosok
s kocsik mellett
mint egy népbiztos robogok el.
Önmagannak
pótolhatatlan felelőse.

De álmaiban „az automobilban suhanva“, a költő nem feledkezik meg az élet mindennapos apróságairól:

De most a flasztert
javítsuk ki egyelőre,
Tekintettel a sok járókelőre.

Különösen jól és imádatlaltelten fejezi ki Majakovszkij az újjáépítésen dolgozó szovjet emberek építő és alkotó lendületét. A legtisztábban ez „A Kuznyecsztrojról és a kuznyecki emberekről“ c. költeményében jut kifejezésre. A költőt bámulatba ejtette az építkezés rendkívüli lendülete, amely valóban óriás-nép erejéhez van mérve. „Erre a helyre az 5 éves terv alatt 1 millió vagón épületanyagot fognak szállítani. Itt lesz a kohászat gigásza, a szénipar gigásza és egy tízezer lakosú város“, — ez a száraz újsághír izgalomba hozta a költőt és egy nagyszerű költemény megírására ihlette. Milyen hatalmas munka, milyen óriási méretű építkezés, milyen perspektívák! A költőt

elsősorban az emberek érdeklik, akiknek munkájával épül fel mindez. Mintha élnének, úgy nőnek nagyra előttünk, egyszerű szovjet emberek, dolgozók, akik idejöttek építeni a „kertvárost“. A vezér, a Párt felhívása hozta ide őket, a kormány felhívása arra, hogy megszilárdítsák a szocialista haza hatalmát, forró hazaszeretetük hozta ide őket és az a tudat, hogy egyéni sorsuk elválaszthatatlan a haza sorsától. Ez az, ami munkára lelkesíti és segíti őket abban, hogy a gigászi építkezésnél komoly nélkülözéseket tűrjenek el. A költő leírja az építők életét. Ezek az emberek valahol a sztyeppén laknak, „egy régi szekér alatt“, petróleum helyett „gyújtóst égetnek“, vagy pedig „sötétben ülnek“, olykor „átnedvesedett kenyeret rágcsálnak“.

Bár

hidegtől szederjes,
ezt rebegi az ajk:
„Mához négy évre kert lesz
e táj és csupa park.“

A nélkülözések, amelyeket ezek a becsületes dolgozók olyan türelmesen elviselnek, még jobban megmutatják hősiességi munkájuk egész nagyságát. Befejezésül a költő teljesen megalapozott meggyőződésének ad kifejezést:

Tudom: lesz rengeteg kert
s tudom: lesz tavasza,
hisz annyi ilyen embert
szül
a szovjethaza!

Majakovszkij lírájában ezekben az esztendőkből nagy helyet foglalnak el a hazafias és a honvédelmi témák is. Az első, a hazafias motívum, különösen tisztán csendül ki „Nette elvtársnak, a hajónak és az embernek“, „Vers a szovjet útleveletről“ c. költeményeiből, valamint egész sor más verséből, míg a honvédelmi motívum a „Tízéves évfordulóra“, „Honvédelmi induló“, „Győzhetetlen fegyver“ c. költeményeinek nagy ciklusából, stb. E két téma gyakran szétválaszthatatlan egységbe olvad össze.

„Nette elvtársnak, a hajónak és az embernek“ c. költeményében Majakovszkij Teodor Nette szovjet diplomáciai futár önfeláldozó hősiességét énekelte meg, aki elpusztult, miközben a futárcsomagát védte a kémelhárítók támadóival szemben. Később Teodor Nettéről egy hajót neveztek el. A hajóval való beszélgetést a költő úgy fogja fel, mint találkozást harc közben elesett barátjával. Teodor Nette hősiességi magatartása mutatta meg az új ember legjellemzőbb vonását — a lángoló szovjet hazafiságot, megmutatta „a kommunizmus természetét és lényegét“. Majakovszkij a költemény hőse iránt határtalan szeretetet érez, lelkesedik érte, ami különösen világosan kifejeződik a befejező verssorokban:

— S mikor utolsó óráját
az élet élém tette,
— más kívánságom nincsen —
hadd találkozzam ugy a
halállal,
mint
ahogy találkozott
elvtársam, Nette.

A „Vers a szovjet útleveletről“ c. költeményében a költő kifejezte a szovjet emberek büszkeségét és így saját büszkeségét is a szocialista haza felett. Ennek a költeménynek a jelentőségét politikai tisztánlátása adja meg, amely az igaz hazafiasság érzésében gyökerezik és tömör művészi formában nyer kifejezést.

A „Tízéves évfordulóra“ írt költeményében, Majakovszkij Vörös Hadseregünk erejét és hatalmát énekelte meg, diadalútját számos fronton keresztül, további erősödését és kapcsolatát a néppel. A Vörös Hadseregnek, amelyet „a győzelem edzett“

— szivébe ömölt
diadalt növelő
munkás-akarata
s a paraszti erő.

A hadseregnek és a népnek ez az egysége kész megnyilvánulni bármely pillanatban.

— Hallva az első
nagy riadót,
sorakoztunk a mélyből
mi százmilliók.

A költemény végén Majakovszkij felköszönti a szocializmus országának hadseregét:

„Emeljen a hirt
s nőjj
nagyra vele,
bolsevikok
Vörös Hadserege!

Ezek Majakovszkij forradalmi lírájának legjellemzőbb témái és motívumai.

IV.

A költő forradalomutáni alkotásában a líra mellett nagy helyet foglal el a satíra, amelyben két irányt különböztetünk meg: a mindennapi élet és a politikai élet satírját.¹

A mindennapi élet satírját a költő még életében főképpen a „Majakovszkij gúnyolódik“ költeményciklusban gyűjtötte össze. Ide kerültek olyan költemények, mint „A söpredékről“, „Önagyonülésezők“, „Bürokratiada“ és mások. A politikai satírárt a költő részben ebben a ciklusban gyűjtötte össze, részben pedig „Majakovszkij galériája“ c. költeményében, amelyben éles, szarkasztikus és finom rajzai vannak a húszas évek európai burzsoá politikusairól.

A mindennapi élet satírjának élét a költő főképpen a régi maradványai, a nyárspolgárok, a filiszterség és mindenfajta ocsmányság ellen irányítja. Pl. „Söpredék“ c. versében a költő a nyárspolgáriasság kérdését veti fel; a nyárspolgáriasság ellaposítja a forradalom legemelkedettebb eszméit. Ime, itt áll előttünk a „szerencsés házaspár“. A férj természetesen felelős pozícióban dolgozik, feltétlenül „kellemes kis dolgozószobája“ van, kívánságainak és törekvéseinek felső határa, hogy „az ünnepre illetménykiegészítést“ kapjon. A felesége „Nagya elvtárs“ (a megszólítás, azonnal látjuk, szovjet), már felvette a fizetést is, a kiegészítést is és elsősorban jelvényes ruhára akarja elkölteni:

„Jelvényes ruhát csináltatok.
Sarló-kalapács nélkül az ember ma ne járjon.
Disztelenül csak nem állhatok
a vörös-haditanácsi bálon?“

Külsőleg ennél a házaspárnál minden szovjet: a falon Marx „vörös keretben“, az asztalon a Párt központi lapjai, sőt jelvényes ruhájuk is van, de lényegileg ezek mégis olyan emberek, akik gyorsan változtatják tollazatukat. Dühös és figyelmeztető ennek a satírának a vége:

„Filiszterség hinárja fonja a forradalmat át,
Wrangelnél szörnyűbb, ha az életforma nyárspolgári.
Inkább
tekerd ki minden kanári nyakát,
mint hogy a Kommünt
eleméssze a kanári.“

A hétköznapi élet satírját adja a költő „Elbeszélés arról, hogy a komák hogyan beszéltek Wrangelről, teljesen értelmetlenül“ c. költeményében és egész sor más költeményében: „Egyszer megkérdeztek engem“, „Szerelem“, „Elegáns élet“ stb.

¹ Természetesen ez a felosztás bizonyos mértékig mesterséges, miután a mindennapi élet satírja gyakran átesap a politikai satírba, a politikai satíra pedig gyakran használ fel életképeket.

A mindennapi élet és a politikai szatírák határán van széleskörben ismert költeménye: az „Önagyonülésezők“, amely 1922. március 5-én jelent meg az „Izvesztia“-ban és amelyet másnap Lenin megemlégett a fém munkások ösztörszövetségi kongresszusa kommunista frakciójának ülésén. A költemény éles kritikája az ülésező bürokratáknak, akik egész ú. n. munkanapjukat üres értekezleteken töltik el. A költő megfigyeléseit a folytonosan ülésező Iván Ivánicsokon reggel kezdi meg, amikor még „alig pitymallik“ és késő este fejezi be, amikor felmászik egy hétemeletes ház legfelső emeletére. Egész nap nem sikerült neki audienciát kapnia. A tajtékozó szitkok itt nem segítenek. „Iván Ivánics elvtárs ülésbe ment éppen“, és meghagyta „hogy egy óra múlva jöjjön el“ — csupán ezt mondja a titkár oly nyugodt hangja. Az ülések ostoba tárgyai: „az egyesített ló- és hangversenyügyek“, a „szövetkezeti központ tintavásárlása“ stb. a helyzetet még feszültebbé teszik. Az ismeretlen „a-bé-cé-dé“ utolsó ülése, amelyen „fél-emberek“ ülnek, valamint a titkár magyarázata fejezi be a nap leírását: Hogyis ne jönne dühbe ettől az ember! A parodizáló befejezés:

— Oh, legalább
 még egy
 ülést, amelyen végleg
 eldöntik, hogy minden ülésezést tőből kiirtanak, —

— még erősíti a költemény szatirikus élet.

Vladimir Iljics a fentemléített kongresszuson 1922. március 6-án Majakovszkij költeményéről a következőket mondotta:

„Régen nem éreztem ilyen örömet politikai és adminisztratív szempontból. Költeményében jól kineveti az üléseket és gúnyolja a kommunistákat, hogy mindig csak üléseznek és agyonüléseznek. Nem tudom, milyen művészi szempontból, de politikai szempontból, kezeskedem, hogy ez tökéletesen helyes.“

A költemény alap gondolata, egész éle a bürokraták ellen irányul s szellemes, szatirikus formában a szerző nagy társadalmi érzékenységét és költői érettségét mutatja. Hasonló témát dolgozott fel Majakovszkij „Bürokratiáda“ c. művében, amely a költő „konkrét javaslatával“ fejeződik be:

.....Kapt el, ne cifrázd,
 kapt kályhacsövön az irodát,
 hogy jól meg is rázd.

 Szedj aztán ki egyet és szólj rá:
 — Irj!
 De szép szóval rá kell bírni:
 — Édes elvtárs,
 ne akarj túlsokat írni!

Majakovszkij a legkülönbözőbb politikai és társadalmi témákat dolgozta fel szatirikusan; „Páris“ és „Amerikai versek“ c. ciklusaiiban. Ezekben a művekben, amelyek a költő külföldi utazásaihoz kapcsolódnak, kapjuk a kapitalista világ mélyreható társadalmi elemzését az első világháborúutáni időszakban.

Mit látott a költő Európában és Amerikában? Látta a tőke hatalmát, a nép anyagi, kulturális és erkölcsi leigázását, a fényűzést és gazdagságot, amelyek érdekében a munkások vérét szívják, megismerte az embergyűlölő fajelméleteket. Majakovszkij már akkor, a húszas években, szatírájának egész dühével ostromozta a tőkés rendszert, a nyereséghajhászást, a haszonlesést, a nyárspolgáriasság rothasztó szellemét, amely megmérgezi az átlagember minden gondolatát. A költőtől szervesen idegen volt minden hajbókolás a burzsoá kultúra előtt, a külföld előtt, minden előtt, ami lealacsonyítja a világ első szocialista országának értékét. Mindig szenvedélyesen kiemelte a fiatal szovjet köztársaság minden társadalmi és kulturális előnyét a halálraítélt tőkés világgal szemben.

Szembeállítva egymással e két világot, a költő ezt mondja Amerikáról: „És itt mégis unalmas az élet, nálunk pedig vidám; itt minden az elhalást, a rothadást leheli, nálunk pezseg az élet, nálunk fellendülés van. Mi mindent ki nem találtak itt? Még a mű-mennydörgést is. De mégis, csak figyeljetelek, meghalljátok a halotti csendet. Annyi villanyenergia van világításra, hogy a nap nem versenyezhet vele és mégis sötét van.“¹

„Páris“ c. költeményciklusában a költő feltárja a tőkés társadalom kiengesztelhetetlen belső ellenmondásait, amelyek összeütközése elkerülhetetlen. „Paloták ezernyi hálószobával és teremmel“, a párizsi bulvárok fényűzése és az „építészeti szépségek“, mindezt a dolgozók munkája hozta létre és a gazdagok sajátították ki. Majakovszkij gondolata egyszerű és világos: mindannak a nagyszerű dolognak, amit a nép munkája hozott létre és ami az emberi értelem erejét tanúsítja, a kultúra igazi teremtői birtokába, — a dolgozó tömegek birtokába kell kerülnie.

Én .
 a mát,
 az óriást
 felcserélem a léttel!
 Te érted
 a szót,
 proletariátus —
 neked nagyszerűség kell.

¹ Majakovszkij Amerikáról. Költemények. Vázlatok. Interjúk. „Szovjetszkij Piszátyel“, 1948. 43. 1.

A költő megsejti, hogy Nyugat-Európa és Amerika dolgozói fel fognak kelni leigázóik ellen elbitorolt jogaikért. Nem hiába vonta magára a figyelmét

„...asztalkádon
repedés,
Antoinette,
belévágódott
a forradalom bajonettje.“

(„Versailles“)

A „forradalom szuronya“, mint a nép felháborodásának jelképe, a költő éleslátását mutatja, aki tudja, hogy a pusztulásra ítélt osztályok nem engedik át pozícióikat önként, hogy elkerülhetetlen az összezapás leigázottak és leigázók között. Ugyanakkor a költő arra int, hogy a mult kulturális értékei felett gondosan őrködjünk, mivel ezeknek az értékeknek igazi és jogos öröksége a dolgozó nép. „Notre Dame“ c. költeményében a költő világosan megmondja:

Az óvatosság
itt nem árt,
hogy ne tegyen az ágyu kárt.
Kivált
ha holmi
Prefekturát
mennek
lerombolni.

„Versailles“ c. költeményében a költő leírja a királyi paloták fényét és ragyogását és más palotákról álmodik: a munkások palotáiról:

Ide meg
munkáspalota kéne
acélból s üvegből
millió helyiséggel,
olyan,
hogy szemet fájditna fénye.

Mindez félreérthetetlenül megmutatja, mire törekedett és miről álmodott Majakovszkij. Nem meglepő ezek után, hogy költői búcsújában Párizstól, a burzsoá-kultúra európai központjától, éles iróniával mondja:

Párizs illan,

de elkisér

lehetetlen szépsége híven.

Elő,

elválás trágyaleve,

szentimentálizmussal

öntsd tele szívem!

(„Búcsú“)

A költőt nem csábítják Párizs ragyogó palotái és bulvárajai, Moszkva kedvesebb, drágább szívének.

Az „Amerikai Versek“-ben Majakovszkij világosan s meggyőzően feltárta az amerikai civilizáció lényegét, amely a legkegyetlenebb faji és osztályelnyomáson alapul. A meggazdagodás mohó vágya — ez az amerikai élet vezető egyéniségeinek legjellemzőbb vonása.

Amerikai megfigyeléseiből nyert legelső benyomását a költő ezekben a szavakban fejezte ki:

Hétszáz verszettel előbbre jutottam

s hét évvel hátrább voltam legottan.

Ezek a sorok, amelyeket 1924-ben vetett papírra, élesen jellemzik Amerikát, mely annak a történelmileg halálraítélt régi világnak bástyája, melynek a mi országunkban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vetett véget.

Majakovszkij nagy politikai éleslátásával már a húszas években tudta, hogy az aranyát csörgető Amerika viláგuralomra tör. És ha akkor nem hadonászott a világ orra előtt az atombombával, annak csak az volt az oka, hogy még nem volt atombombája.

A költő tudta, mi a valódi értéke az amerikai civilizációnak, mi a valódi lényege a gyökeréig képmutató, megvásárolható és hazug amerikai „demokráciának“.

Ez a belülről rothadt amerikai „demokrácia“ kitűnően összefért az embergyűlölő fajelméletekkel — a négerek helyzete az USA-ban ennek vitathatatlan bizonyítéka.

Az amerikai fajelméletek és a kegyetlen osztályelnyomás leleplezésére Majakovszkij egész sor nagyszerű és erőteljes költeményt szentel, amelyek közül a legjelentősebbek „Black and White“, „Tanusítom“, „Brooklyni híd“, stb.

Amerikában minden világosan el van határolva: „Feketének, fehérnek dollár“ — még a hajó utasait is emberekre és négerekre osztják:

Ember

hétszáz főnyi volt ott,

a többi — nigger.

(L. a „Szfífilisz“ c. verset.)

Azt a gondolatot, hogy a faji gyűlöletet osztálygyűlöletté kell változtatni, Majakovszkij „Tanusítom“ c. költeményében fejti ki.

Az amerikai életet szétmárcangoló társadalmi ellentétek leleplezését szolgálja „Brooklyni Híd“ c. költeménye. Ez a gigászi alkotás,¹ amely az értelmes emberi munka nagyságát és erejét hirdeti, fellelkesíti Majakovszkijt:

— Büszke vagyok
erre
az érc-mérföld-ivre,
benne az én
látomásom él —
stilus
helyett harcát
a szerkezet vivja,
komoly számítás,
csavar
és acél.

De a híd szemlélése közben a költő nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy az építő embert, a világ minden értékének alkotóját itt elnyomják, és hogy nem lehet büszke keze munkájára. Osztályrésze — a nélkülözés, a nyomorúság, a munkanélküliség:

— Itt
élni
jó volt
egyres embereknek,
mások
vonítottak,
és éheztek vegyest.
Munkanélküliek
nekieredtek
és innen a
Hudsonba
ugrottak fejest.

Amerika sorsán gondolkozva, a költő arra az eredményre jut, hogy az amerikaiaknak nincs miért büszkélkedniök, s hogy híres New-Yorkuk nem több, mint:

¹ A Brooklyni híd a Hudson folyón a világ legnagyobb hídja.

Mussolininak csak egy orrlyuka van,
az is felébe tépve
pontosan,
mint osztozásnál egy lopott holmin.

Ilyen éles és meggyőző ecsetvonásokkal rajzolta meg a költő még 1923-ban a tőkés rablók és nemzetközi bűnözők egész arcképcsarnokát.

VI.

Majakovszkij sokirányú forradalomutáni munkásságában a központi helyet kétségkívül nagyobb költeményei foglalják el, de ezeknél különleges elemzésre van szükség. Még csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy mindegyik szorosan összefügg az ország életének egy-egy szakaszával, a forradalom legfontosabb eseményeivel. Formai tökéletességük és az általánosítás jellege alapján e költemények a forradalmi nép sajátos költői époszát alkotják.

Az első forradalmi költemény, a „150 000 000“, bámulatos kísérlet a „százötvenmilliós Iván“ új népi mitológiai alakjának megteremtésére, aki harcra kel „átkozott“ sorsa ellen. A költemény tárgya — két világ küzdelme; pátoszának alapját — a felkelés pátosza adja. A kapitalizmus eltorzította az emberek életét, nyomorúságba taszította, barmokhoz tette hasonlóvá, romlásba döntötte őket. Így nem lehet tovább élni. És mind, mind, mind „aki tovább nem bírja“, rohamra indul a régi, pusztulásra ítélt világ ellen.

Majakovszkij legjelentősebb költeménye és egész alkotásának legjelentősebb műve: „Vlagyimir Iljics Lenin“ c. költeménye, amelyben Leninnek, az embernek és a vezérnek alakját formálta meg. Majakovszkij a vezér alakját a legnagyobb hűséggel rajzolja meg, a valóságnak megfelelően jeleníti meg a föld legnagyobb zsenijének egyszerű, hősiessé vonásait.

Leninnek, a halhatatlan vezérnek az alakja, akinek az eszméit az idő el fogja terjeszteni az egész világon, világosan rajzolódik ki a költeményben.

„Csudajó“ c. költeményében Majakovszkij feltárta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségét és megmutatta a „munkában és harcban“ született első szocialista hazát.

A haza témája mindenkor központi, átfogó témája volt Majakovszkij költészetének, de csupán „Csudajó“ c. költeményében csendült fel ilyen kivételes erővel. Mélyen átérezte és átértette a költő hazája élenjáró szerepét az új történelmi korszakban és a szocializmus országát úgy énekelte meg, mint „az emberiség tavaszát“, mint „az ifjúság földjét“, mint az egész világ népeinek reménységét. Ebben az emocionális képből van eszmei jelentősége ennek a költeménynek, amely a Nagy Októberi Forradalom győzelmének törvényszerűségét és a szocialista haza születését mutatja meg.

VII.

Rendkívül nagy Majakovszkij jelentősége mind a szovjet költészetben, mind pedig a világ költészetében. Művében olyan ember hatalmas és szenvedélyes lelke lobog, akinek a kommunizmus legszentebb álma, legszentebb célja volt. Ez az oka annak, hogy művei, melyek segítenek az olvasónak abban, hogy átérezzék a „kommunizmus természetét és lényegét“, ma is hatalmas eszközei népünk nevelésének a szovjet hazafiasság, a kommunista világnézet, Lenin és Sztálin pártja nagy eszméi szellemében.

A kommunizmus Majakovszkij számára Fagyeejev szerint „a technika korlátlan uralma a természet fölött, a birtoklás vége, az individualizmus, a nyárspolgárság vége — örömteli munka, megtisztult, világos és értelmes kapcsolatok az emberek között“. Valóban, ez alkotta egész művének igazi értelmét.

Majakovszkij költészete kifejleszti népünkben a hazafias büszkeség érzését a szovjet rendszer sikerei és eredményei felett, annak a rendszernek a sikerei felett, amelyben a világ dolgozói hatalmas támaszokat látják a halálraítélt kapitalista világ elleni harcukban. Az egyéni becsületnek és a Szovjetunió állampolgára becsületének érzése összekapcsolódik nála a haza becsülete még jelentősebb, még fontosabb érzésével, amely felmerülni sem engedti azt a gondolatot, hogy a kapitalista világnak bármi engedmény tehető.

A költő műve, amely teljesen idegen a gyökértelen kozmopolitizmustól és a burzsoá-kultúra előtti hajbókolástól, megtanít bennünket arra, hogy lássuk a szovjet rendszer vitathatatlan előnyeit a kapitalista rendszerrel szemben és a szovjet emberekben megerősíti azt a meggyőződést, hogy ők a leghaladóbb, a szocialista kultúra építői.

Majakovszkij, művében megrajzolva az új szovjet ember jellemvonásait, hazaszeretetét, bolsevik eszmeiségét, éberségét, optimizmusát, harci készségét és győzniakarását, ugyanakkor leleplezi a magántulajdonon alapuló rendszer hibáit — a karrierizmust, az individualizmust, a nacionalista és vallási előítéleteket és ezzel segíti a harcot a polgári csökevények ellen az emberek tudatában és magatartásában.

Majakovszkij jelentősége ezenkívül abban van, hogy ő mint az ifjúság költője, szorosban hozzátartozik a mi mai életünkhöz, mint „élő, aki élőkkel beszél“. Költészete ma is a legaktuálisabb, legidőszerűbb költészet, benne dobog jelenünk nagy és kis kérdéseivel. A költőnek az a képessége, hogy visszhangja legyen „napjaink kiáltásainak“, világos tanúbizonysága annak, hogy a költő nemcsak hazája jelenében, de jövőjében is benne él.

Befejezésül rá kell mutatnunk Majakovszkijnek mint költő-újítónak jelentőségére, aki bátran tört új, ismeretlen utakat a művészetben:

. . . Hol, mikor
választotta nagy ember
A könnyebb,
a jártabb utat?

Erre a kérdésre a feleletet Majakovszkij élete és műve adja meg. A költő sohasem választotta a kényelmes utat sem az életben, sem művészetében. Nagy nemzeti, harcos témákat feldolgozó költeményeit fáradságos munkával alkotta meg. De teljesen ennek a munkának szentelte magát, mert tudta, hogy ezzel hazáját és a népet szolgálja.

Mint „a vers teljhatalmú megbizottja“, Majakovszkij érzésével, gondolatával, törekvésével, egész lelkes költői működésével megszerezte a jogot erre a magas rangra: „a szovjet korszak legjobb, legtehetségebb költője“ (Sztálin).

Fordította: *Nyilas Vera*

(A Majakovszkij-idézetek Békés István, Franyó Zoltán, Gáspár Endre, Hegedűs Géza, Hidas Antal, Kardos László, Képes Géza és Szabó Lőrinc műfordításai.)

BARTA JÁNOS:

ARANY JÁNOS A BACH-KORSZAKBAN

Arany költői fejlődésének 1849 nyaráig terjedő szakasza az eddigi kutatások alapján nagyjából tisztázottnak tekinthető. Fővonala ennek a fejlődésnek: a fokozódó szociális tudatosodás. A szalontai honoratior szemünk láttára egyre inkább radikalizálódik, s végül, Petőfi ébresztő hatására csatlakozik a 48-as forradalmi értelmiséghez. Ennek a fejlődésnek költői dokumentumai: Az elveszett alkotmány, a kor legélesebb támadása a nemesi társadalom ellen; a Toldi, a negyvenes évek legfőbb osztályellentétének megszólaltatója; Arany és Petőfi levelezése, melyben fölvezetjük a politikai alapú irodalmi népiesség programját; s mindennek tetőpontja az az írói és szerkesztői szereplés, amelyet Arany a forradalom idején a forradalmi kormány támogatásával kifejtett. Arany költői gyakorlata a jelzett időszakban világos és egyértelmű. Mindössze az elméleti megfogalmazást érezzük ma már fogyatékosnak: a forradalmi népiesség néhány diadalmas éve kevés volt arra, hogy Arany, akit a nép és nemzet viszonya leveleiben erősen foglalkoztatott, a népi és a nemzeti költészet mibenlétét és egymáshoz való viszonyulását teljesen tisztázza, és a maga álláspontját a gyakran hasonló fogalmakkal dolgozó középnemesi felfogástól elhatárolja.

A világosi katasztrófával Arany fejlődésében is új korszak kezdődik. Ez a korszak azonban sem költői gyakorlatában, sem elvi nyilatkozataiban nem mutatja azt az egyértelmű áttekinthetőséget, mint a megelőző. Az epikus kísérletek színképének tarkaságát aláfesti az elméleti állásfoglalásnak és az emberi és politikai magatartásnak időnként érezhető bizonytalansága. Nem csoda, hogy Arany Bach-korszakbeli szerepléséről még a közelmúltban is a legellentétebb értékelések hangzottak el, s olyan vélemények is akadtak, amelyek Arany 49 utáni működését teljes egészében elutasítandónak tartották.

Hogy ezt a nehéz és bonyolult kérdést legalább megközelítőleg tisztázhassuk, induljunk ki annak vizsgálatából: milyen helyzetet teremtett irodalmunkban a világosi fegyverletétel? A 48-as politikai forradalom mellett, jórészt azt megelőzve, végbement nálunk egy költői forradalom is, pontosan az 1842 és 1849 közötti hét esztendőben. Petőfi kezében a költészet a nép politikai hatalmának úttörőjévé, a parasztság öntudatraébresztéséért és felszabadításáért vívott harcok fegyverévé vált. A politikai célkitűzésnek teljesen megfelelt a költői kifejezőeszközöknek az a radikális kicserélődése, amely ezekben az években meglehetősen viharos harcok közepette végbement. Kicserélődött a magyar költészet nyelvi bázisa és anyaga; teljes átállás történt a ritmus és a

szemléleti mód terén. Mármost 49-ben a politikai forradalmat le lehetett verni, de ahogy emléke élő és ható erő maradt tovább is, ugyanúgy nem lehetett a költői forradalmat meg nem történtté tenni. 49 őszén itt álltak a politikai forradalom romjai a költői forradalom kialakult eredményei — s az egyetlen költő, akit e forradalom örökösének tekinthetünk: Arany János. Ekkor mindössze harminckét éves, alkotóereje ép, de magára maradt: Petőfi elveszett, az ifjabbak szétszóródtak, az öregek elnémultak, Vajda még nem lépett a színre. Az egyetlen költőtárs, aki részese a nagy eredményeknek, a vele egyidős Tompa, 48-ban alig tett egy-két lépést a társadalmi radikalizálódás terén; Petőfitől féltékenyen visszahúzódott; most pedig vidéki elszigeteltségében, családi bajaival, kezdődő betegségével és a hatósági üldöztetéssel küzdve, semmiképpen sem alkalmas az elsővonalbeli harcos szerepére.

A nagy hagyomány továbbvitele tehát főként Aranyra várt. De vajjon milyen volt az a társadalmi helyzet, amelyben Petőfi örökségét képviselnie és folytatnia kellett? Szinte közhely már a Bach-korszak társadalmáról, hogy benne — az egykorúak vallomása szerint is — a vezető osztály a birtokos középnemesség s az egész kultúrának, benne az irodalomnak is ő az eltartója. E közismert tényező mellett azonban egy fontos negatívum teszi jellegzetessé a kor társadalmi képét: az egykori forradalmi, plebejus értelmiség eltűnése, s a magyar értelmiség arculatának teljes átalakulása. Tudjuk, hogy a magyar forradalmi mozgalom úttörői, ideológusai, propagandistái azok a jórészt plebejus származású értelmiségiek voltak, akiknek központját a Petőfi-féle tizek társasága alkotta. Ezt a csoportot a világosi katasztrófa elsöpörte, a megmaradtakat elnémította vagy súlyos megalkuvásra kényszerítette, s újabb radikális hajlamú értelmiségi író-csoport csak az évtized vége felé tömörül megint össze Pesten. Az évtized társadalmáról alkotott képünk nem lenne teljes, ha nem vennénk számba azt az erős nyomást, amely minden más társadalmi osztályon túlmenően éppen erre a rétegre nehezedett. Maga Arany is, éppen állásánál fogva, a legnagyobb mértékben ki volt téve ennek a nyomásnak. A kőrösi református egyház, amelynek 1851 őszén tanára lett, első volt a hazai független iskolafenntartók közül, amely elhatározta, hogy elfogadja a Thun-féle közoktatási reformot, s gimnáziumát annak alapján szervezi újjá; lépését ekkor még országos felháborodás kísérte. A kormány a protestáns iskolák tanáraitra különös figyelmet fordított, mert 49 után hamarosan észrevette, hogy ezek éppen a szétrebbent forradalmi vagy a forradalomhoz közelálló értelmiségnek csoportos búvóhelyeivé váltak. Ismeretes, hogy ezeket az iskolákat — Kőröst is — a nyilvánossági jog megadásának halogatásával tartotta sakkban; tanárait többszörös igazoló eljárásnak vetette alá, különösen 48-49-es szereplésükre való tekintettel. „Veszelmes emberek vagytok ti“ — írja Tompa a tanárságra célozva Aranynak. — Arany saját szavai tanárságának első heteiből: „Némi purifikáción is keresztül kell esnünk, amit előre tudva, természetellen nem indítottam volna el törékeny sajkámat a tanárság vészes óceánján“. (1851. XI. 12.) Belső lázadozása évek múlva is állandóan érezhető. „Majd ezzel, majd azzal ijesztgettek, idomítottak, dresszíroztak, abrichtoltak, de még most sem vagyok egészen hámbavaló“ — írta 1854-ben Szilágyi Istvánnak. — 1856-ban pedig két levelében is panaszkodik a helybeli konzisztóriumra, amely a nyilvánossági jog megtaga-

dásától való félelmében szolgailag végrehajtja a kormány rendelkezéseit. Néhány év alatt fokozatosan németté kell tenni a tanítás nyelvét: „Az ember nem tehet ellene semmit. Azok, akiké az intézet, nem mernek.“ (Ercsey Sándornak.) Nagykőrösről már 1848. június 23-án ezt a hírt közli a Pesti Divatlap: „Találkoznak itten dühös politikusok; ezeknek elve: Csak azért sem, mert Kossuth akarja.“ A külső és belső hatósági nyomás érteti meg azokat a helyell-közzel meglepő megalkuvó lépéseket, amelyeket ez évtizedben éppen tanári és írói vonalon tapasztalunk; az értelmiségnek jelentős csoportja keresett végül a viszonylagos súllyal rendelkező középnemesség védőpalástja alatt menedéket. Jókai is ekkor tér vissza a reformkor nemesi hagyományainak ábrázolásához.

Ebben a helyzetben éppen semmi társadalmi támaszt nem jelentett Arany nagykőrösi környezete. Amikor Szalontáról Kőrösre költözött, a néptől, a parasztságtól valósággal elszigetelődött, mégpedig azért, mert Kőrös a szó igazi értelmében nem volt paraszti, azaz jobbágyközség. Önálló, nem jobbágyi jellegű, erősen polgárosodó parasztság lakta, amelynek különösen vagyonosodó része erős kaszt-szellemet alakított ki. Ennek az „úri“ parasztságnak az értelmiséghez, főként a tanársághoz és a kultúrához való viszonyáról igen kiábrándító képet adnak Arany végnélküli panaszai. Amikor 1857-ben arról beszél, hogy kilépett az „úri kaszinóból“, hozzáfűzi: „Ügyvéd, mérnök stb. itt nem úr, csak polgár. A professzort már úrnak is eltűrik, de éreztetik vele, hogy tolerancia alatt áll.“ 1854-ben írja, szintén Ercseynek, a szalontaiak kulturális érdeklődésére célozva: „Haladtok, haladtok öcsém, és ez szép töletek. Na már mi kőrösiek nem sínylünk e nyavalyában. Mi felette vagyunk irodalomnak, nemzetiségnek, mindennek. Mi vagy meddön sóhajtozunk az elmúlt árnyéka felé vagy aspirálunk a jelen s jövő ugorkafáira vagy egyiket se tesszük, hanem urak vagyunk. Itt a három év alatt, mióta itt lakom, nem vettem észre egyéb mozzanatot, mint azon 60—70 forintot, amit a Garay-árvák részére deklamált össze néhány tanulógyerek.“ Szalontán még csak volt valami közszellem, Kőrösön nincsen; „itt túlfinom arszlánok, hölgyek, haute-volée van, kik az oly polgároktól, mint a szalontai értelmiség, kínai fallal különbözik el magukat“. Amikor 49 előtt megjelent verseit össze akarja írni, egész Kőrösön nem kapja meg sem a Pesti Divatlapot, sem az Életképeket. Ennek a kőrösi helyzetnek híre lehetett a környéken is. Maga Arany írja sógorának 55 elején, hogy a Vas Gereben-szerkesztette *Visszhang*-ban gúnykép jelent meg a városról. Bolond Istók kötéllel körül akarja kötni és ki akarja pányvázni Debrecent, „hogy már hátrább ne menjen“. A kötél végét Kecskeméthez akarja kötni, mert az elég szilárd pont: ma is ott áll, mint háromszáz évvel ezelőtt. A kecskemétiak azonban deputációban kérik: kösse a kötelet inkább Nagykőröshöz, mert az még ugyanott áll, ahol ötszáz évvel ezelőtt. — Egyszóval: Arany Kőrösön kispolgári-paraszti társadalomba kerül bele, amely elkülönzi magát az értelmiségtől; a környezet népinek nem nevezhető, s ez időtől fogva Arany jobbágy-paraszti környezetbe visszajutni nem is tud.

Visszatérve tehát kiindulásunkhoz, Arany 49 után az előtt a feladat előtt állott, hogy folytatnia kellett költészetünknek 1842 óta kifejtett ágát, tovább kellett, egymagának, vinnie a népi forradalom költői vívmányait, egy olyan társadalmi helyzetben, amelyben a hangadó a

birtokos nemesség, az értelmiség és a parasztság közt kapcsolat nincsen, s amikor ő maga egy kasztszellemmel telített kispolgár-város irodalmiatlan légkörében éli át a haladó törekvések teljes elszigetelődését. E kiinduló helyzetet még ki kell néhány vonással egészítenünk. Petőfiék költői forradalma diadalt aratott ugyan, de egyeduralkodó az irodalmi életben nem volt még 48-ban sem. Még virágjában volt a Petőfit megelőző nemesi költészet is. Tudjuk, hogy az arisztokráciával és Béccsel szembenálló köznemesség egyes rétegei az érdekegyesítés politikai irányzatával kapcsolatban szívesen fogadták Petőfi népiességének első lépéseit, teljes kibontakozásától azonban ijedten elfordultak. A magyar köznemesség irodalmi ízlése nyelv és kifejezőeszközök dolgában a Petőfi előtti állapotot őrizte tovább; irodalmi életünk 48 előtti rétegeződésében még a reakciós arisztokráciának is megvolt a maga irodalmi képviselője. A Világos utáni viszonyok közt várható volt ennek a rétegeződésnek az újraeledése; általában az átmentendő költői forradalom és az átmentett társadalom között már eleve hatalmas feszültség állt fenn. A kiinduló helyzet külső képéhez tartozik az is, hogy az irodalom pusztán mennyiségi fejlődése a vártnál sokkal kedvezőbbben fordul. Igen hamar kialakult az a magatartás, amelyet többek között Toldy Ferenc mond ki az Új Magyar Múzeum 1850-es évfolyamában: „Az irodalom ezidőszerint fő tényezője megmaradásunknak.“ Az irodalom tehát cenzurázott és látszólag apolitikus volta ellenére is megtartotta helyét a politika tényezői között; eleinte még hallunk panaszt, de hamarosan kibontakozott a birtokososztály elég nagyarányú irodalompártolása, amelynek belső értékéről egyébként Kemény tanulmányaiban és Vajda röpirataiban elég éles bírálatot olvashatunk. Az íróság lassan életpálya, megélhető lesz; a Bach-korszak rekordot ér el új irodalmi vállalkozások létesítésében.

A vázolt helyzet belső ellentmondásai tükröződnek abban a bámulatos tarkaságban, amellyel Arany költői pályája 49 után megindul. Szó sincs arról, mintha Arany már akkor elhallgatott volna; de ha nem is a hallgatásban, a produkció jellegében híven felismerhető új költői szerepének teljes problematikája. Azokban az élményeiben, amelyekkel a nagy katasztrófára reagál, eleinte az osztályszempontok teljesen háttérbe szorulnak. Világost az egész nemzet bukásának, az önkényuralmi rendszert a magyarság halálának érzi. Ebből bontakozik ki lírájának az a valóban nemzetinek mondható ága, amelynek első és ismétlődő témája az, hogy a nemzet meghaltával költői itt állanak hivatás és szerep nélkül, elvesztették működésük közösségi alapját. (*A lantos, Letészem a lantot, Összel, A dalnok búja, Évek, ti még jövendő évek...*) Egy évtizeden át folyik ez a lírai fonal, s a költői hivatásvesztés élményeihez hamarosan más tárgykörei is kialakulnak: Petőfi elvesztése, 48–49 zsarnokellenes hagyományainak folytatása a Ráchel-versekben és a balladák egyrészében. Aranyt, a 49-es függetlenségi hagyományok megszólaltatóját a Bach-korszakban eddig is eléggé ismertük, ezért csak néhány kevésbé köztudomású, vagy éppen késői volta miatt jelentős megnyilatkozására szeretnék külön rámutatni. Ilyenek elsősorban témájuknál fogva igen beszédes fordításai: a három Moore-fordítás; *Az utolsó főpap* 1857 októberéből Frankl után; *Az új görög dalnok* átdolgozása 1859-ből; az ismert Kallimachosz-fordítás, amelyet Irányok c. prózai cikkébe szó bele; az eredetiekből a kevés figyelemre méltott

emlékkönyv-vers *Hollósy Kornéliának* 1857-ből, s az 1860—62 körüli időkből csak vázlatban ránkmaradt *A két madár*; amikor a kalitkába zárt két madár közül a vénebb megmagyarázza a fiatalnak: a zsarnok csak azért díszíti gallyal a kalitkát, hogy az erdőt elfeledtesse, nyílt utalás ez az októberi diplomára, és intés az ifjabb nemzedék felé, amelynek 48—49 már nem volt személyes élménye. (V. ö. ehhez 1869-ből *Az alkotmányos sarjadék* c. versikét.) Lírája említett vonalának értékeléséhez hozzá kell még adnunk leveleinek sokszori apró csipkelődését a Bach-rendszer ellen (az „allgemeiner isten“ emlegetése stb.) és az olyan döntő vallomásokat is, aminő a Bolond Istók I. énekének 14—15. versszaka, ahol mintegy véletlenül Bemre keríti a szót, s azután így folytatja: „Azonban Istókhoz térnem *muszáj* itt“ — a *muszáj*t még alá is húzva. Arany lírája, néhány balladája és levélbeli nyilatkozatai szerint, a Bach-korszakban is megmaradt politikai költőnek. Az a felfogás, mintha egyidőben a költészet politika-mentességét követelte volna, Tompához írt egyik levelének (1853. V. 23.) hamis magyarázatából származik. „A költőnek azért, hogy nemzete előmenetelét eszközölje, éppen nem szükséges a politikától kölcsönvenni eszméket“ — ezt Arany akkor írja, amikor Tompa panaszkodik, mert nála A gólyához miatt már házkutatás volt s kézíratait lefoglalták; csak szükségmegoldást ajánl tehát: írjunk, ha a nyomás oly erős is, hogy nyíltan nem politizálhatunk.

Ennek az egyéni fájdalomon keresztül alkotott nemzeti lírának alapfeltétele volt egy bizonyos összhang az egész nemzet és a költő közt. De a nagy csapás után hamarosan fölélednek Arany 49 előtti elég éles osztály-élményei. Ha jól figyelünk, észre kell venni, hogy Arany az első években még 48—49 társadalmi-forradalmi hagyatékának továbbvitelével is próbát mer tenni. Hangot ad annak, hogy a nemzetnek értékesebb része a nagy küzdelem alatt is szembenállt a nemességgel. Az 1850 elejéről való *Koldus-ének*-ben a szabadságharc földetlen zsellér rokkantja vádolja a nemességet a bukásért és a szegényparasztság kijátszásáért; a nemzethalál tragikus hangulatából a lebukó társadalmi osztály szatirikus-komikus kipellengérezésében keres menedéket: A *Furkó Tamás* a szabadságharc nemesi tisztikarának remek szatírája. A *Nagyidai cigányok* élményi alapja is a hanyatló társadalmi osztály komikus volta, — csak hát Arany ezt a komikumot olyan időben szólaltatja meg, amikor annak felfogására sem a korhangulat, sem a magyar társadalom általános fejlettsége nem volt még képes. E sokat vitatott és igen lapos módon otromba allegóriának hirdetett komikus eposz keletkezését talán akkor értjük helyesen, ha indítóokként nem magát a szabadságharcot tételezzük fel, hanem a bukás után hamarosan meginduló, főként Jókai regényeiben tetőződő folyamatot: a szabadságharc dicsőségének nemesi kisajátítását, s a nemesség hangos tetszelgését önmaga hősiességének emlékeiben. Hasonló visszatetszést ébreszthetett a „győztes“ osztrák hatalom pöffeszkedése is. Ilyesmire vall Arany néhány szava, amellyel (Szilágyi Istvánnak, 1853. II. 5.) a mű keletkezését magyarázza; s az utólagos mentegetőzés a 60-as évek elejéről, amikor Arany nemzetfoglalma már módosult, szintén nem áll ezzel ellentétben.

Azok a szálak, amelyek a filológusok szerint Arany Bolond Istók-ját Petőfi Apostolához fűzik, szintén azt sejtetik, hogy itt is a forradalmi idők társadalmi problematikájának továbbvitelére lett volna Arany írói szándéka. Ez a mű Arany egész 49 utáni epikájában páratlan alkotás,

— értem főként az 50-ból való első éneket, a II. ének utolsó részét és a III—IV. ének terv-vázlatát. Nemcsak reális parasztábrázolása teszi egyetlenné; az sem érdektelen, hogy az első ének csőszkunyhójával, cigányaival, orgazdáival, a második színészeivel csupa az osztálytársadalom peremére sodródó, vele esetleg szembe is helyezkedő típus jelenik meg előttünk. Ennél még fontosabb lett volna az — ha a mű valóban elkészül — hogy Arany végre olyan elbeszélő költeményt alkot, amelynek cselekménye egyén és társadalom ellentétére van építve. Arany maga előszavában *A falu bolondja* c. kis töredékével hozza Bolond Istókot kapcsolatba: „mivé lesz a nép között egy olyan költői természet, mely a mostoha körülményekből soha ki nem fejlődhetve nyomtalanul vész el.“ A II. ének vázlatának egy jellemző mondata szerint a serdülő Istók „az élet praktikumát nem tudja megtanulni, lelkét sérti a függés, s valami elérhetetlenre vágy“. A bonyodalomban felcsillan az osztályralapozottság: Istók a IV. énekben grófi nevelő, s a falusi árvalány-menyaszonytól a grófnő kegyéig jut el. A vázlat épen ott szakad meg, ahol a jelzett ellentéteknek erősebben ki kellene bontakozniuk.

49 után keletkezett epikus műveinek egy másik csoportjában, a nemesi irodalom hagyományaitól befolyásolva, visszatér a társadalmi ellentétek ábrázolásának ahhoz a módjához, amely a magyar irodalom terén a feudalizmus elleni harc kezdő szakaszában volt szokásos. Ismeretes, hogy Aranynak Világos után első epikus megszólalása a byroni hangnemben írt *Katalin*. E művével kapcsolatban már Salamon Ferenc megjegyzi, hogy „az előző irodalmi korszakra emlékeztet“; Péterfy Jenő meg egyenesen a lovagromantika lomtárát emlegeti. A szálak valóban visszafelé vezetnek. Mednyánszky—Hormayr *Taschenbuch*-ja, amelyből a tárgyat vette, a középkori lovagvilágot feltámasztó Kisfaludy-korszakból való; a byroni epikus formára Erdélyi Jánosnak egy 48 előtti megjegyzése is sarkalja, a magyar nyelv rímzsegénységéről. A *Katalin* cselekményét is ellentét mozgatja, sőt személyei közt ez az ellentét szinte drámai túlságig feszítve bontakozik ki. De az ellentét felfogása a byroni időkre emlékeztet, arra a korszakra, amikor a társadalomban fennálló osztályellentétet a költők egyéni szenvedély és feudális hagyományok ellentétévé egyszerűsítették, vagy ezen keresztül tükröztették. Ebben a felfogásban a lázadás tipikus lefolyása az, hogy az egyén, főként szerelmes egyén követeli jogait és bukik el vagy győz a zsarnok apával, uralkodóval, családdal szemben. A lázadásnak ez a típusa nálunk is megtalálható, különösen a negyvenes évek fiatal, francia minta után induló íróiban, akik a maguk lázadásában még a népi vonalig nem jutottak el. A feudális és lázadó szenvedélyek tombolása, amelyet a *Katalin*ban oly kiválóan festett, az évtized folyamán állandóan csábította újabb próbákra, amelyeket azonban már befejezni nem bírt. Így jöttek létre a következő töredékei: *Perényi* (a tárgyból és a kidolgozott egy lapnyi részből társadalmi tanulság nem vonható le; Perényi a romantikus kor nagyarányú, szenvedélyében végletes alakja); *Édua* (a kún vezér lánya, akit Kun László, a király elcsábít és eldob; téma: a leány bosszúja); *Öldöklő angyal* (a zsarnok, leányát férjhez eröltető apa motívuma felbukkan az elkészült szakaszokban); *Az utolsó magyar* (1858-ból keltezzük: cselekményében egy nagy szerelmi lázadás a törzsi közösség ellen).

Ez a tárgykör, amely a balladák közül is a Bor vitézben felbukkan, alig adott alkalmat Aranynak arra, hogy a 49-ből örökölt költői eszközt alkalmazzon. Pedig ez időbeli működésének egyik döntő rugója éppen az, hogy teret keres az új költői kifejezőképességnek, s az új nyelv, az új szemlélet és ritmika eszközeivel meg akarja írni a magyar népeposzt. Ennek a tervnek a gyökerei még a Petőfi-barátság éveire nyulnak vissza; a „népies hőskötemény“ megalkotásához már akkor szétnéz tárgyért a magyar történelemben. Most a Toldi középső részének a kidolgozása látszik a célra legalkalmasabbnak. 48—49-ben papírravetett első tervezetések után még 1850 elején nekikezd; Toldy Ferencnek 51 elején már levélben jelzi: „egy nagyobb népies eposzon dolgozom Toldi fénykorából“. Gyulai, aki Szalontán átutazva meglátogatja, följegyezi a készülő munkáról: „Leginkább szeretné, ha ponyván kaphatna hírré, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.“

A *Daliás idők* 1853-ig elkészült első változata: hat teljes és egy befejezetlen ének, a formai-esztétikai népiességnek legszebb példái közé tartozik. Ha Toldival és a Toldi estéjével egybevetjük, azt vesszük észre, hogy a Toldi-családot még egy fokkal visszaparasztoztítja. Az öreg Toldiné Nagyfaluban szombat este a ház előtt a „küülő padon“ pihen; az udvar nyári estére kitakarítva és fellocsolva; lábujában Etelka, György árvája, a fejéknél segít, a tejet szűri. Érezhető különbség van Toldiéék és a vagyonosnak rajzolt Rozgonyiak között. Amikor Miklós az ismeretes bajvívás után hazamegy, elmeséli anyjának, „hogy jutott kezéhez a szép urilánynak“, t. i. Piroskának. A lovagi élet néhány motívuma is csak mintegy játéknak van a mesébe beleszőve. De az első Toldi korszerű társadalmi problematikája nem folytatódik; a népi költészet formai vívmányai osztályellentétek ábrázolása helyett egy harmonikus, békés társadalmi idillre vannak ráhímezve. Az első énekbéli pátriárkális uralkodónak, aki álruhában alattvalói közé vegyül, megnézni, „hogy teszik a törvényt a szegény emberre“ — méltó társa az öreg emberbarát Rozgonyi, aki a szétriasztott lakomáról maradt bőséges étellel-itallal a falu szegényeit vendégeli meg. Ez a pátriárkális-feudális idill nem a forradalom éveinek levegőjét árasztja; Nagy Lajosnak, Mátyásnak nagy kedveltsége Arany ekkori epikus terveiben inkább a reformkor nemesi-nemzeti ellenállását tolmácsoló, az „érdekegyesítés“-t propagáló költészetére mutat vissza. Feltámasztásában természetesen része van a nemesség és az értelmiség Habsburg-ellenes magatartásának a Bach-korszakban.

Egyik előszavában maga Arany mentegetődik a miatt a különös jelenség miatt, hogy oly sok töredéssel lép a nyilvánosság elé. Epikus tervezetései ez évtizedben alig teremnek mást, mint töredéket. Az, hogy a nagy művek töredékben maradtak, az adott helyzetben nem mutat másra, mint egy társadalmi bázisát elvesztett költőre. Arany ezekben a tarka együtttest alkotó tervekben és töredékekben nem tesz mást, mint orientálódik; közösséget és olvasóközönséget keresni indul, s mert nem talál s úgy érzi, hogy írói szándékát nincs, aki megértse — már nincs ereje a mű befejezésére. A Bolond Istók abbamarad, mert első éneke név nélkül megjelent a debreceni Csokonai-Lapokban, és egyáltalán semmi figyelmet nem keltett. A Nagyidai cigányok kudarcra egész életére keserűséggel tölti el. Toldy Ferenc 1852-ben az Új Magyar Múzeumban Aranynak ezt a tartalmában dokumentumszerű, kivitelé-

ben és esztétikai értékében szinte hibátlan alkotását „egy ritka szép lélek szomorú aberrációjának“ nevezi: „nem is Arany Jánosé, t. i. azon Aranyé, kiből név és érdem oly szép azonosságban egyesült“. A Kazinczy és a német irodalom csodálatában felnőtt Toldytól igazán nem lehetett várni, hogy a Nagyidai cigányokat megértse. De Toldy, akit Gyulai egy helyen nagyképűnek mond, ismételten igyekszik egy túlhaladott kor ízlését rádísputálni Aranyra. Bölcs tanácsaival megakasztja a középső Toldi kidolgozásában; amikor a mutatványul megjelent első éneket már olvasta, azt javasolja, hogy írjon Arany minél terjedelmesebb, minél bonyolultabb elbeszélő költeményeket. A paraszt helyet a lovagot emeli ki: vigye magával Lajos Toldit Nápolyba, Litvániába, Oroszországba, így lehetne a mese „érdekét a történet felsőbb köreibé vonatás által nemesíteni“.

Már Toldy Ferencnek ezek a megjegyzései is szélesebb összefüggésekre utalnak. Arany elakadása a sok biztató kezdet után, majd lelki válsága és elhallgatása összefügg az évtized első felének és derekának irodalmi harcaival, s azzal a társadalmi fejlődéssel, amely ezeket a harcokat előidézte. Ezek a harcok, s a hozzájuk fűződő néhány kellemetlen összeütközés kelti Aranyban azt a meggyőződést, hogy nincs társadalmi osztály Magyarországon, amely 48—49 költői örökségét a maga igazi, hamisítatlan mivoltában átvegye. Jellemző, hogy az irodalmi harcok legfőbb zászlaja, amely körül a döntő harc folyik: éppen a népiesség — s ezek a harcok végül is abban oldódnak meg, hogy teljesen meghamisítják, vagy kiküszöbölik az irodalmi népiesség társadalmi funkcióját.

Az évtized irodalmi életének első jelentős mozzanata: a parlagi kismenesség és kispolgárság betörése az irodalomba, s az annakidején Kazinczyék által kiszorított provinciális kismemesi költészet újraéledése. Ez a társadalmi osztály, mint irodalmi tényező a romantikus „fennköltészet“ idején nem juthatott szóhoz, az „új iskolá“-nak még olvasójává sem vált, hanem továbbra is megmaradt a maga ponyvás-kalendáriumos irodalmi műveltsége mellett. Petőfiék forradalma megdöntötte a „fennköltészet“ uralmát, s olyan plebejus-népi költészetet teremtett meg, amelyet a márciusi értelmiség az egész magyar társadalom antifeudális erőinek kifejezőjévé fejlesztett ki. Amikor azonban 49-ben mind Petőfi, mind Vörösmarty tábora elhallgatott, az említett kismemesi-kispolgári irodalom egyszerre feléledt, és pozíciót teremtett magának az irodalomban.

„Szabad a vásár, most költő leszek,
Úgyis kipusztultak a céhesek“ —

ahogy Arany Vojtina András szájába adja. *Vojtina Levelei* tömör képet adnak a jelzett folyamatról. Vojtina András kétszer járt ki három iskolát; apja „urfi-mag“-nak hagyta:

„Ez állapotban két ösvény maradt
Számodra nyitva: lenni *úr-paraszt*
vagy lenni *költő*...“

49 előtt mégis hiába ostromolja vidéki leveleivel és verseivel a pesti lapok szerkesztőit: a „céhesek“ kivesztével azonban egyszerre neves költő lesz belőle. Arany csálhatatlanul észreveszi az új irodalmi moz-

galom osztály-hátterét; tanú erre a Vojtina-leveleken kívül az *Év kezdetén* c. vers is, amelyben a vidéki olvasók: a „nagyságos asszony“ és „minden rangbeliek“ lapot nem vesznek, csak ingyen szeretnének olvasni. A Hölgyfutár, a bukás utáni irodalom első fecskéje köré csoportosul ez a parlagi író-tábor, de már 50 őszén megindul ellene a támadás: a pesti írók egy csoportja új lapot alapít Szilágyi Sándor szerkesztése alatt, s ebben Arany a Vojtina-leveleket közli, Gyulai pedig éles kritikát ír a Hölgyfutár íróiról.

A Hölgyfutár és írógárdája elleni első támadásban még nem különülnek el a frontok: Arany együtt lép fel Gyulaival, aki az irodalomban inkább a középnemes réteg felé húz. Arany bírálata mégis különálló. A formálisnak tetsző kifogások mögött is érzik, hogy a Petőfi-féle alapról bírál. Egyik döntő vádja az, hogy az új csoport eldobja a plebejus népiesség realista hagyományát: a költő „enbálványa körül forog“, versbe szedi a hétköznapi jellegtelen mozzanatait („hisz kit ne érdekelne az, lencsét evém-e vagy babot?“), tehát voltaképpen anti-realista áramlatról van szó. A továbbiakban a Hölgyfutár íróinak formai lazaságát csúfolja ki; ahogy Arany és Petőfi látták a népköltészetet, annak is lényegéhez tartozott a formai fegyelem — az utánzó a feudális-nemesi költészet formáit lerombolták, de helyébe más formát nem tanultak; a népi realizmus művészi formáit lezüllesztik. — Mindent összevéve, Arany legfőbb aggodalma az, hogy ez a parlagi-álnépies, valójában kismemesi költészet az igazi népi költészet helyére tolakodik — s a közönségnél azt kiszorítja.

Lassabban tér magához, de nemsokára megszólal az irodalomban az a műveltebb, vagyonosabb nemesi réteg is, amelynek költői kifejezője annakidején Vörösmarty iskolája volt.

Ennek a társadalmi osztálynak irodalmi szervezkedése lassabban halad, költői Szilágyi lapjainak betiltásával ismételten szétszóródnak; a 49-es veszteségek is jelentékenyek. De már Toldy Ferenc említett szereplésében némiképpen ez az ízlés szólal meg. Toldy 1852-ben nemcsak Aranyt, hanem Tompát és Lévayt is meginti az Új Magyar Múzeum hasábjain, — a Hölgyfutár pedig mindhárom bírálatot újból közli.

Alig néhány hónap múlva, 53 legelején, Kazinczy Gábor álnéven, és az álnévhez az „extáblabíró“ jelzést hozzáfűzve nyílt levelet közöl Pákh Albert lapjában, a Szépirodalmi Lapokban, a szerkesztő válaszol rá, Arany pedig mindkettőtől határozott támadást olvas ki a költői népiesség ellen. Azonnal magyarázatot kér levélben Pákh-tól, s a támadásra feleletül írja az ismert sorokat: „Én, paraszt esztétikámmal a szépet sem a népieshez, sem a nem-népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép szép minden alakban. Hogy inkább a népiest művelem, oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, amely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete: annak nem lesz önálló nemzeti költészete.“ — Pákh válasza nem nagyon nyugtathatta meg Aranyt; a jóbarátnak, Tompának még az év nyarán, sőt a következő évben is panaszkodik. Panasza azonban itt már nyitabb: „A magyar ember — magyar ember volt és marad, különösen pedig táblabíró. Sohasem ott keresi a bajt, ahol gyökerezik; restaurál mindig: egy elvet égis emel, három esztendő múlva elcsapja, mint olim a vicispánt. Így van jelenleg az úgynevezett népies költészettel.“

Arany aggódva figyeli ezt az ízlésváltozást; másfél év múlva írja le Tompának a híres sorokat: „némi csömör kezd mutatkozni a népies iránt“, „most már futunk a népiestől“. Mint láttuk, most is pontosan megérzi az osztályhátteret: a középnemesség reakcióját. Ez a közönség „visszasóhajt Egyiptom vereshagymáira: a Kazinczy és Döbrentei sonettoira; Császár Ferenchez folyamodik, hogy „tisztult ízlésével“ mentse meg a magyar költészetet a barbároktól“. Egyiptom vereshagymáival kapcsolatban nemcsak mi, hanem talán Arany maga is Petőfi programadó versére gondolt: „pusztában bujdosunk, mint hajdan népével Mózes bujdosott...“ Íme, vannak már, akik a pusztából szívesen visszatérnének — Egyiptomba. Arany nyomatékosan mutat rá arra, hogy ez a visszatérés most: Petőfi után, már csak romboló kozmopolitizmust jelenthet; ahogy mondja, nemsokára megint érdekes lesz az, ha valaki minél idegenszerűbben fejezi ki magát.

„Visszatérnek a külföldet külsőségekben és idegen szellemben majmoló iskolák; a nyelv csinosodik, azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németül s franciául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele, tehát póriás, durva, nyers.“ (Tompának 53. VI. 28.)

Arany előtt most két igazság kezd megvilágosodni:

a) Az irodalmat pártfogoló nemességnek és az árnyékában megbúvó értelmiségnek 48 költői öröksége még költői formakincs, kifejezőkészség alakjában sem kell;

b) ugyanez az osztály valójában már képtelen arra, hogy igazi irodalmi kultúrát teremtsen. Ugyanez a csalódottság ez, kezdeti formájában, amely kb. egy évtizeddel később Vajdának a magyar nemesség ellen intézett hatalmas bírálatában éri el egyik tetőpontját. Arany pedig az 50—52. években viaskodik a Toldi középső részével, s éppen 53-ban írja Tompának: (VI. 28.) „Olykor úgy érzem, még nem volna lehetetlen oly művet produkálnom, mint Toldi volt. Teljesen meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek? e gondolat nehézkedik ólomsúlyosan tollamra, valahányszor egy pár versszakot leírok. S így költeni lehetetlen. Ezért Toldi második része talán sohasem fog elkészülni. Az a közönség, mely első Toldimban a kútágast bámulta csak, azóta igen sok kútágast olvasott; az nem találná Toldit már eléggé „sajátságosnak“, „népiesnek“, mint akkor magát kifejezte; a másik, mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni, az a formától nem fogja látni a tartalmat.“

A művelt köznemesség ízlésbeli reakciójának azonban volt még egy veszedelmesebb formája is. Ez nem tagadta meg a népi alapot, hanem „visszatért“ hozzá. A Pesti Napló 1853-as évfolyamában, ugyanott, ahol hónapokon keresztül cikkeznek a nagybirtok vállalatok való megmentéséről, a birtokososztály kapitalizálódásáról, a hullalatok jelentőségéről, meglepetve olvassuk a 850. számban Losonczy Lászlónak, Arany nagy-kőrösi tanártársának, a provinciális népiesség egyik képviselőjének új verskötetéről a hosszú dicsérő bírálatot. „A politikai irány kizárása a népies elemnek már korábban jó sikerrel megkezdett művelését még tágasabb körre terjeszté ki“. Valóban, a bíráló jól látott, a maga szempontjából. Nagy jelentősége volt annak, hogy a 49 előtti Petőfi—Aranykorban még egységes plebejus-népi költészet most sallangos táj költők csoportjaira bomlott. A népi költészetet tájegységekre bomlasztani annyit jelentett, mint magát a parasztságot tájakra, vidékekre szige-

telni el, hogy ezáltal politikai súlyát csökkentsek. A továbbiakkal a népköltészet legbuzgóbb fanatikusa is meg lehet elégedve: „A nép képzelmi és érzelmi világa, melyből költészete élő forrásként fakad elő, tiszta, romlatlan és erőteljes, mint az ősi lég, költői kifejezése egyszerű, világos, meleg és ezért megható. E mellett a nemzetiség határozott bélyegét viseli magán.“ Pedig ezek a sorok is súlyos reakciót jelentenek 1853-ban: visszatérést az 1800 körüli évtizedek haladásellenes népszemléletéhez: a nép tiszta, romlatlan és erőteljes, tehát nincs szüksége fejlődésre és tudatosodásra. A bíráló a felé hajlik, hogy a műköltészetet utasítsa el; élesen szembeállítja a „népies“ és a „művészi“ iskolát; ez utóbbinak mágusai és kasztjai vannak „a műveltség, a tudomány gőzkörében elfojtódott képzelmeik és elfásult érzelmeik kifejezéseit mesterkéltszóhomályba, misztikus üres dagályba burkolják, a szabályos külforma miatt gyakran a belértéket is feláldozzák.“ A néphez visszatérő költők közt említi a cikk Csokonait, Aranyt, Petőfit, Tompát. Nincs nyomunk rá, de föltehetjük, hogy Arany olvasta ezt a cikket, amely egysorba állítja őt Losonczy Lászlóval; talán megérezte, hogy itt is politikai műveletről van szó: a „tiszta, romlatlan és erőteljes“ álnépiességet csempészni az igazi népiesség helyére a magyar közönség tudatában.

Az irodalmi harcnak következő fontos csomópontja az 1856-os esztendő. Ez évben jelent meg Arany kisebb költeményeinek első gyűjteménye, és méltó fogadtatására megszólalt az egész magyar kritikai kar: még ez évben bírálatot írt róla Bérczy Károly, Greguss Agost, Erdélyi János, Salamon Ferenc, a Hölgyfutárban alighanem Tóth Endre. Milyen hatással lehettek e bírálatok Aranyra? Egyiküknek, Erdélyinek, Arany hamarosan tollat ragadva megírta: „Kegyetlenül félre vagyok értve“ — s egy hosszú levélben igyekszik ezeket a félreértéseket helyreigazítani. Magának a bírálóknak ama helyéhez pedig, amelyben Erdélyi kifejti: Arany igazi eleme a mult, „megvárja, míg elveszti élességét a jelen“ — lapidárisan odaírta: „várt a fene valamit“. A bírálatok, a sok dicsőhimnuszon túl, annyiban kellett hogy érdekeljék, mert többször is fölvetették a népies költészet problémáját — sőt éppen Arany népiessége körül egy kis vita is keletkezett. — Greguss (Erdélyi nyomán): Arany az alföldi magyar nép szellemének tolmácsa (azaz szűkkörű táj költő ő is); Bérczy: Arany kisebb költeményei többek közt azért kevésbé népszerűek, mert művésziileg egyszerűek, s Aranyékon rajtuk száradt a „népköltő“ elnevezés, a méltóbb „nemzet-költő“-i helyett: a közönség egyrésze ezt egynek veszi a póriással, másrésze nem találja őket eléggé árvalányhajásnak. Salamon Ferenc még világosabban beszél Arany és Petőfi egykori, 48 előtti kritikusaikról: „Amint a dolgokat most egy tized mulva látjuk, tévedés volt Arany és Petőfi költészetét túlnyomóan a népiesség szempontjából fogni föl.“ Nép és nemzet két egymástól különböző dolog lévén, a közvélemény azzal, hogy népköltőnek nevezte őket, „két legnagyobb költőnknek mintegy alsóbb helyet mutattak ki irodalmunkban“. „Új műszavuk az irodalomban és a közönségnél közforgalomba jövén, válaszfalat képezett s önkényt megkülönböztette mindenki a nemzeti költészetet a népies költészettől, s mintegy határvonalat húzott egy irodalmi arisztokrácia és alsóbb osztályok között.“ Salamon a továbbiakban nem a válaszfal ellen hadakozik, hanem hogy Arany és Petőfi mint népköltők nem a felső polcra, hanem a meg-

szőnyegítő alsóra kerülnének. „Szünjünk meg hát Petőfit és Aranyt egyébként, mint pusztán költőnek nevezni“ — Arany „ritka tünemény“, de „nem azért, mintha népköltő volna, hanem azért, mert költő.“ Ugyan-
ebben a bírálóban Arany hosszas bizonyítását olvashatta annak a tételnek, hogy „az esztétika szempontjából a népies költészetnek kevés értelme van“; népies forma tulajdonképpen nem is létezik. Népies és nem-népies költészet között se tárgy, se forma tekintetében különbség nincs. — Arany, a népies forradalom örököse, aki fiatal korától fogva a népies epika megalkotásával bibelődött, a Bach-korszak irányadó osztályának esztétikájától megkapta itt a népies költészet számára a leg-tisztább felmondólevelet, bekeretezve saját személye és költészete iránt a legnagyobb dícséretekkel. S ha néhány évet lapozunk az irodalom krónikájában: 1861-ben Arany két kötete kapja az akadémiai nagyjutalmat, s érdemük egyebek közt abban foglalhatik össze, hogy „a népiesből csak az eszmei tartalmat és formáiból az esztétikailag érvényest vesszük át s művészileg dolgozzák fel“; nyelvükben is kiemeli a bíráló „a néptől ellesett és nemesített szépséget“. Valóban, az 56-os év bírálatai Aranyra kínálják azt a megoldást, amelyre ő maga is elvben hajlott: a népies költészetet nemzeti költészetté emelni fel. 49 előtt azonban még Arany tudta azt, hogy ennek legfőbb feltétele magának a népnek politikai felemelése. Most azonban ez a változás, úgy ahogy a Pesti Napló esztétikusai értették, pusztán annyit jelentett volna, hogy a nagy költői forradalom vívmányait a műveltebb birtokos nemesség ízléséhez alkalmazzuk, s így tisztán ennek az osztálynak szóló irodalmi kultúrát alkotunk meg: kissé élesen fogalmazva: a kizsákmányolt osztály kultúrájából elvont művészettel — költészetet alkotni a kizsákmányoló osztály számára. Ezt a megoldást Arany nem érezhette a magáénak. Negatív bizonyítéka ennek az, hogy alkotókedvét, melyet a társadalmi bázis hiánya megtört, az 56-os kritikák minden dicsőhimnusza sem volt képes újraéleszteni. Továbbhangzanak tétlenségéről, fásultságáról panaszai. 56–57 még mutat valamelyes termékenységét, 58, nagy hallgatás után, töredéket alkot (Az utolsó magyar), 58 nyara „posványyszerű, egyhangú tespedésben“ telt el, 59 szinte teljesen néma. — Pozitív bizonyítékunk az a fanatizmus, amellyel a prózaíróvá alakult Arany a népköltészet és a népi alkotóerő kérdését elvi alapon tisztázni akarja. Prózai műveinek ez a legfontosabb tárgyköre.

Ezeknek az éveknek a bemutatása azonban már külön részletkutatókat és külön tanulmányt követel meg.

KIRÁLY ISTVÁN:

NÉPI DEMOKRÁCIÁNK IRODALMA

Rákosi elvtárs a Dolgozók Ifjúsági Szövetségének első kongresszusán mondott beszédében hangsúlyozta: „*Fejlődésünk mostani szakaszában a legnagyobb kerékkötőnk, továbbhaladásunk egyik legsúlyosabb gátja a régi tőkés időkből örökölt szokások és előítéletek tömkelege.*“ Rákosi elvtársnak ezek a szavai közvetve az irodalom nagy jelentőségére, fontos szerepére is figyelmeztetnek. Az emberek tudatában továbbélő burzsoámaradványok elleni harcban egyik leghatásosabb fegyverünk a haladó eszmei tartalmakat megszólaltató irodalom: az irodalomnak általában is, kiváltképp azonban ma, mai forradalmi átalakulásunk idején hatalmas társadalomalakító, nevelő szerepe van. Ezért is fontos, hogy az irodalomtörténészek és az irodalomtanárok figyelme klasszikusaink nagy öröksége mellett fokozott mértékben forduljon népi demokráciánk irodalma felé. Ez a cikk nem tanulmány, hanem ismertetés. Elsősorban nem az a célja, hogy újat mondjon a mai magyar irodalom problémáiról; arra törekszik csupán, hogy főleg Révai József és Horváth Márton alapvető cikkeire* támaszkodva, ha vázlatosan is, de megpróbáljon összefoglaló képet adni az Irodalomtörténet olvasói, kiváltképp pedig a pedagógusok számára népi-demokratikus irodalmunk fejlődéséről, mai helyzetéről és problémáiról. Az a célja, hogy felkeltse irodalomtanáraink érdeklődését, szocializmust építő dolgozó népünk egyik jelentős s mind jelentősebbé váló eszmei fegyvere, az új magyar irodalom iránt.

1.

1950. június első napjaiban ismét megtartották hazánkban a könyv ünnepét, az irodalom népszerűsítését célzó könyvnapokat. Az idei könyvnapok azonban lényegesen különböztek még csak az egy-két évvel ezelőttiektől is. A könyvvásárlók túlnyomó része a dolgozó nép széles soraiból került ki: munkásokról és dolgozó parasztokból. Az eladott könyvek példányszáma híven tükrözte a magyar népi demokrácia kulturális forradalmának komoly eredményeit. Megmutatták a könyvnapok, hogy a dolgozók százazrei értették meg és tették magukévá népünk nagy vezetőjének, Rákosi Mátyás elvtársnak a figyelmeztetését: ahhoz, „*hogy élni tudjon valaki hazája javára a szabadság jogai-*

* Ld. Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez: Horváth Márton: Magyar irodalom — szovjet irodalom és a „Lobogónk: Petőfi” c. tanulmánykötet bevezetése.

val, nemcsak jogok, nemcsak gazdasági lehetőségek kellenek, hanem kultúra és műveltség“. Komoly eredményt jelentettek a könyvnapok irodalmi síkon is. Nemcsak abból a szempontból, hogy kiszorultak a könyvnapok sátrából a népi demokrácia érdekeivel ellentétes művek; a tőkés kézben levő könyvkiadóvállalatok felszámolása, a könyvkiadás államosítása lehetővé tette, hogy ne lássanak napvilágot az imperialista szemétirodalom mérgező termékei: eredményt jelentettek a könyvnapok abból a szempontból is, hogy a nagy magyar klasszikusok művei, a szovjet irodalom és a baráti népi demokráciák irodalmi alkotásai mellett nagyszámban szerepeltek élő magyar írók olyan művekkel, amelyek dolgozó népünket segítik a békéért és a szocializmusért vívott harcunkban. A könyvnapok is megmutatták, hogy irodalmunkban a fordulat körvonalai kibontakozóban vannak, hogy íróink kezdik megérteni s magukévá tenni a Párt figyelmeztető szavát és alkotásaikkal tevékenyen kapcsolódnak be a szocialista Magyarország építésének nagy munkájába.

Az irodalom területén most kibontakozó fordulatot, fellendülést öt év nehéz harcai előzték meg. Voltak ugyan egyes részleteredmények az elmúlt években is, de csak most, öt évvel a felszabadulás után mondhatjuk el, hogy irodalmunk kezdi leküzdeni eddigi viszonylagos elmaradottságát. Irodalmunk elmaradottságának okait Horváth Márton elemzte ki mélyrehatóan „Lobogónk: Petőfi“ c. tanulmánykötetének előszavában. Rámutatott arra, hogy irodalmunk elmaradottságának jelentős mértékben objektív okai voltak. Megnehezítette az új magyar irodalom kialakulását a népelnyomó Horthy-rendszer káros irodalmi öröksége, valamint a magyar demokratikus átalakulás sajátos jellege: a népi demokrácia első éveinek gazdasági és politikai nehézségei.

2.

Irodalmunknak komoly demokratikus hagyományai vannak. Nemcsak nagy forradalmi demokrata költőinknek, Petőfi Sándornak és Ady Endrének a költészete képviseli irodalmunk haladó hagyományait, mellettük még számos jelentős író szálaltatta meg műveiben a magyar dolgozó nép vágyait, törekvéseit. Az igazi magyar irodalom a múltban is állandóan a szíven viselte a magyar dolgozó nép ügyét, politikával átítatott, magas eszmei tartalmú irodalom volt. Petőfi és Ady Endre mellett a többi jelentékeny írónkat is, mint például a költők közül Csokonai Vitéz Mihályt, Vörösmarty Mihályt, Arany Jánost, Vajda Jánost, a prózaírók közül Eötvös Józsefet, Mikszáth Kálmánt, Móricz Zsigmondot szenvedélyesen érdekelték a nemzet életének, a dolgozó népnek nagy problémái.

A felszabadulást megelőző Horthy-fasizmus 25 éve alatt ezeket a nagy hagyományokat igyekeztek minél jobban elsikkasztani. A nagytőkés és a földesurak Magyarországa mindent elkövetett, hogy meghamisítsa, eltorzítsa a magyar irodalom haladó, demokratikus hagyományait és népszerűsítse az uralkodó osztályok érdekeit kiszolgáló álirodalmat, az úgynevezett „hivatalos irodalmat“. A Horthy-fasizmus éveiben az úri Magyarországot magasztaló Herczeg Ferencet kiáltották ki a legnagyobb magyar írónak, akinek művészi szemléletére jellemző

például az 1930-as évek végén megjelent önéletrajzi regényének egyik részlete. Visszaemlékszik arra, amikor belépett az úri kaszinóba és ehhez hozzáfűzi: „Egy csapással személyes ismerőse lettem fél Magyarországnak. A másik felével majd akkor fogok összetetegeződni, ha képviselő leszek“. Herczeg Ferenc és társai számára a nagytőkéseket és földbirtokosokat, valamint azok lakójait jelentő úri kaszinó és a népelnyomó osztályparlament képviselte egész Magyarországot. Ezek a bértollnokok, akiknek semmi közük nem volt a dolgozó néphez, az igazi nemzethez, foglalták el akkor az irodalmi társaságok elnöki székét, őket népszerűsítette a megfizetett sajtó és az ő műveik jelentek meg többezres példányszámban.

Az uralkodó osztályokat nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalom mellett komoly szerepet játszott még az ellenforradalom éveiben az olykor ellenzéki hangokat is megütő, s túlnyomórészt a Nyugat című folyóirat köré csoportosuló kispolgári-burzsóá irodalom. A Nyugat a század első évtizedében indult meg, s ekkori munkatársai közé tartozott Ady Endre is. Az a Nyugat azonban, mely a század elején az Ady Endre nevével fémjelzett, s a polgári demokratikus forradalom érlelődésével szoros kapcsolatban levő irodalmi mozgalom egyik kikristályosodási pontja volt, távolról sem, legfeljebb csak névleg volt azonos azzal a Nyugattal, mely a Horthy-fasizmus éveiben olykor tetszelgett ugyan az óvatoduhaj ellenzékiiség szerepében, de amely lényegében a l'art pour l'art, az öncélú művészet hangzatos frázisa mögött, a nagytőkések és földbirtokosok Magyarországnak egyik szekértolója volt.

A politikamentes művészet, az öncélú művészet dekadens burzsóá elvét hirdette a Nyugat ekkor. Még maga a folyóirat vezető-írója, a pályája egyes szakaszain jelentőset alkotó Babits Mihály is azt érezte legfőbb irodalompolitikai törekvésének, hogy „elefántesont toronyba“, a „szellem védett magaslataira“ gyűjtse az írókat, a „fenyegető barbárság“, a rettegett népi forradalom elől. Ez a kispolgári-burzsóá irodalom főképp a harmincas években, nyíltan felírta zászlajára az eszmenélküliség jelszavát. Egyes írói cinikusan hirdették, hogy jellemük a jellemtelenség, erkölcsük a minden erkölcsnélküliség. A Nyugat számaiban elvéve más hangok és más tendenciák is felbukkantak ugyan, de a folyóirat a maga egészében mégis csak az imperializmus hanyatló és mérgező állkultúrájának, s magyar utánozóinak volt ekkor elsősorban a lerakódó helye. S ez a dolgozó nép törekvéseitől elszakadt dekadens, kozmopolita irodalmi mocsár tetszelgett a Horthy-fasizmus éveiben „haladó“, az „ellenzéki“ irodalom szerepében.

Annál könnyebben tehetette ezt, mert a Horthy-rendszer ugyanakkor, amikor támogatta a céljait nyíltan kiszolgáló hivatalos irodalmat, s szívesen fogadta a rendszer előtt burkoltan, álcázottan meghajló burzsóá-kispolgári irodalom „ellenzékiiségét“: az adminisztratív rendőri beavatkozástól kezdve, minden lehető módon üldözte a valóban haladó irodalmi törekvéseket. Főképp ennek a kíméletlen elnyomásnak volt a következménye, hogy a felszabadulás előtti évtizedekben nem alakult ki olyan számottevő proletárirodalmunk, amely szilárd bázisa lehetett volna a felszabadulás után a szocialista realizmus felé haladó irodalmi fejlődésnek.

A magyar proletárirodalom kezdetei adva voltak ugyan már az 1910-es évek végén, az 1919-es magyar szocialista forradalmat megelőző

években. De az ellenforradalom győzelme úgyszólván teljesen megsemmisítette ezeket a kezdeteket. A legharcosabb proletárirók emigrációba kényszerültek, ahol továbbra is alkottak ugyan, de az ellenforradalmi elnyomás teljesen elszigetelte őket a hazai irodalmi fejlődéstől, nem válhattak a magyar irodalom hatótényezőivé. A Szovjetúnióban új hazára lelt *Illés Bélának* műveit, a *Kárpáti rapszódia* című nagy regény-trilógiáját, vagy a *Tűz Moszkva alatt* című elbeszélését a világ számos nyelvére fordították le, csak a saját hazájában nem ismerték ezeket a kitűnő műveket — még az írók sem. Hasonlóképp csak a felszabadulás után jelenhetett meg *Gergely Sándornak* az 1514-es nagy paraszti forradalom vezérééről, *Dózsa Györgyről* szóló történelmi regénye.

De meggátolta az ellenforradalom azoknak a Kommunista Párttal szimpatizáló és az 1919-es szocialista forradalom idején bátran szintvalló értelmiségi íróknak a fejlődését, írói érvényesülését is, akik idehaza maradhattak. *Déry Tibor* a harmincas években megírta ugyan „*Befejezetlén mondat*“ című háromkötetes regényét, amelyben messzemenő kritikával leplezte le a Horthy-fasizmus aljasságát, morális züllöttségét, igyekezett megjeleníteni a forradalmi munkásmozgalom alakjait, az illegális Kommunista Párt harcait is. De regénye egyrészt csak a felszabadulás után jelenhetett meg nyomtatásban, másrészt pedig az ellenforradalmi társadalom nyomása mind tartalmilag, mind formailag eltorzította Déry írói látását. A kommunistákat és a kommunista mozgalmat *lényegében* szektánsnak ábrázolta. Ennek a helytelen, hamis szemléletnek a főoka az volt, hogy Déry nem látta a Szovjetuniót, nem ismerte fel a Szovjetunió világtörténelmi szerepét. Ugyanakkor formai téren is behatolt művészetébe a burzsoá befolyás: művének egyes részleteire rányomta bélyegét a burzsoá-formalizmus. Hasonlóképp eltorzult bizonyos fokig egy másik, a Kommunista Párttal rokonszenvező írónak, *Nagy Lajosnak* az írói szemlélete is. Rövid, szellemes, szatirikus novelláiban gyilkos gúnyú és bátor bírálatát adta ugyan az ellenforradalmi rendszer embertelenségének, de mintegy belemerevedett ellenzékiiségébe, s némi kispolgári cinizmus, naturalista kisszerűség lett úrrá írásain.

Károsan befolyásolta az ellenforradalmi elnyomás azoknak a fiatal, többnyire a munkásosztályból származó íróknak a fejlődését is, akik a harmincas években léptek fel, s a munkásosztály írói kívántak lenni. Nagy erkölcsi bátorsággal és vádló színekkel mutatták fel ugyan a munkásosztály kisémmizettségét, elnyomottságát. Merészen tiltakoztak az ellenforradalmi rendszer brutális népelnyomó politikája ellen. Egyikük, a fiatal *Benjámín László*, a háború első éveiben írt „*Kikiáltom dicsekedve*“ című versében bátran vágta szemébe a Horthy-fasizmus urainak: „*Én kikiáltom dicsekedve, az ellenséghez tartozom*“. De minden előremutató pozitív vonásuk mellett ezek a fiatal proletárirók is leszűkültek ideológiaiilag és művészileg egyaránt az ellenforradalom szorítójában. Önmagába zártan ábrázolták a munkásosztályt. Nem látták annak jövőtformáló és a nemzet vezetésére való elhivatottságát. Műveikbe nagyszámban vegyültek be naturalista, formalista elemek.

Az ellenforradalmi Magyarországon csak a fiatalon meghalt *József Attila* (1905—1937) tudott felemelkedni a proletárköltészet igazi magaslataira. Ő volt ekkor a munkásosztály egyetlen reprezentatív művészi

szószólója, az egyetlen valóban proletárköltő. Legnagyobb verseiben ott izzik a munkásosztály végső győzelmének megingathatatlan hite. Az elnyomás sötét éveiben is látja és idézi azt a Magyarországot, „*hol a munkásság majd a sötét gyárra szegzi az ember ótágú csillagát*“. A fasizmussal szemben hirdeti a demokratikus nemzeti összefogás programját. De itt-ott József Attila költészetében is törést okozott az ellenforradalmi elnyomás. Olykor a kiüttalanság, a reménytelenség érzése lett úrrá versein. Ezt — amint erre Horváth Márton rámutatott — részint az magyarázza, hogy önhibáján kívül ugyan, de élete egy szakaszán elszakadt a Párttól, s főképp pedig az, hogy politikai és művészi programjában nem támaszkodott a Szovjetunióra. József Attila mindvégig a proletariátus és a proletárforradalom zseniális költője volt. Költészetén minduntalan átsugárzik munkásosztályunk hatalmas, történelem-formálásra hivatott ereje, nehéz harcokban edzett keménysége. Mégis a József Attila életműve sem olyan, amely a maga egészében, töréseivel együtt, s főképp pedig egymagában, a magyar proletáriradalom bázisa lehetett volna. Amint Horváth Márton megállapította: József Attilát sem lehet úgy, abban az értelemben, ahogy az orosz irodalomban Gorkijt, a magyar proletáriradalom őskének tekinteni.

A proletáriradalomnak ezzel a viszonylagos gyengeségével függ össze részint, hogy sokszor téves és hamis vágányra siklott az ellenforradalom éveinek egy másik jelentős irodalmi törekvése, az elnyomott parasztság hangját megszólaltató, úgynevezett népies írók mozgalma is. Ezeknek az íróknak a legjobbjai Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József, Illyés Gyula a harmincas években főképp szociográfiai-leíró műveikben, amelyekben vádló színekkel rajzolták meg a szegény-parasztság nyomorát, nehéz sorsát, s nagy kegyetlenséggel bírálták a népelelyomó Horthy-rendszert, jelentőset alkottak. Olyan komoly értéket képviselő művek vannak ezek között az írások között, mint például Illyés Gyula „*Puszták népe*“ című műve a dunántúli nagybirtokokon élő zsellérek életéről, Veres Péternek a tiszántúli szegényparasztság sorsának szörnyű kietlenségét megjelenítő „*Gyepsor*“ című novelláskötete, vagy Darvas Józsefnek „*Egy parasztcsalád élete*“ című könyve. De a népies írók főképp azért, mivel politikai és írói törekvéseikben nem állt mellettük egy segítő, támogató, fejlett proletáriradalom, sokszor tévútra siklottak: a Nyugat liberális-burzsoá íróinak uszályába sodródtak, s egyesek közülük nem tudtak védekezni a fasizmus ideológiai fertőzése ellen sem.

Igy állt elő, elsősorban a Horthy-rendszer elnyomó politikája következtében az a helyzet, hogy a felszabadulás előtti irodalmi életünkre részint az uralkodó osztályt kiszolgáló bértollnokokból álló hivatalos irodalomnak, részint pedig az állandó ellenzéki kispolgári-burzsoá irodalomnak uralma volt a jellemző. S habár ezeknek az írói törekvéseknek sem hagyományainkhoz, sem pedig dolgozó népünk életéhez nem volt közük, s ezért nem is verhetek mélyebb gyökeret, átmenetileg mégis az ő mesterségesen fenntartott „népszerűségük“ nyomta rá bélyegét irodalmi életünkre. A proletárirói törekvések s jobbra ennek következtében az egyéb demokratikus írói megmozdulások is, vagy teljes egészükben elszigetelődtek, vagy feleúton megrekedtek, s bizonyos fokig eltorzultak a rendszer nyomása alatt. Pártunk irodalompolitikája szá-

mára, közvetlenül a felszabadulás után, igen nagy mértékben hiányzott az az alap, amelyre a valóban demokratikus és a szocialista realizmus felé fejlődő irodalomért vívott harcában szilárdan támaszkodhatott volna.

3.

A magyar irodalom több mint négyéves elmaradottságának másik oka — mint Horváth Márton kimutatta — a magyar társadalmi átalakulás sajátos jellegében rejlett. A felszabadító Vörös Hadsereg megsemmisítette a náci-fasiszta uralmat, szétzúzta a nagybirtok és a nagytőke évszázados hatalmi rendszerét, s megnyitotta a magyar dolgozó nép előtt a fejlődés útját. De a felszín, az ideológiai rétegek eleinte csaknem érintetlenek maradtak, sőt forradalmi átalakulásunk kezdeti szakaszában átmenetileg felélénkült a burzsoá-kispolgári irodalmi mocsár. A burzsoá-írók legkülönfélébb csoportjai követelték maguknak egykori „ellenzékiségük” jogcímén az irodalmi vezető szerepét. Szemérmetlenül utasítottak vissza minden demokratikus részről jövő kritikát, amely önbírálatra szólította fel őket. „*Vagyunk néhányan, akiknek sem okunk, sem kedvünk mást folytatni, mint amit elkezdtünk*” — írta egyikük 1946-ban a Magyarok című folyóirat hasábjain.

Lényegében egységesen burzsoá-jellegű volt ez az irodalom, ha egyes csoportjait némi árnyalati különbségek el is választották egymástól, s ha különféle folyóiratok köré tömörültek is. A *Magyarok* című folyóirat a harmincas évek elefántcsonttoronyba zárkózó Nyugatjának az örökségét folytatta. A *Válasz* körül az ellenforradalmi évek népies írói táborának liberális-burzsoá, sőt fasiszta befolyás alá került jobbszárnya tömörült. A *Kortárs* és az *Alkotás* a szociáldemokrata párt jobbszárnyán csoportosuló álforradalmi, formabontó, szürrealizmussal kísérletező kispolgári-burzsoá írókat szervezte meg. Az *Újhold* hasábjain a Babits-epigon fiatalok szervezkedtek, a „művészi szabadság” nevében.

Kezdetben a fasiszta ideológiai befolyás leküzdése, s az ellenforradalmi „hivatalos irodalom” hatásának megsemmisítése terén volt ugyan némi pozitív szerepük is ezeknek a kispolgári-burzsoá írói csoportoknak. De amikor a munkásosztály, a Párt vezetésével mind határozottabban tört a szocializmus felé, mikor az imperializmus mind agresszivebbé váló beavatkozási kísérletei az ország belső politikai életébe sorra kudarcot vallottak, mindjobban a csüggedés dekadens hangulata, a kiúttalan pesszimizmus lett úrrá rajtuk. A különféle kispolgári-burzsoá irodalmi csoportok ettől kezdve mindinkább az imperialista kultúr-befolyás főcsatornáivá váltak. Fennen propagálták az öncélú, formalista művészet elvét. „*Üres vagyok, nincs semmi bennem*” — hirdette egyikük versében. „*Nem akarok mást, mint az ebek*” — verselt egy másikuk. A miszticizmus, a pornográfia mocsarába igyekeztek rántani irodalmunkat. Műveikben hangot kapott az imperializmusnak szállást csináló sovíniszta uszítás, s a nyegle kozmopolitizmus. Hol nyíltan, hol álcázottan helyezkedtek szembe a munkásosztály államának céljaival, minden erővel igyekeztek megakadályozni, hogy irodalmunk meginduljon a szocialista realizmus felé vezető úton. Az imperialista dekadencia „kultúrtermékeit” magasztalták. Sartre-ról, Camus-ról, Gide-ről, Mal-

raux-ról, Faulkner-ről, Huxley-ről stb. zengtek hasábos cikkeket. S ugyanakkor igyekeztek megakadályozni az élenjáró szovjet irodalom előretörését, térhódítását, kritikáikban többízben aljasul megrágalmazták a szovjet irodalmat. Ezek a kispolgári-burzsoá irodalmi csoportok mindjobban, mint a népi demokráciával szemben ellenséges, az imperializmus céljait szolgáló irodalmi törekvések lepleződtek le.

A Párt közvetlen a felszabadulás után látta átmeneti gyengeségét az irodalom területén. S így a kezdeti időkben a gazdasági és politikai élet harcainak eredményes megvívására összpontosította erejét. Irodalmi síkon eleinte elsősorban csak arra törekedett, hogy felhasználva a különféle burzsoá irodalmi csoportok közötti ellentéteket, megakadályozza egy egységes, kommunistaellenes irodalmi front létrejöttét, másrészt pedig, hogy kedvező körülményeket teremtsen a későbbi ellentámadásra, a burzsoázia irodalmi frontja ellen.

Főleg Révai József és Horváth Márton írásaiban irodalmi életünket komolyan befolyásoló tényezőként megjelent a marxista-leninista irodalmi kritika, amely egyrészt a következetes elvi bírálat segítségével az ellenséges irodalmi áramlatok igazi arcának leleplezésére tört és igyekezett leválasztani az imperializmus irodalmi ügynökeivé züllött írói törekvésektől a jobbérzésű, becsületesebb írókat, másrészt pedig az imperialista kultúrbefolyás ellensúlyozására, a haladó irodalmi erők tudatosítására ébrentartotta irodalmunk nagy haladó hagyományait, elsősorban Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának az irodalmi örökségét.

Révai Józsefnek részben még az emigráció éveiben írt tanulmányai, főleg a Petőfi Sándorról és az Ady Endréről szóló kritikai írásai, nemcsak a magyar haladó mult legnagyobb alakjainak helyes megértését, életművük lényegének, forradalmi demokratizmusuknak a meglátását segítették elő, hanem multunk leginkább jövő felé mutató hagyományainak feltárásával irányvt mutattak az új magyar irodalmi fejlődésnek is: megmutatták a nemzeti kultúra továbbfejlesztésének az útját. Marxizmus és népiesség című kritikai írásában, a népies írók ideológiai eltévelyedését bírálva, megmutatta Révai a jószándékú paraszti írók számára az előrevezető utat, a munkásosztállyal való szoros szövetség útját. Horváth Márton kritikai írásai, amelyek nagyobb részét a Szabad Népből jelentek meg, részben azzal, hogy elvi következetességgel bírálták az imperialista dekadencia különféle megnyilvánulásait, s hogy rámutattak egyes jelentős írók ingadozásainak komoly művészi és politikai veszélyeire, részben pedig azzal, hogy a nagy magyar proletárköltőnek, József Attilának az alakját idézték, s támogatóan melléálltak az újhangú, fiatal írók sokszor még botladozó kísérletei mellé, jelentős mértékben elősegítették a haladó írói törekvéseknek, főképp pedig a magyar proletárirodalomnak a megerősödését.

1947. decemberében megindult a Párt közvetlen irányítása alatt álló „Csillag” című folyóirat, amely egyrészt sok fiatal, a népi demokratikus államtól és a Párttól nevelt új írói tehetséget hozott felszínre, másrészt pedig igyekezett közös táborba gyűjteni és részben nevelni is a népi demokratikus államrendhez barátian viszonyuló írókat. Elsősorban a Párt könyvkiadója, a Szikra, nagyszámban fordíttatott le és adott ki szovjet irodalmi műveket. Mindezek a tényezők némileg csökkentették ugyan az imperialista kultúrbefolyás erejét, valamennyire

visszaszorították az ellenséges irodalmi áramlatokat. De inkább csak az alapokat rakták le, csupán a kedvező előfeltételeket teremtették meg, egy később megvívandó és a fordulatot kiküzdő harchoz, magát a fordulatot még nem tudták elérni. Ebben, az objektív nehézségeken kívül: azonkívül, hogy a politikai hatalom kérdése a proletariátus és a burzsoázia között ekkor még nem dőlt el, hanem harc kérdése volt — szubjektív okok is közrejátszottak. Jelentős mértékben akadályozta a fejlődést, hátráltatta a kibontakozást az irodalom területén uralkodó nagyfokú elvi-ideológiai tisztázatlanság.

4.

Rákosi elvtárs 1948 novemberében felhívta a Párt figyelmét a magyar népi demokrácia kulturális irodalmi elmaradottságára és ennek veszélyeire. Rákosi elvtárs figyelmeztetése a kritikai-ideológiai tevékenység fokozódására vezetett az irodalom területén: a haladó irodalmi erőknek egy mind nagyobb arányokban kibontakozó ellentámadása indult meg az imperialista kultúrbefolyás és az ellenséges irodalmi áramlatok ellen. Ugyanakkor, s ezzel szoros összefüggésben, élesen ráterelődött a figyelem azokra a párton belül érvényesülő káros és helytelen irodalmi nézetekre, elsősorban azokra a jobboldali áramlatokra, amelyek jelentős mértékben megnehezítették az ellenséges irodalmi front felszámolását és akadályozták a magyar irodalmi közvéleménynek a szocialista realizmus felé való fordulását.

Az az irodalmi vita, amely 1949—50. folyamán zajlott le, felszínre hozta Lukács Györgynek és iskolájának súlyos ideológiai hibáit. Lukács Györgynek komoly, maradandó érdemei is voltak a fasizmus ideológiája elleni harc, az imperialista dekadencia mérgező kultúrája ellen vívott küzdelem terén. Irányította a *Fórum* című folyóirat szerkesztését. 1946—47-ben a Csillag megindulásáig a Fórum volt az egyetlen irodalmi lap, amely programjában demokratikus elveket vallott, s amely főleg Lukács György kritikai munkásságán keresztül, szembe fordult az imperializmus székértelőlőjévé szegődő kispolgári-burzsoá irodalomnak mindjobban megnyilvánuló züllésével. Lukács az imperialista álkultúra mérgező termékeivel szembeállította a világirodalom nagy realistáinak és a magyar irodalom klasszikusainak haladó művészi mondanivalóit. Számos irodalomtörténeti, esztétikai meglátása elősegítette az egyes problematikus kérdések megoldását, tisztázódását. Mint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, komoly irányító munkát végzett irodalmi hagyományaink kritikai értékelése és ébrentartása terén. De Lukács harca az imperialista dekadencia és annak magyar letéteményesei ellen, komoly elvi ideológiai hibái miatt, nem volt és nem is lehetett következetes. Hibáinak veszélyességét, káros hatását mégjobban felerősítette, hogy ezek a tévedések a Párton belül, a Párt egyik tekintélyes ideológusának munkásságában jelentkeztek.

Lukács György a népi demokráciát a burzsoá demokrácia egy sajátos „plebejus“ színezetű válfajának tekintette; szem elől tévesztette a szocializmus perspektíváját. „*A népi demokrácia elve, főleg nálunk, de sok más országban is — érvényesülése legelején tart és ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tökéletes termelési rendet megszüntetni*“ — írta 1947 áprilisában. A magyar népi demokrácia irodalma számára

sem a szocialista realizmust, hanem a „nagy realizmusnak“ nevezett polgári kritikai realizmust jelölte meg a fejlődés perspektívájával: *„Az új demokrácia adekvát irodalma a realizmus — írta —, persze abban a széles és mély értelemben, amely szerint Shakespeare és Goethe, Balzac és Stendhal, Dickens és Tolsztoj az igazi realisták.“* Az önmagában véve helyes volt, hogy Lukács a polgári kultúra nagy képviselőit szembeállította az imperializmus kulturális rothadásával, de mivel nem mutatta meg ennek a nagy realista vonalnak természetes folyta-
tóit, továbbfejlesztőit, a nagy szovjet írókat, s nem mutatta meg a fejlődés konkrét, szocialista perspektíváját, a realizmus követelménye nála elvont, tartalmatlan követelmény maradhatott csupán. S ez nem volt véletlen. Mint az „egyenlőtlen fejlődésről“ szóló elmélete mutatja, Lukács nem ismerte fel a szovjet irodalom élenjáró szerepét. Nem ismerte fel a szovjet irodalomnak — Horváth Márton találó kifejezésével — a társadalmi értelemben vett „felnőtt ember irodalmának“ magasabbrendűségét, minden előző, az embert és a társadalmat egy alacsonyabb fejlődési fokon tükröző irodalommal szemben. Ez magyarázza, hogy bár Lukács éveket töltött a Szovjetúnióban, széleskörű és nagykiterjedésű kritikai munkásságában sohasem foglalkozott a szovjet irodalommal, s nem tárta oda a fejlődő, útkereső magyar irodalom számára a szovjet irodalom nagy példáját.

A fejlődés perspektívájának téves megmutatásán és ezzel szoros összefüggésben a szovjet irodalom jelentőségének lebecsülésén kívül azt jelölte meg a vita Lukács ideológiai, kritikai munkásságának harmadik központi hibájaként, hogy kritikai tevékenységében nem érvényesítette az irodalmi pártszerűség zseniális lenini elvét, sőt egyes elméleteivel, mint pl. hirhedt „partizán elméletével“ vagy a Balzac-féle írói magatartás jelszószerű propagandájával, az irodalmi alkotás realizmusa és a politikai-társadalmi világnézet közötti kettősség állandó fejtegetésével, a lenini irodalmi pártszerűség elvével ellentétes irodalmi tendenciákat erősített.

Lukács György a vita során felismerte ideológiai, irodalom-elméleti munkásságának hibáit. A Társadalmi Szemle 1950 augusztusi számában megjelent *„Következtetések az irodalmi vitából“* c. cikkében írja: *„A most lezajlott irodalmi vita nagy vívmánya mindenki számára — elsősorban az én számomra —, hogy ezek az akadályok elhárultak irodalmunk és irodalomelméletünk fejlődésének útjából. Magától értetődik, hogy az útnak a Párt által történt megnyitása az én irodalmi tevékenységem számára is új perspektívákat nyit meg. A marxista esztétika alapvető kérdéseinek elméleti tisztázása, rendszerezése, konkrétizálása mai kultúránk fontos, aktuális kérdése. Boldog leszek, ha ebben a munkában — hajlamaimnak és képességeimnek megfelelően — kivehetem a magam részét.“*

A Lukács-vita során, részben merev visszahatásként Lukács ideológiai hibáira, részben pedig a kérdés megoldatlansága, félig kivittatottsága következtében, káros baloldali elhajló tendenciák is jelentkeztek irodalmunkban, főleg a kritika területén. A „baloldali“ túlzók egyik legnagyobb hibája az volt, hogy lebecsülték a nemkommunista írók nevelésének, a jószándékú szövetségesek és „útítársak“ segítő támoga-

tásának a jelentőségét. A kommunista írók és kritikusok egyrésze hajlott arra, hogy klikkszerűen elkülönüljön az írók, az irodalmi élet egészétől, s az irodalom helyes, pártszerű irányítását bürokratikus adminisztratív módszerekkel, a meggyőzést, az ideológiai nevelést fölnyereskedő, nyegle ledorongolással és parancsolgatással helyettesítse. A másik komoly veszély, amelyben ez a baloldali elhajlás jelentkezett, a haladó magyar irodalmi múlt lebecsülése, elhanyagolása volt. A kritikusok némelyike részint nem ismerte fel, milyen jelentős szerepe van a haladó magyar irodalmi hagyományoknak az új magyar irodalom kialakításában, művészi és eszmei színvonalának emelésében, részint pedig hajlott arra, hogy a nagy forradalmi demokrata költők művein kívül félvállról vegye egész irodalmi múltunkat, vulgerszociológiai szempontokat alkalmazzon az irodalmi jelenségek vizsgálatánál, s figyelmen kívül hagyja irodalmunk népi jellegét. A vita tisztázta, hogy ezek a baloldali hangulatok, tendenciák komoly veszélyt jelentenek, mivel megnehezítik, hátráltatják az ellenséges irodalmi áramlatok megsemmisítéséért és az új magyar irodalom kialakításáért vívott harcot.

5.

Az irodalomkritika területén érvényesülő különféle káros nézeteket, elsősorban pedig Lukács György ideológiai hibáit felszínre hozó és élesen elítélő vita, amely során Horváth Márton elvtársnak a Párt Politikai Akadémiáján mondott beszéde, főképp pedig Révai József elvtársnak a Társadalmi Szemlében megjelent cikke volt a két legjelentősebb s a kérdéseket leginkább tisztázó megnyilatkozás, nagyon kedvező helyzetet teremtett irodalmunk helyesirányú fejlődése számára. A vita során túlnyomó részben tisztázódtak irodalmunk legfontosabb alapvető elvi kérdései. Tisztázódott az irodalmi fejlődés perspektívájának a kérdése: a szocialista realizmus felé való fejlődés, mint konkrét gyakorlati, közvetlen megoldásra váró probléma merült fel. Tisztázódott az új magyar irodalomnak a szovjet irodalomhoz és a klasszikus irodalmi örökséghez való helyes viszonya: nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialista realizmus felé haladni kívánó irodalmunknak a népköltészetre, a kritikailag feldolgozott és elsajátított klasszikus irodalmi örökségre, főképp pedig a szovjet irodalom hatalmas eredményeire, gazdag tapasztalataira kell elsősorban támaszkodni. Végül pedig helyes megvilágításba került a pártszerűségnek, az irodalom pártszerű irányításának a kérdése. A pártszerűség követelménye, aminek népi-demokratikus irodalmunk legfontosabb elvi alapjának kell lennie, mint általános, de nem mereven és elvontan, hanem rugalmasan és konkrétan alkalmazandó követelmény merült fel a magyar népi demokrácia írói felé, a Párthoz tartozó írók, a szövetséges, s az újtárs-írók felé egyaránt.

A vita következményeképp, azzal szoros összefüggésben, fokozódott az ellenséges irodalmi áramlatok elleni elvi ideológiai harc és az ellenséges irodalmi törekvéseket részben sikerült elszigetelni, sőt jelentős részben felszámolni. Az ellenséges irodalmi csoportok folyóiratai csaknem mind megszűntek, befolyásuk mind az irodalmi életben, mind pedig az olvasó közönségben erősen csökkent. Ugyanakkor jelentős mértékben kiszélesedett, megerősödött s tudatosodott a szocialista realizmus felé haladni kívánó írói tábor. Irodalmunkban kibontakoztak

a fordulat körvonalai. Ezt az örvendetes változást híven tükrözi mind az Írószövetség egyre jobban megélénkülő élete, mind pedig az újonnan megjelent művek eszmei és művészi színvonala.

Ebben a fordulatban az elvi ideológiai tisztázódáson kívül azonban még más tényezők is döntő mód közrejátszottak. Népi demokráciánk gazdasági és politikai eredményeinek következményeképp 1949. folyamán mind nagyobb arányokban bontakozott ki a kulturális forradalom. A munkásosztálytól vezetett dolgozó nép mindinkább útban van a felé, hogy a gazdasági és állami hatalom után birtokába vegye a kultúrát is. Míg 1938-ban 7 800 000, 1939-ben 6 500 000, addig 1949-ben 46 700 000 példányszámban adtak ki könyveket. Míg az ellenforradalom éveiben egy tízezres példányszámú regény már komoly irodalmi sikert értett, a népi demokratikus Magyarországon 10 000 az átlagos kiadási példányszám, s szépszámban akadnak szépirodalmi művek, amelyek a százezres példányt is elérik. Míg az ellenforradalmi években egy komoly irodalmi folyóirat alig érte el az ezres példányszámot, addig a magyar népi demokrácia legszívonalasabb folyóiratának, a Csillagnak a példányszáma megközelíti a húszezret. Új olvasóközönség jelentkezett, új igényekkel. A Szabad Nép, az irodalmi folyóiratok közül pedig a Csillag nagyszámban közölt munkásleveleket, amelyekben maguk a dolgozók bírálták meg építő módon az írók egyes műveit és hangot adtak kulturális irodalmi igényeiknek. Az új olvasóközönségnek ez az erőteljes jelentkezése, s kívánságainak fokozott hangsúlyoztatása, nagymértékben hozzájárult az irodalmi fordulat meggyorsításához.

A fordulat kezdeteinek jelentkezésében azonban a szovjet irodalom hatalmas eredményeinek és magyarországi sikereinek volt a legdöntőbb és a legjelentősebb szerepe. A Horthy-fasizmus Magyarországnál úgyszólván teljesen hozzáférhetetlenek voltak a szovjet irodalom művei. A népelnyomó rendszer mindent elkövetett, hogy megakadályozza ezeknek a nagy alkotásoknak terjesztését és fordítását. A felszabadulást követő években főképp a Párt kiadója, a Szikra, szépszámban adott ki ugyan szovjet műveket, de a kulturális területen akkor még nagy szerepet játszó reakció minden erejével igyekezett megakadályozni ezeknek a műveknek a terjedését és népszerűsítését. A fordulatot az 1949-es esztendő hozta meg. 1945. és 1948. között mindössze 549 ezer példányszámban jelent meg szovjet szépirodalom. 1949-ben háromszorosra ugrott ez a példányszám: 1 649 000 példány szovjet szépirodalmi mű látott napvilágot. A szovjet szépirodalomnak ez a diadalmas előretörése, népszerűvé válása nemcsak olvasóközönségünk ízlését alakította át és fejlesztette jelentős mértékben, hanem megváltoztatta íróinknak a szovjet irodalomhoz való viszonyát is. Íróink túlnyomó része felismerte a szovjet irodalom jelentőségét, eszmei gazdagságát. Mind behatóbban mélyedtek el a szovjet szépirodalom tanulmányozásába, az egyes kimagasló alkotások mélyreható elemzésébe. Igyekeztek megismerni a szovjet irodalom fejlődésével, s törekedtek arra, hogy a szovjet irodalom gazdag tapasztalatait alkalmazzák a magyar viszonyok között. A szovjet irodalomnak irodalmunk fejlődését támogató hatása nemcsak közvetve, műveken keresztül, hanem közvetlen baráti segítség formájában is érvényesült. A Magyarországon járt szovjet íróknak, Scsipacsovnak és Tyihonovnak baráti

beszélgetése a magyar írókkal, Fagyjevnek a Szovjet Írószövetségben tartott beszéde, amelyben a magyar irodalmi fejlődés egyik lényeges kérdésével, a Lukács-kérdéssel is foglalkozott, mind jelentős mértékben elősegítette a tisztázódást, a kibontakozást a magyar népi demokrácia irodalmi frontján.

6.

Az irodalom alapvető elvi ideológiai kérdéseinek a Párt segítségével történő nagyfokú tisztázása, a kiteljesedő kultúrforradalom kapcsán új olvasóközönség jelentkezése, főképp pedig a szovjet irodalom példamutató szerepének fokozott érvényesülése — elsősorban ezek voltak azok az egymást feltételező, egymással szoros összefüggésben, kölcsönhatásban levő tényezők, amelyek közrejátszottak abban, hogy irodalmi síkon a fordulat mind szembeötlőbben kibontakozóban van.

Irodalmi közéletünk a maga egészében mindjobban a népi demokrácia, a szocialista építés munkája felé fordul, s mindinkább érvényesül benne az irodalmi pártszerűség elve. A sokáig háttérbe szorított régi proletárirók, köztük elsősorban Illés Béla, az olvasóközönség után végre az irodalmi közvéleményben is elfoglalták az őket megillető vezetőhelyet. Az egykori, a kispolgári ellenzékiiségnél bizonyos fokig megrekedő, de a proletariátussal rokonszenvező írók is útban vannak a felé, hogy mind gyökeresebben felszámolják régi korlátaikat, kiküszöböljék műveikből a burzsoá befolyást: Déry Tibor írói fejlődése egyik meggyőző példája ennek. Paraszti íróink legjobbjai fokozatosan leküzdik hajdani korlátaikat és igyekeznek műveikben érvényesíteni a szocialista realizmus ábrázolási szempontjait. Veres Péter és Szabó Pál műveiben már kialakulóban van az az újfajta paraszti irodalom, amely nem paraszti többé a szó régi értelmében, hanem a szocialista realizmus felé haladó magyar irodalomnak egyik sajátos színe. De komoly fejlődést észlelhetünk a nemrég még az ellenséges irodalmi irányzatokat támogató kispolgári-burzsoá értelmiségi írók egyikénél-másikánál is. Becsületesen megvan bennük a szándék, hogy szembeforduljanak saját multjukkal és beleilleszkedjenek a népi demokrácia írói táborába. Legfigyelemreméltóbb jelenség azonban azoknak a fiatal íróknak komoly, művészi és eszmei fejlődése, írói megizmosodása, akiket már a népi demokrácia, a munkásosztály állama nevelt írókká.

Ezek a fiatal írók többnyire 1947 táján tűntek fel újhangú írásaikkal, amelyekben sok volt ugyan még a gyakorlatlanság, a kísérletezés, de amelyekben — ha egyelőre olykor kezdetlegesen is — a felszabadult magyar dolgozó nép öröme, jövőt teremtő hite szólalt meg. Ezeknek az íróknak a jelentkezése szorosan összefüggött a munkásosztály nagy győzelmeivel a politikai és a gazdasági harcban. De az irodalmi front elmaradottsága miatt művészileg úgyszólván teljesen magukra voltak hagyva, szinte minden segítség, támogatás nélkül bontakoztak ki. Ez károsan befolyásolta és részben hátráltatta fejlődésüket. A kezdődő irodalmi fordulat fordulatot jelentett az ő fejlődésükben is. Némelyikük, mint például Kuczka Péter, Kónya Lajos, Juhász Ferenc színvonalas és komoly eszmei tartalmú műveikkel irodalmunk első vonalába küzdötték fel magukat.

Haladó irodalmunk ma már — elsősorban Révai József jelentős cikkének útmutatásai nyomán — tudatában van azoknak a legfontosabb közvetlen feladatoknak, amelyeknek elvégzése az ellenséges irodalmi erők végleges legyőzéséhez és az elért eredmények megszilárdításához, továbbfejlesztéséhez elsősorban szükséges. Egyik legfontosabb közvetlen feladat, hogy a szocialista realizmus felé haladó, de még nem egészen egységes irodalmunkon belül biztosítsuk a proletáriradalom hegemóniáját. Irodalmi szövetségeseink és útítársaink gyorsabb ütemű fejlődését, az egységes szocialista-realista magyar irodalom minél hamarabbi kialakulását csak úgy lehet elősegíteni, ha megerősítjük a munkásosztály vezetőszerepét irodalmi téren is. Ez annál is inkább fontos, mert irodalmunkban a paraszti irodalomnak komoly, nagy hagyományai vannak, viszont a proletáriradalom úgyszólván alig rendelkezik hagyományokkal. Nagyon hiányoznak azok a művek, amelyek a munkásosztályról szólnak és az ábrázolásban maradéktalanul érvényesítik a proletár osztályszempontot. Ezért a régi írók nevelése, támogatása mellett fokozott súlyt kell vetni az új, elsősorban a munkásosztályból származó, s a munkásosztály államától nevelt fiatal írói tehetségek felszínrehozására, nevelésére és támogatására. Erre a célra alakult meg az Írószövetség Nevelési Bizottsága, s a mellette működő lektorátus, amely a legkülönbözőbb helyről befutó kéziratokat gyűjti össze, bírálja meg, foglalkozik a feltörő új tehetségekkel. De ezt a célt szolgálják a különféle pályázatok is, köztük elsősorban a Szakszervezeti Tanács „József Attila pályázata” s a főképp fiatal, induló, tehetséges írók támogatására hivatott „József Attila irodalmi díj”.

Másik fontos közvetlen feladat, hogy népi demokratikus irodalmunk versenyben győzze le végképp és szorítsa ki teljesen az ellenséges, vagy a munkásosztály számára idegen irodalmi alkotásokat. Ehhez elkerülhetetlen az irodalmi művek eszmei művészi színvonalának fokozott emelése. A művek minősége terén még akadnak komoly hiányosságok. Fiatal íróink még nem sajátították el maradéktalanul a művészi kifejező technikát. Nem vették még hirtokukba a stílusnak, a nyelvnek, a formának és a különböző kifejező eszközöknek azt a hatalmas fegyvertárát, amelyet a klasszikus magyar irodalom felhalmozott. A mesterségbeli tudás, a kifejezés művészetének emelése miatt is elkerülhetetlenül szükséges, hogy íróink érdeklődése fokozott mértékben irodalmi multunk nagy alkotásai felé forduljon.

A művészi színvonal másik szembeötlő hiányossága, amely szintén a fiatalok írásaiban lelhető fel elsősorban: az ábrázolásban jelentkező sematizmus, az életszerűségnek bizonyos fokú hiánya. Ez a sematizmus, felszínesség túlnyomórészt annak a következménye, hogy íróink nem igyekeztek teljes gazdagságában, sokrétűségében megismerni a mai magyar valóságot. Nem tanulmányozták elég mélyrehatóan az országban végbemenő hatalmas változásokat, nem váltak „országjárókká”, mint amilyenek régi nagy íróink voltak. Nem törekedtek arra, hogy minél teljesebben megismerjék népünk hatalmas építőmunkáját, az emberek életkörülményeinek, érzés- és gondolatvilágának az alakulását.

A legfontosabb feladat azonban az írók ideológiai-politikai képzettségének a fokozása. Haladó íróink között is fellelhető az „ösztönöség elmélete”, amely a valóság mélyreható művészi ábrázolásához nem

érzi szükségesnek a társadalmi fejlődés törvényeinek az ismeretét és nem törekedik arra, hogy az ideológiai-politikai tudás növelésével emelje műveinek színvonalát. Sokan az írók közül félvállról veszik ezt a kérdést és egyes kritikusok vesszőparipájának tekintik csupán.

Az Írószövetség komoly munkát végez, hogy biztosítsa a művek eszmei művészi színvonalának emelését. Most indulnak meg az Írószövetség szemináriumai, amelyeknek a politikai tudatosság fokozása, az ideológiai képzettség bővítése a feladatuk. Megszervezi a szövetség az írók üzemlátogatásait, országjárását, hogy ezzel is lehetővé tegye számukra az élet beható megismerését és hű ábrázolását. Egymásután alakulnak meg az Írószövetség különféle szakosztályai (prózai, költői, drámai, műfordítói, ifjúság-irodalmi és kritikai szakosztály). A szakosztályokban részint a magyar klasszikus irodalom és a szovjet irodalom egyes nagy alkotásait beszélük meg az írók, részint pedig saját írásaik alapján megvitatják művészeti-ábrázolási problémáikat, építő kritikával elősegítik egymás fejlődését. A kritika is mindjobban érzi a színvonal emelése terén ráháruló feladatokat és mindinkább törekszik az egyes írói alkotások beható eszmei és formai elemzésére.

A legfontosabb megoldásra váró közvetlen feladat: a Párt irányító szerepének maradéktalan biztosítása az irodalom területén. A Párt vezetése, irányító szerepének érvényesítése, amint Révai József cikkében rámutatott, semmiesetre sem jelenthet drótonrángatást, parancsolgatást, ledorongolást. „A Párt az irodalmat — írja Révai — *elsősorban eszméivel akarja irányítani, a nép, a munkásosztály, a Párt közvéleményétől nem független, hanem abba szervesen beletartozó és intézményeken nyugvó irodalmi közvélemény teremtésével*”. Ennek a helyes pártirányításnak legfőbb intézményes biztosítója a Magyar Írók Szövetsége és annak pártszervezete. Ezen a téren azonban, főképp azért, mivel az Írószövetség pártszervezete még nem működik, bőven akadnak javításra váró hiányosságok. Hasonlóképp sok szempontból rendezetlen még a folyóiratok kérdése is. Két legjelentősebb irodalmi folyóiratunk, a Csillag és a Fórum, elsősorban a szerkesztés kérdéseinek rendezetlensége miatt, nem tudja maradéktalanul teljesíteni feladatát az irodalom pártszerű irányításának terén. A hiányosságok azonban az irodalmi kritikában a legnagyobbak. Irodalmi kritikánk még nem áll az ideológiai képzettségnek, a politikai gyakorlatnak és a mesterségbeli tudásnak azon a magaslatán, hogy eredményesen tudná betölteni feladatát, mint az irodalom pártszerű irányításának egyik legfontosabb eszköze.

7.

Az új magyar „irodalmi forradalom“ ma még nem bontakozott ki a maga teljes egészében. De már az eddig elért eredmények is jelzik, hogy irodalmunk épp azért, mert a múlt nagy haladó hagyományait folytatja és fejleszti tovább, s a világ leghaladóbb, legfejlettebb irodalmát, a szovjet irodalmat tekinti követésre méltó példának, sohasem látott fellendülésnek néz elébe. Eredményeink számbavételénél szembe-tűnik a líra viszonylagos fejlettsége, előrehaladottsága a többi műfaj mellett. Népi demokratikus irodalmunknak ez a sajátsága szervesen összefügg irodalmi multunknak azzal a jellegzetességével, hogy nálunk

mindig a költészet volt a reprezentatív nemzeti műfaj. Költőink szólalattatták meg legátfogóbban a dolgozó nép vágyait, törekvéseit, a nemzeti élet nagy kérdéseit. A műfajoknak ezt az egyenlőtlen fejlődését még ma sem sikerült maradéktalanul leküzdeni, bár prózai és drámai irodalmunk egyes kimagasló eredményei már mutatják, hogy ez az aránytalanság az egyes műfajok között hamarost ki fog küszöbölni.

Lírikusaink közül Kuczka Péter költészete váltotta ki a legtöbb vitát, az hatott legtermékenyebben költészetünk fejlődésére. Az ő közvetlen hangú, egyszerű verselésű, többnyire dalformában írt költeményeiben ismert rá először a saját érzéseire és mondanivalójára: felszabadult országunk dolgozó népe. Kuczka munkások között, munkáskörnyezetben nőtt fel. Otthonosan mozog a dolgozó emberek mindennapi életében. Verseinek tárgya többnyire az életnek egy-egy önnagában talán jelentéktelennek tűnő mozzanata. Sokat ír feleségéről, kislányáról, otthonáról. Arról versel, hogy elkészítették az új termelési grafikont, hogy kislányával megnézi az épülő hidat, hogy fásítják utcájában a házsorokat, de ezeknek a kisszerűnek tetsző témáknak mindegyikén átsüt, hol több, hol kevesebb erővel mai életünknek, a dolgozók teremtette új világnak minden harccal meghódított szépsége, minden további hősi tettekre ösztönző nagyszerűsége. Kuczka művésze nem egyenletes. Olykor, mint például a „*Testamentum*” című hosszabb önéletrajzi versében, helytelen egyénieskedésbe téved. Tematikájának kisszerűsége felidézti olykor a modorosság, az egyhangúság veszélyét, s verseinek közvetlen hangú, egyszerű dalszerkezetébe is sokszor vegyülnek be oda nem illő, lapos prózai elemek. De ezeknek a gyengeségeknek ellenére számos verse, mint pl. a Sztálin elvtárs születésnapjára írt „*Róla, aki a világnak kovácsa*”, a Dimitrov elvtárs emlékére írt „*Az élet szép*” és még sok más („*Beszélgetések*”, „*Nem adom senkinek*”, „*Kívánság*” stb.) mai líránk legszebb, legkiemelkedőbb alkotásai közé tartozik.

Személyes élmény és közösségi élmény szerves és szoros összefonódása jellemzi elsősorban mai líránk egy másik kiemelkedő művésze-
nek, Kónya Lajosnak a verseit is. Kónya bányászszülők gyermeke volt. A Horthy-fasizmus éveiben, ifjúsága idején, megismerte a szegénység, a megalázottság, a kisémmizettség minden kínzó érzését. Nem véletlen, hogy legszebb és legnagyobb verseinek a felszabadulás nagy élménye és a magyar népi demokrácia iránt érzett határtalan, odaadó szeretete a központi mondanivalója. („*Évgyűrűk*”, „*Katonák*”, „*Két iskola*”, „*Nem volt hiába*”) „*Aldott légy felszabadulás — ember-voltunkat adtad vissza*” — írja egyik szép versében. Költészetének jellemző vonása a szeretet, a lelkesedés kiváltotta nemes, emelkedett, szenvedélyes pátosz, amelynek forrósága átjárja költeményeit, s főleg a versvégzésekben csap magasra. Bár ezt a pátoszt olykor nem sikerül tömören összefognia, néhol retorikussá, bőbeszédűvé is válik, mégis költőink közül ő az, akinek versei harcias, lelkesítő lendületük miatt talán a legnevelőbb hatásúak. Kónya verseléstechnikájának nagy érdeme, hogy igyekszik új szocialista tartalommal megtölteni a különféle népi és klasszikus nemzeti versformákat. Ő verselte meg először a népdal egyszerű, közvetlen hangján mai életünk egyes jelenségeit. Sokat tanult a legnagyobb magyar versművészek egyikétől, Arany Jánostól s Ady Endre sajátosan oldott, lebegő jambikus verselése is

újjáéledt nála. Verselése olykor még darabos ugyan, de költészetének gondolati és érzésszerű mélysége, eszmei gazdagsága ellensúlyozza ezt a darabosságot.

„*A Sántha család*“ című elbeszélő költeményével, amelyben egy hajdani szegényparaszt-család útját mondja el a boldog máig, emelkedett *Juhász Ferenc* költőink legjobbjai közé. Elbeszélő költeményét átfűti az a forró hazaszeretet, mely a multban embertelen sorsot élő dolgozók millióit eltölti ma hazájuk, a népi demokratikus Magyarország iránt. Kiváltképp szépek, művésziek tájleírásai, ezeknek színes jelzőin és képgazdagságán is átsugárzik az az odaadó szeretet, amellyel a magyar dolgozók nézik ma egyre szépülő országukat. Gyengéssége viszont költeményének, hogy tájmegelevenítő részletei olykor túlburjánognak s bizonyos fokú monotoniát visznek versébe. Juhász *A Sántha-család*ot a magyar epikus verselés egyik legkedveltebb formájában, „magyar alexandrinusokban“, hangsúlyos verselésű tizenkettősökben írta. Nagy művészettel kezeli, éleszti újjá s telíti meg új tartalommal ezt az egyszerűségével, közvetlenségével, az olvasót megragadó és magával sodró népi formát.

Zelk Zoltán jónévű és elismert költő volt már a felszabadulás előtt is. Ekkor írt versei elsősorban a proletárnyomorról, a munkásosztály mindennapi életének kietlenségéről szóltak. Látszólag esendes, nem harcosnak tűnő költeményeinek mélyén tömény, lázító keserűség izzott. Ez a hangvétel jellemzi „*Gyermekbánat*“ című hosszabb költeményét, a legszebb magyar, ifjúsághoz szóló költemények egyikét is. A felszabadulás után hatalmas mértékben kiteljesedett Zelk Zoltán művészete. Felbogott verseiben az a szenvedélyes, jövőt ostromló s a munkásosztály történelemformáló hivatását hirdető pátosz, amely hiányzott addig költészetéből. Zelk a Párt harcainak tudatos és meggyőződéses költője. Mint maga is megírja egyik versében, elsősorban „alkalmi költő“ kíván lenni, de a szó legnemesebb értelmében: az „alkalmak“, amelyeket versebe sző, mind-mind történelmünknek, népünk életének, s az emberiség történetének nagy-nagy alkalmai. Ilyen egyszerű „alkalmi“ költemény például a Vörös Hadsereget ünneplő „*Vörös katonák*“ című verse vagy a Sztálin elvtárs 70. születésnapjára írt nagy verse, *A hűség és a hála éneke*, amely ódai szárnyalásával, eszmei és művészi gazdagságával új irodalmunk kiemelkedő alkotásai közé tartozik.

Szintén a felszabadulás előtt tünt fel, s ugyancsak az elnyomott proletariátus szenvedéseit, embertelen sorsát megéneklő, lázadó hangú versekkel kezdte pályáját *Bajnám László*. A felszabadulás számára szintén a távlat kitágulását, költészetének nagymérvű gazdagodását jelentette. Lassanként feloldódott mereven tiltakozó, a világot ellenségesnek látó, önmagába zárkozó ellenzékiisége, amely az ellenforradalmi idők nyomása alatt csontosodott csaknem a természetévé. Észrevette a munkásosztály határtalan erejét, jövőt, életet teremtő hivatását. Sokban még kispolgári jellegű „ellenzékiiségét“ felszámolva, vált igazán a munkásosztály vezette magyar dolgozó nép költőjévé. Legszebb verseit erről a benne végbemenő fordulatról, emberi kiteljesedésről, változásról írta s ezekben nemcsak személyes ügyét szóllaltatta meg: a saját útján keresztül számos, a felszabadulás jelentőségét eleinte meg nem értő dolgozó érzését fejezte ki. („*Ti szüljétek meg*“,

„Tavaszi Magyarországon“, „Erdőben éltem“, „Itt álltak ők.“) Nem termékeny költő, de versei, ha nem is nagyszámban születnek, tökéletes művészi megformáltságukkal mai líránk legszebb alkotásai közé tartoznak. (Pl. „Lenin“, „Dobó István.“) Bár ez a hibátlan művésziesség, a képek, hasonlatok bonyolult rendszerének szinte mértani pontosságú végiggondoltsága, olykor mintha némi hidegséget takarna, mintha a maradéktalan belső spontaneitás hiányát leplezné. Verseinek egyrészen, a saját fejlődési útjáról valló versek kivételével, úgy érzik, mintha még nem oldódott volna fel egészen, mintha még nem járta volna át teljesen új életünknek, a dolgozó nép közösségének megtermékenyítő melege. Csak ritkán tud olyan közvetlen, mélyen átértett hangon megszólalni, mint pl. a válogatott versei gyűjteményének címadó „Örökké élni“ című szép versében.

A mai magyar költészet legjelentékenyebb alkotó művésze *Illyés Gyula* (1902), akinek fejlődésében több olyan mozzanat van azonban, ami problematikussá teszi alakját. *Illyés Gyula* a felszabadulás előtt, ha olykor ugyan tévedezett is, de lényegében mégis a dolgozó népnek és elsősorban osztályának, a szegényparasztságnak volt a költője. Nemcsak olyan, a magyar irodalom kimagasló alkotásai közé tartozó nagy versekkel, mint a „Három öreg“, „Hősökről beszéltek“, „Nem menekülhetsz“, állt ki bátran a Horthy-fasizmus idején az elnyomott dolgozó nép igaza mellett, hanem egyes, nagyszerű művészettel megírt prózai írásával is, mint pl. a nincstelen zsellérek életéről beszámoló „Puszták népe“, vagy nagy forradalmi költőnkéről, Petőfiről szóló könyve. A felszabadulás egy-egy szép, mélyen átértett költői hangot, mint pl. egyes, a földosztásról és az újjáépítésről szóló versei kiváltott ugyan belőle („Megy az eke“, „Cserepezők“), de a maga egészében nem tudta legyőzni költészetének régi ellentmondásait. Ingadozásai, belső bizonytalanságai következtében olykor-olykor elmarad a mától, szocializmust építő, dolgozó népiunktól. Írt ugyan olyan szép verset is, mint a nagyterjedelmű, 1949-ben megjelent „Két kéz“, amelyben apjának, az egyszerű munkásembernek kezéről és életéről beszélve, tértől és időtől elvonatkoztatottan ugyan, de kiáll a dolgozó emberek igazsága mellett. „Két férfi“ című filmregényében felelevenítette az 1848–49-es forradalom és szabadságharc két nagy hősi alakjának, Petőfinek, a forradalmi költőnek és Bemnek, a forradalmi hadvezérnek az emlékét. De a nyílt határozott állásfoglalásig még máig sem jutott el *Illyés*. Olykor, mint például az 1949-ben megszűnt „Válasz“ című folyóirat szerkesztésével, a dolgozó néppel szemben ellenséges irodalmi törekvések cégeréül is odaadta nevét. A kommunista kritika állandóan, határozottan és következetesen figyelmeztette *Illyést*, hogy folytonos ingadozása előbb-utóbb a dolgozó néptől való teljes elszakadásához vezet s művészetének elapadását, elszegényedését vonja maga után.

Természetesen ez a rövid áttekintés nem alkalmas arra, hogy teljes, kimerítő képet adjon a mai magyar költészet gazdagságáról. Nem foglalkoztunk itt költészetünknek olyan komoly értékeivel, mint például *Devecseri Gábor*, *Aczél Tamás*, *F. Nagy László*, *Darázs Endre*, *Somlyó György*, *Tóth Gyula*, stb. S nem térünk rá olyan kitűnő versfordítók, mint például *Képes Géza*, *Kardos László* vagy *Lányi Sarolta* munkásságának a jellemzésére.

Az összképet nézve, líránknak még vannak leküzdésre váró gyengeségei, „gyermekbetegségei“. Költészetünk olykor üresen, tartalmatlanul lelkesedővé válik, valóban harcos, élenjáró, keményé, szilárdá edző forradalmi költészetből olykor a harcok eredményeit csupán csak regisztráló, a harcosok nyomában kullogó „idilli“ költészetté szegényedik. Lírikusaink nem elég merészek a gazdagon kínálkozó költői témák megragadásában, nem elég merészek ahhoz, hogy a maga teljes gazdagságában jelenítsék meg dolgozó népünk érzés- és gondolatvilágát, hogy a maga bonyolultságában, sokrétűségében és mégis egységességében mutassák meg a dolgozók személyes és közösségi élményeit. Ha ez ellen a hiányosság ellen nem küzdenénk, ez előbb-utóbb költészetünk tematikai elszegényedését vonná maga után. S az ilyen kevésbé, kezdeményező erő nélküli költészet nem tudna eleget tenni annak a nagy feladatnak, hogy megszólaltassa és formálja dolgozó népünk gazdag, sokszínű érzés- és gondolatvilágát. De az összkép megrajzolásánál semmiesetre sem ez a hiányosság a döntő. A neveknek és a műveknek nagy száma, amely napról-napra bővül, mind újonnan feltűnő fiatalokkal, mind pedig a népi demokratikus építés munkájába beálló régi költők munkásságával, a magas művészi és eszmei színvonal, a szocialista tartalom és nemzeti forma mindjobban megvalósuló egysége, főképp pedig mai líránk legjellemzőbb vonása: a pártszerűségekre való törekvés, odaadás a dolgozó nép ügye iránt — mind azt mutatja, hogy költészetünk folytatni kívánja multunk legnagyobbjainak, elsősorban Petőfi Sándornak, Ady Endrének és József Attilának nagyszerű örökségét és diadalmasan megy előre azon az úton, amelyet a nagy szovjet példa mutat.

8.

Prózai és drámai irodalmunk terén még komoly hiányosságok vannak. Míg költészetünk mind terjedelmében, mind pedig színvonalában alkalmas arra, hogy segítse népünket a szocialista társadalomért vívott harcában, addig prózai és drámai irodalmunk elsősorban szegényessége, a születő művek kis száma miatt nem tudja még maradéktalanul betölteni feladatát, nem tudja még teljes mértékben kielégíteni a szocialista tartalmat kifejező irodalmi alkotások után mind intenzívebben vágyó új olvasóközönségünk igényeit. Mindez azonban nem jelenti azt, mintha nem lennének komoly eredményeink ezen a téren is. Prózai íróink és színpadi szerzőink száma mindjobban bővül. Az idősebb írók egyre nagyobb számban teszik sajátjukká népi demokráciánk művészi programját s mind erőteljesebben jelentkezik a fiatal írói tehetségek is. A Szakszervezeti Tanács 1950-es regény pályázatán például három fiatal, alig 20 éves új írói tehetség tűnt fel, a munkásosztályról s főképp annak mai problémáiról szóló művekkel, hasonlóképp sok értékes írást hozott felszínre a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége elbeszéléspályázata is. S folyóirataink is mind nagyobb számban közlik a régi kiváló elbeszélők írásai mellett új, fiatal, most bontakozó tehetségek novelláit.

Prózai íróink közül *Illés Bélának* a művei a legnépszerűbbek, a legolvasottabbak. Az emigráció éveiben írt, s az 1919-es hősiesség kárpátukrajnai szocialista forradalomról szóló nagy regénye, a „Kár-

páti rapszódia“, amely csak a felszabadulás után jelenhetett meg, alig négy év alatt csaknem százezer példányban fogyott el. Illés Bélának ez a népszerűsége nem véletlen. Illés régi harcosa a forradalmi munkásmozgalomnak. Résztvett az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeiben. E miatt több mint kétévtizedes emigrációra kényszerült. Csak 1945-ben, mint a felszabadító Vörös Hadsereg őrnagya, térhetett ismét vissza hazájába. Illés összeforrt a forradalmi munkásmozgalommal, összeforrt a Kommunista Párttal, összeforrt a dolgozó néppel, az igazi nemzettel. Írásai a dolgozó népről, a dolgozó néphez szólnak. S ez az elsősorban, ami kedvelté, szívesen olvasottá teszi műveit. Hozzájárul ehhez komoly ábrázoló művészete. Illés nemcsak a legnagyobb magyar elbeszélő hagyományok egyik leghivatottabb ébrentartója, hanem ugyanakkor ő az, aki legtöbbet tanult a szovjet irodalom nagy eredményeiből is. Végül pedig hozzájárul Illés népszerűségéhez elbeszélő modorának egyszerűsége, közérthetősége. Ért hozzá, hogy a legnagyobb, a legbonyolultabb eseményeket is közvetlen hangon, mindenki számára szólan jelenítse meg. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez az egyszerűség, közvetlenség, pátoszmentességre való tudatos törekvése olykor hamis „idilli“ jelleget csempész be írásaiba, s néhol, mint pl. Víg-színházi csata c. regényében elhomályosítja a megírt nagy történelmi események jelentőségét.

Illés Bélának a felszabadulás óta két új regénye jelent meg. A „*Fegyvert s vitézt éneklek*“ és a „*Víg-színházi csata*“. Mindkét regény része egy tervezett regénytrilógiának, amelyben Magyarország felszabadításának a történetét kívánja megírni. A „*Fegyvert s vitézt éneklek*“-ben a Vörös Hadsereg harcait jeleníti meg, egy szovjet katonai egység útját mondja el a Don-kanyartól Budapestig. Nagyon szépen ábrázolja Illés a Vörös Hadsereg katonáinak hősiességét, felszabadító szerepét. Megmutatja, hogy a Vörös Hadsereg nem mint ellenség jött Magyarországra, hanem mint a magyar dolgozó nép barátja. Katonái nemcsak harcosok voltak, akik szétzúzták a fasiszta hadigépezetet, hanem újfajta szovjet emberek is, akik példájukkal s felvilágosító munkájukkal is megnyitották a magyar nép előtt a jövő felé vezető utat. A „*Víg-színházi csata*“ című regényben Budapest felszabadításának a történetét mondja el. Egy magyarországi emigráns család gyermeke áll az események középpontjában, aki már a Szovjet-unióban született és ott is nevelkedett, mint a felszabadító hadsereg katonája jön el először hazájába, s mint ilyen, találkozik először a magyar néppel. Ennek a találkozásnak során megismeri és megszereti a magyar dolgozó népben rejlő értékeket. A város még csupa rom, még dörögnek az ágyúk, de ő már látja azt a boldog, erős, virágzó Magyarországot, amelyet ez a felszabadított nép fog majd építeni, ha élni tud, s ha élni fog a Vörös Hadseregtől számára hozott szabadsággal. A kritika elismeréssel fogadta Illés Bélának mind a két regényét. Kiemelte komoly nevelő erejét, csupán a felépítésnek olykor túlzott novellisztikus jellegét, helytelen és torzító kisszerűségét kifogásolta: a magyar nép felszabadulásának nagy témája szélesebb, átfogóbb epikus ábrázolást kívánt volna meg.

Déry Tibor a magyar próza egyik leghivatottabb mestere, egyik legnagyobb ábrázoló művésznünk. Az 1919-es szocialista forradalom óta szoros szálak fűzik a forradalmi munkásmozgalomhoz. De

az ellenforradalmi társadalom börtönében írói művészete nem tudott teljesen kibontakozni, bizonyos mértékig eltorzult a rendszer nyomása alatt. Még nagy háromkötetes regényének, az 1930-as években írt „*Befejezetlen mondat*“-nak is vannak komoly eszmei és művészi hibái. A felszabadulás után, ha talán lassan és olykor törésekkel is, de mindinkább kiteljesedik írói művészete. Az 1950-es könyvnapra jelent meg „*Felelet*“ című regénytrilógiájának első kötete. Déry regényciklusában egy vasmunkásnak, Köpe Bálintnak az életét szándékszik ábrázolni, a 20-as évek végétől, gyermekkorától kezdve, egészen 1948-ig, férfikoráig. A most megjelent első kötet Köpe Bálint gyermekkorát jeleníti meg. Megmutatja, hogyan ébred fel a fiatal, apja halála miatt még szinte gyermekfővel családfenntartóvá váló munkásgyerekekben a munkásöntudat, hogyan ismerkedik meg a tőkés kizsákmányolással s a munkások harcával az elnyomók ellen. Regényében éles kritikával leplezi le Déry a Horthy-fasizmus brutális, népelnyomó rendszerét, az uralkodó osztályok belső erkölcsi züllöttségét. S ugyanakkor megjeleníti a munkásosztály hősiességét, nagyszerű forradalmi megmozdulásait is. A regény egyik kiemelkedő fejezete az 1930-as szeptemberi budapesti nagy munkástüntetést leíró jelenet.

A „*Felelet*“ hatalmas lépést jelent előre Déry Tibor fejlődésében, bár ebbe a regényébe is belopódkodik még itt-ott a burzsoá álobjektivitás. Nem tudja elég messzemenően leleplezni regényének egy-egy polgári alakját. Egyes naturalista vonások is fellelhetők művében, de könyve a maga egészében mégis jelentős alkotás. A munkásosztály harcairól szól, nagy művészi erővel van megírva s elsősorban a kis Köpe Bálint jól megformált alakja miatt a regény nevelő, emberformáló hatása jelentős. Dérynek mind írói szemléletén, mind pedig ábrázolásmódján meglátszik, hogy igyekszik legyűrni és sokban le is gyúrta, az előző írásaiban még jelentős mértékben fellelhető burzsoá elemeket: a hamis „tárgyilagosságot“ és a formalista stílusmaradványokat, amelyeket joggal bíralt meg régi műveiben a kritika.

A paraszti írók közül *Veres Péter* a legjelentősebb író-művész s egyúttal ő az, aki leghatározottabban és legtudatosabban tör arra, hogy régi „paraszti realizmusától“ eljusson a szocialista realizmusig. Veres Péter a szegényparasztság soraiból származik. Nap-számos, kubikus volt hosszú időn keresztül, ezért nagyon jól, nagyon behatóan ismeri a szegényparasztság életét. Régi írásaiban, mint például a „*Gyepsor*“ című novellás kötete elbeszéléseiben, nagy megjelenítő erővel ábrázolja a szegényparasztság elnyomottságát, kisémmizettségét, a Horthy-fasizmus Magyarországon. Vádló társadalmi kritika és szenvedélyes tiltakozás volt ezekben az írásokban. De a túlzottan állóképszerű ábrázolás, az összefüggések meg nem mutatása, főleg pedig a perspektívának, a kiútnak a hiánya csökkentette ekkori írásainak művészi, nevelő erejét. Veres Péter ma már tudatosan törekszik arra, hogy szakítson régi, szociográfiai jellegű, bizonyosfokú naturalista ízt is magánhordó ábrázolási módszerével és mozgásában, összefüggésében ábrázolja a szegényparaszti életet. „*A magyar nép, az igazi nemzet, a dolgozó nép életében ezer esztendő óta nem volt ilyen változás, nem volt ilyen mindenki életére kiható, sorsot, életformát, embert, jellemet megrázó és újjáalakító forradalom. Ezt kell megírni. A más,*

amint jön a tegnaptól és megyen a holnap felé“ — írja 1950-ben megjelent „Próbatétel“ című novelláskötetének előszavában.

Veres Péternek ez az írói programja nem elvont, elvi deklaráció: művekkel törekszik helytállni érte. „Próbatétel“ című novelláskötete négy novellát tartalmaz, amelyben hiteles és meggyőző művészi képét adja a szegényparasztság helyzetének, sorsa alakulásának a felszabadulás után. „Suli Kis Varga“ című novellájában egy újonnan földhözjuttatott paraszt úttévesztését írja meg. A „Dankó János“ban egy szegényparaszt fejlődését ábrázolja az egyéni gazdálkodástól a szövetkezetiig. A „Próbatétel“ című novellában egy újonnan alakult termelőcsoport életének nehézségeit, a régi, kisparaszti erkölcsnek és az új, szocializmus felé haladó parasztság erkölcsének az összeütközését, ezeknek a nehézségeknek a leküzdését és az újnak, az előremutatónak a győzelmét jeleníti meg. A „Helytállás“ című elbeszélésében pedig azt mutatja meg, hogyan fejlődik egy hajdani urasági cseléd öntudatos, kommunista, dolgozó paraszttá.

A könyvnapra jelent meg Veres Péter három kötetre tervezett regényciklusának, a „Három nemzedék“-nek első kötete, a „Szolgaság“. Veres Péter regényciklusában a szegényparasztság útját, fejlődését akarja ábrázolni, a század elejétől máig. Az első kötet a főhősnek, a nagybirtokosoknál és kulákoknál cselédeskedő szegényparaszti Balogh Janinak gyermekkorán és ifjúságán keresztül, a századeleji szegényparaszti életet mutatja be. Megdöbbentő képet fest Veres Péter a szegényparasztság embertelen nyomoráról, szenvedéseiről, a földesúri és kulák kizsákmányolás brutalitásáról. Ugyanakkor azonban meggyőző ábrázoló művészettel jeleníti meg azt a számos emberi értéket is, amely bennerejlik az elnyomás alatt nyögő szegényparasztságban és ábrázolja a forradalmi szegényparasztság kiútkereső kísérleteit, a századeleji agrár-szocialista mozgalmakat. A „Szolgaság“ főkép a kulák kizsákmányolás aljasságának hatalmas művészi erejű leleplezése, valamint a pozitív előremutató paraszti főhősnek sikerült rajza miatt hatásos fegyver dolgozó népünk kezében, az osztályharc mai szakaszán. Veres Péter „Szolgaság“ című regényét és „Próbatétel“ című novelláskötetét a kritika nagy elismeréssel fogadta. Rámutatott a Veres Péter ábrázolásmódjában mindinkább érvényesülő pártszerűsége, írásainak nagyfokú művésziességére. Csupán a túlságos bőbeszédűséget, a szociográfiai jellegű kitérések és reflektáló, hölcselkedő megjegyzések gyakoriságát róttá fel hibájaként.

Szabó Pál irodalmunk másik jelentős paraszti írója. A felszabadulás utáni fejlődésével ő is meggyőző bizonyítékát adta annak, hogy részese kíván lenni a szocializmus építésének. Régi írásainak formalista stílusmaradványait, sokszor felbukkanó hamis paraszti romantikáját fokozatosan levetkezi, emberábrázolása és valóságlátása mindinkább elmélyül. 1949-ben megjelent „Isten malmái“ című regényének, amelyben a felszabadulás történetét mondja el egy falu életén keresztül, vannak még komoly hibái: főleg az, hogy nem ábrázolja a munkásosztály és a Párt nagy szerepét a falu átalakításáért vívott harcban. Könyvének ez a szembeötlő hiányossága alkalmat is adott egy irodalmi vitára, amely során a helyes írói ábrázolásnak és a szövetséges és „útitárs“ írókhoz való viszonyának több lényeges kérdése tisztázódott. 1950-ben mutatta be a Nemzeti Színház Szabó Pál „Nyári

zápor“ című színdarabját, amelyben egy újonnan földhözjuttatott és bizonyos mértékig a középparaszti gondolkodásmódhoz hasonló egykori szegényparasztnak a szövetkezetbe történő belépését és azt megelőző ingadozásait mutatja be. Megjeleníti Szabó Pál darabjában a munkásosztály segítő, támogató szerepét, az új falu kialakításáért vívott harcban s leleplezi a klérustól, a néptől idegen egykori intelligenciától és a kulákoktól képviselt falusi reakció aljasságát. A darabnak komoly hibája, hogy Szabó Pál a kuláknak leleplezésében olykor nem elég következetes. A könyvnapokra jelent meg „*Tavaszi szél*“ című regénye. A regény 1945-ben játszódik s a felszabadult magyar falu életének első hónapjait eleveníti meg, megmutatja azt az örömet, bizakodó derűt, amelyet a felszabadulás keltett a dolgozó parasztság soraiban. Megmutatja, hogyan győzi le a dolgozó parasztság az első hónapok nehézségeit, elsősorban a Párt segítségével s ábrázolja azokat az előremutató szegényparaszti típusokat, akik már a falu szocialista fejlődésének ígéretét hordják magukban. A regény meggyőző erejét csökkenti, hogy Szabó Pál túlságosan könnyűnek, mintegy idillinek ábrázolja olykor a falu fejlődésének ezt a szakaszát, nem jeleníti meg teljes valóságukban és komolyságukban az akkori nehézségeket. De az írás művészetére általában jellemző nagyfokú elbeszélő, meseszövíő készség itt is magával ragadja az olvasót.

A fiatal prózairók írásai közül — számos hibájuk ellenére is — *Karinthy Ferenc* novellái a leginkább figyelemreméltóak. „*Szép élet*“ című novelláskötetének elbeszélései nagyobbrészt munkáskörnyezetben játszódnak, munkásokról szólnak. A kötet két legkiemelkedőbb írása a „*Szép élet*“ és a „*Méreg*“. A „*Szép élet*“-ben egy üzemi újítás történetét mondja el, megjeleníti a munkához való új viszony kialakulását, igyekszik megrajzolni az élenjáró munkás típusát az elmaradottal szemben. A „*Méreg*“ egy üzemi szabotázis történetén keresztül az értelmiség egyrészének tudatában még rejtetten továbbhéló kozmopolitizmust, nyugatimádatot leplezi le. *Karinthy Ferenc* írásainak érdeme a pártyszerűsége való törekvése. Nem egyszerűsíti le mechanikusan a kérdéseket, hanem igyekszik a valóságot a maga bonyolultságában, sokrétűségében megjeleníteni. Ábrázolásmódjának azonban még nagyon komoly fogyatékoságai vannak, amelyek részint abból erednek, hogy nem ismeri eléggé az ábrázolásra kiválasztott életterületet, részint pedig abból, hogy főképp az élenjáró munkáshősök ábrázolásában még nem tudta maradéktalanul leküzdeni az álobjektivitásra való hajlamát.

A színműirodalom terén a fiatal *Mándi Éva* érte el a legkomolyabb eredményeket. Első színdarabjának a felszabadulás utáni szegényparaszti életet, az akkori harcokat megjelenítő „*Vetés*“-nek még jelentős művészi hiányosságai voltak, főképp a jellemzés szematizmusa ötlött szembe. De második darabjával, a nagyüzemi tárgyú „*Hétköznapiak hősei*“-vel már általános sikert aratott. A „*Hétköznapiak hősei*“ egy budapesti nehézipari üzemben játszódik, s egy újításnak a történetét, a körülötte zajló harcokat mondja el. A darab legnagyobb érdeme, hogy meggyőző művészi erővel mutatja be azt a hatalmas változást, amely főképp a gyáripari államosítás óta a munkához való viszony terén végbement a munkásokban. A „*Hétköznapiak hősei*“ a termelőmunka hősei. A legváltozatosabb munkástípusokon keresztül

mutatja meg Mándi a munkához való új szocialista viszonynak a formálódását és leleplezi az ellenséget s átmenetileg az ellenség befolyása alá került elmaradott munkástípusokat. Bár a Párt szerepét nem ábrázolja meggyőzően, az üzemi párttitkár alakja mintegy kilóg a darabból, de a munkásból lett vállalatigazgatón keresztül sikerült megjelenítenie a valóban élenjáró, példamutató munkástípust, s ez nagyban fokozza színdarabjának egyébként is komoly nevelőerejét.

Az itt ismertetett írókon és műveken kívül, amelyek leginkább jellemzik elbeszélő irodalmunknak a szocialista realizmus felé való fordulását, még számos más, jelentős íróval és értékes prózai és drámai alkotással büszkélkedhet irodalmunk. Olyanokkal, mint például *Gergely Sándornak* „Vitézek és hősök“ című, a Horthy-fasizmus aljas népelnyomó politikáját leleplező színdarabja, a kiváló íróművésznek, *Nagy Lajosnak* olykor talán túlságosan befelé forduló, de mégis komoly társadalomkritikát tartalmazó önéletrajzi regénye, „A lázadó ember“, vagy a kitűnő humorú s fordulatosan elbeszélő *Rideg Sándornak* „Tűzpróba“ című önéletrajzi regénye. Regényirodalmunk terén figyelemreméltó alkotása a hajdani kubikosmunkásnak, *Kamjén Istvánnak*, a kommunista földmunkások ellenforradalom alatti harcairól szóló „Mihály“ című regénye, *Sándor Kálmánnak* az amerikai imperializmus háborút előkészítő politikáját leleplező regénye, az 1945–46-os években az egyik németországi amerikai gyűjtőtáborban játszódó „Tolvajok kertje“. Minden súlyos hibája, helyenkénti naturalista, felszínes ábrázolásmódja ellenére is, vannak értékei — főképp a munkásábrázolás terén — *Aczél Tamás* „Vihar és napsütés“ című, az infláció és az újjáépítés éveiben, 1945–46-ban játszódó regényének. Színházaink sikerrel játszott színdarabjai közé tartozott *Földes Mihály*nak „Mélyszántás“ című színdarabja, amelyben a traktorállomásoknak a falusi osztályharcban betöltött szerepét ábrázolja és *Fehér Klárának* az úttörők életéről és a mai központi ifjúsági kérdéstről, a tanulás problémájáról szóló „Becsület“ című ifjúsági színdarabja. Komoly hiányok vannak még az országunk mai életéről, a hatalmas társadalmi és egyéb változásokról riportszerűen beszámoló dokumentum-írásokban. Bár ezen a területen is akadnak számottevő kezdeményezések. A legjelentősebb íróink közé tartozó *Darvas József* „Város az ingoványon“ című dokumentum-írásában Budapest felszabadulásának történetéről számol be. *Barabás Tibor* „Egy bányász élete“ című kis riportregényében egy bányász életének a megváltozását jegyzi fel. *Tardos Tibor* a budapesti üzemek életének, a munkások életének átalakulásáról írt karcolatait, riportjait gyűjtötte össze „Gyári belépő“ című könyvében.

Az összképet nézve elbeszélő és drámai irodalmunkból a munkásosztály életét ábrázoló művek hiányoznak leginkább. Ennek a hiányszágnak a leküzdése az egyik legfontosabb, közvetlen feladat. Nem szülnének még elég nagy számban olyan művek sem, amelyek a jelen, a mai magyar valóság problémáival foglalkoznak, s amelyek megérteni és általánosítani igyekeznek a szocialista építés hatalmas munkájának gazdag tapasztalatait. Az ábrázolás terén részben a sematikus, felszínes ábrázolás ellen kell felvenni a harcot. Főképp fiatal íróinkat állandóan figyelmeztetni kell arra, hogy ne csak egysíkúan mutassák be hőseiket, hanem az ábrázolt életterületet egyre mélyrehatóbban megismerve,

törekedjenek a minél összetettebb, sokrétűbb, gazdagabb s így valószínűsőbb, életszerűbb ábrázolásra. Figyelmeztetni kell őket arra, hogy ne féljenek az emberek közéleti tevékenységén túl, az azzal szorosan összefüggő, attól elválaszthatatlan magánélet ábrázolásától sem, ne riadjanak meg a nehézségek ábrázolásától: mutassák meg, hogyan edződik a nehézségek elleni harc során keménnyé, szilárddá népünk legjobbainak jelleme. Másik komoly veszély a burzsoá álobjektivitás veszélye. Az írók olykor, vagy a politikai tudatosság hiányossága, vagy pedig ábrázoló művészetük gyengesége miatt, nem foglalnak elég következetesen és elég határozottan állást hőseik rajzán keresztül az új mellett, az elhaló régivel szemben.

De a hiányosságoknál, a gyengeségeknél sokkal jelentősebbek már az eddig elért eredmények is. Jelentős mértékben kiszélesedett az epika területe. Míg az eddigi magyar szépprózában a kizsákmányoló osztályok ábrázolása volt az előtérben, a dolgozó nép többnyire csak a művek perifériáján szerepelt: ma az epika tárgya a dolgozó nép legkülönbözőbb és a legkülönfélébb helyen élő rétegeinek az élete. Regényeink, drámáink főhőse többnyire maga a dolgozó nép, annak harcai és szenvedései a multban, harcai és építőmunkája a jelenben. A régi magyar prózairodalom nem tudta megoldani a pozitív hős ábrázolásának a problémáját. A magyar irodalom legnagyobb realista elbeszélője, Móricz Zsigmond, élete vége felé a Rózsa Sándor-ban tudatosan birkózott ezzel a problémával, de nem sikerült megteremtenie a valóban reális, pozitív hőst: ábrázolásába számos mitizáló elem vegyült be. Mai irodalmunkban jelenik meg először az a hős, aki valóban a dolgozó nép helyett áll s a felszabadult dolgozó nép hatalmas alkotó és teremtő erejét, a szocializmust építő népünk legjobb, leginkább előremutató tulajdonságait reprezentálja. Új irodalmunk már most is jó egynéhány olyan hőst tud felmutatni, aki konkrétságával, valóságosságával, de ugyanakkor jövőt idéző tulajdonságaival alkalmas arra, hogy ifjúságunkat a szocializmus építésének ügye iránt odaadóvá, áldozatkésszé, a nehézségekkel bátran szembenézővé nevelje. Jelentős a változás formai téren is. Irodalmunkból eddigi fejlődése során szinte csaknem teljesen hiányzott a világirodalom nagy realista elbeszélőinek műveivel hasonló, széles sodrású, átfogó epikus ábrázolás. A magyar regényre kezdetektől fogva rányomta bélyegét az anekdotisztikus, novellisztikus szerkesztésmód. Ma már, mint ezt főképp Veres Péter „Három nemzedék”, vagy Déry Tibor „Felelet” című regényének most megjelent első kötete mutatja, irodalmunk kiforróban van ezt a gyengeségét. Elbeszélő irodalmunk útban van a felé, hogy a líra mellett egyenértékű társként betöltse hivatását, s ifjúságunkat és dolgozó népünket a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemében nevelje.

„MAGYAR IRODALOM“

Egy cikk és egy vita tanulságai

Az Irodalomtörténet 1949. évi 2. számában „Magyar Irodalom“ címen 11 lapos rövid áttekintés jelent meg irodalmunk történeti fejlődéséről. A magyar irodalomtörténeti kutatásnak és irodalmunknak akkori helyzete indokoltá tette egy ilyen szintetikus kísérlet létrejöttét. Igaz, hogy irodalomtörténetünk revíziójának munkálatai a cikk megírása idejében mindössze egy éve folytak, a megújult Társaság folyóiratának is csak egy száma jelent meg, ehhez csatlakozott néhány újszemléletű, irodalomtörténeti vonatkozású cikk más folyóiratokban. De a végzett munka lényegesen gazdagabb volt annál, amit a publikációk száma mutat. Dolgoztak az Irodalomtörténeti Társaság munkaközösségei, a budapesti egyetem bölcsészeti karán a magyar irodalomtörténet tanítása már az 1948–49. tanév első felében marxista szellemben folyt, s ezt ugyanott intenzív tanulóköri munka egészítette ki. Az 1948. évben más irodalmi téren is történt változás: megindult népi demokráciánk szép-irodalmának erőteljesebb fejlődése.

Ebben a helyzetben rendkívül hasznos lépés volt, hogy a Társaság alkalmi munkaközössége a szóbanforgó szintézist összeállította. Ennek legelső érdeme: az irodalomtörténeti revízió eddig elért eredményeinek lerögzítése. Szükséges volt ennek a lerögzítésnek nyilvánosságra való hozatala a szaktudományunk területén dolgozók tájékoztatására s a közép- és felsőfokú irodalomtörténeti oktatás egységesítésére is. Magától értetődik, hogy az ilyen időközi szintézis az önbírálat jellegével is bír, ahogy bírt a jelen esetben: feltárta az eddigi revíziós munka hézagait, tisztázatlan vagy csak felszínesen és megközelítően tisztázott szakaszait.

A cikket megjelenése után a Társaság munkaközösségei megvitatták, tagjaink és munkatársaink közül pedig többen írásbeli hozzászólásokat küldtek be. Figyelembe kell vennünk, hogy a cikk összeállítása és nyomtatásban való megjelenése közt újabb félév telt el további egyetemi és munkaközösségi kutatómunkával, tehát a megvitatás az időközben elért eredményeket is értékesíthette. Így ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy nyilvánosan levonhatjuk nem is magának a szóbanforgó cikknek, hanem a benne lefektetett első szintetikus kísérletnek tanulságait.

1.

A szintézis fővonalait valamennyi hozzászóló elfogadta. Irodalmunk nagy fordulójának s az egyes korokon belül a mozgatóerőknek meghatározásában a cikk szerencsésen kiküszöbölte az idealista-metafizikus-szellem-történeti szemléletmódot, s elsősorban alkalmazta nagyvonalakban a marxista szemléletet. Mégis a vita folyamán kialakult az a meggyőződés, hogy a mult csökkenvényeinek kiküszöbölésében és a fejlődés reális vonalainak megállapításában még sokkal határozottabbnak, pártszerűbbeknek kell lennünk.

a) Szintézisünk az egyes időszakok irodalmának áttekintésében főként az egyénekre volt tekintettel, és nem rajzolta ki eléggé az osztályharc akkori szakaszával kapcsolatban kialakult irodalmi arcvonalakat. Ez az általános fogatkozás az 1849 és 1919 közötti szakaszon ütközött ki élesebben. Itt irodalmunknak a kiegyezőkkel és akadémistákkal szembenálló haladó vonala jelentőségéhez mérten csak parányi helyet kapott, s visszásan van a fejezet is felépítve: a hivatalos irodalom ismertetésével kezd, s az ellenzékét csak mintegy járulékos, másodrangú tényezőként szerepelteti (*Barta János, Bikácsi László*). Intő példa ez arra, hogy revíziós munkánk még a részletekhez tapad, s a szintetikus felépítésben még ott lappang a mult torzító szemlélete. Ki kell építenünk egy olyan konstrukciót, amely az „ellenzéki” beállítás helyett a dolgozó nép törekvéseit megszólaltató irodalmi alkotásokat, a kizsákmányoló társadalmi rend ellen harcoló irodalmat teszi meg a tárgyalásban fővonalnak. Annál is inkább, mert ezen a vonalon sok esetben az elnyomás alatt is produktív nép alkotóereje nyilatkozik meg. 1795 és 1848 között kiváltáságos helyzetet élveznek a nemesség írói, a fővonal mégis az, amely 48–49-et előkészíti; figyelmünket arra kell központosítani, hogyan küzd és hogyan kap erőre a kedvezőtlen körülmények közt is a haladó irány. 1849 után a 49 örökségéhez való ragaszkodás az első tényező; a hetvenes évektől a kritikai realizmus kísérletei, majd azok a szálak, amelyek Adyhoz, Móriczhoz és 1919-hez vezetnek. Másodlagos, kísérőjelenségnek az akadémikus vonalat kell tekintenünk.

Az arcvonalak elhanyagolása magyarázza a szintézis néhány részlet-hibáját: Gyulai hamis helyre került, és értékelését a hazai viszonyokban járattan olvasó erősen pozitívnak érezheti (*Nagy Miklós, Koczkás Sándor*). Vajda működésének pozitívuma elvész az „ellenzéki” tömör bemutatásában. Tolnai és Mikszáth mindössze egy-egy mondatot kap (*Waldapfel József, Komlós Aladár, Juhász Géza, Nagy Miklós*).

b) Ha a pártosságnak és az irodalom osztályharcos jellegének szempontjait következetesen keresztülvisszük, s ha szemléletünkben tudatosan az elnyomás ellen harcolók vonalából indulunk ki, akkor illő helyet kell juttatnunk konstrukciónkban a népköltészetnek is, amelyről az első szintézis szerkesztői teljesen megfeledkeztek. A vita során erre erős utalás történt (*Juhász Géza, Lengyel Dénes*). Hivatkoztak arra, hogy a szovjet irodalom-szemlélet a népköltészetet már beiktatta az irodalom fejlődésvonalaiba. Nálunk észre kell venni, hogy a társadalmi nyomás erősödésével erősödik az elnyomottak irodalmi tiltakozása is: a XVI. században az 1514-re következő ember-telen megtorlás évtizedeiben, a XVII. században Rákóczi előtt, a XVIII. ban a kuruc hagyományok folytatásaként bontakozik ki népköltészet; a XIX. század első felében az írók ismeretéhez lényegesen hozzátartozik a népköltészet-hez való viszonyulásuk. Népmozgalmak és népköltészet megint nem „kísérője” az irodalom fejlődésének, hanem egyik legfőbb hajtóereje.

2.

Rámutattak a hozzászólók arra, hogy az osztálycímek önmagukban, konkrét, történelmi elemzés nélkül használva semmit sem mondanak, sőt károsak. Kirívó példája ennek a szóbanforgó cikkben a „kispolgár” jelző, amelyet egyaránt megkap Bródy Sándor, Móricz Zsigmond és Kassák Lajos (*Koczkás Sándor*). Elsősorban arra kell törekednünk, hogy kielemezzük az író állásfoglalását a kor nagy társadalmi problémáihoz és figyelemmel legyünk arra, hogy az osztályfejlődés, általában az osztályharc milyen időbeli szakaszról van szó.

3.

Igen tanulságosan ütközik ki a vita során az a néhány jelentékeny író, akinek igazi jelentőségét eddig nem tudtuk kideríteni, akivel kapcsolatban az átértékeléshez még alig néhány lépést tettünk csak. Első helyen áll ezek közt

is Jókai, akiről szinte teljesen negatív képet kapunk. A vita több részvevője hangoztatta, hogy ezt túlzásnak tartja (*Debreceni munkaközösség, Nagy Miklós, Barta János, Bikács László*). Utaltak Jókainak néhány vitathatatlanul progresszív regényére (Rab Ráby, Az aranyember, Fekete gyémántok, Kis királyok, Eppur si muove). A cikk Jókai ábrázolásmódját naív irreálizmusnak mondja. E megállapítás azóta vesztett az éléből: Jókai szemléletében mégis találunk helyel-közzel igen értékes realista vonásokat is. Arany Jánosnak részletesebb bemutatást szentelnénk ma, amikor 49, sőt 67 utáni magatartásának pozitív oldalait sikerült kielemeznünk. — A Nyugat körül a vita során élesen csapott össze a két ellentétes álláspont. Az, amely a Nyugatot a maga egészében elítéli és dekadens jelenségnek tartja (Adyékát persze kivéve) — és az, amely elismeri az 1919-es forduló jelentőségét, s az 1919 előtti Nyugat-ban a hibák mellett hangsúlyozza azokat a vonásokat, amelyek a Nyugat-mozgalmat akkor jelentőssé tették. Azóta más munkaközösségi megbeszéléseken érvényesült az a szempont, hogy a két — a 19 előtti és utáni — Nyugat közti különbséget nem szabad elmosni. (*Király István, Kardos Pál, Komlós Aladár.*)

4.

A munkamódszer és célkitűzés terén is van az első kísérletnek és a hozzáfűződő vitáknak egy komoly iránytmutató tanulságuk. Több hozzászóló kifogásolta, hogy az összefoglalásban sok a történelem, túlteng a történelmi-társadalmi háttér ismertetése az irodalom rovására. Ebben az észrevételben komoly figyelmeztetés rejlik: valóban, eddig — a kutatás feladataihoz, céljához igazodva — az írók és az irodalom elemzésében elsősorban a történelmi és társadalmi alapot akartuk feltárni. Ezt a stádiumot tükrözi a szintézis. De hiba volna itt megállni. A társadalmi alap tisztázását követnie kell a második lépésnek: a konkrét irodalmi alkotások marxista-leninista elemzésének, kapcsolódva a marxi-lenini esztétika és poétika alapvonalainak megállapításával.

Összeállította Barta János

ECKHARDT SÁNDOR:

URALKODÓK HARCA A FOGOLY BALASSI BÁLINTÉRT

Mikor Békes Gáspár Miksa császár segítségével megkísérelte, hogy Erdélyből elkergesse Báthory Istvánt, az újonnan választott fejedelmet, Balassi János. Bálint apja, hogy a ránehezedő hűtlenségi gyanút végleg eloszlassa és lojális alattvalónak tűnjék fel a császár szemében, pénzt adott kölcsön Rueber János kassai német főkapitánynak — amit később Lengyelországból hazatérő fia hasztalan kísérel meg behajtani —, sőt fiát, Bálintot is hadba küldte, mégpedig mint ez a török jelentésekből kiderül, a saját váraiból elvont őrség kíséretében. A budai basa értesülvén arról, hogy a várakat alig őrzik emberei, felhasználta az alkalmat arra, hogy bosszút álljon Balassa Jánoson, aki az előző időben sok borsot tört az orra alá és ravasz csellel több törököt fogott el, Kékkő várába csalva őket. Ungnád Dávid, konstantinápolyi császári követ házi papja, Gerlach István naplójában feljegyzi 1575. október 10-i kelettel, hogy gazdája elbeszélése szerint a budai basa kivonult seregével Báthory István megsegítésére, de mikor hallotta, hogy Báthory már megverte Békes seregét, hogy ne menjen haza üres kézzel, Balassa két várát, „mely a Békesnek nyújtott segítség miatt néptelen volt, bevette, hogy egyúttal azt a vakmerőséget is megbüntesse, amivel az övéit vasra verette. Miután azonban a mi császáruink általa (t. i. uram által) visszakérte ezt a két várat és még két másikat,¹ a basa írta öfelségének, hogy ő nem adhatja vissza az ilyen várakat, „mert ezekben a templomok már az igazi istentiszteletre vannak felszentelve és ők már imádságaikat ugyanott végezték, ahol ezelőtt csak babonát üztek. Azért, ha békét akar, hallgasson erről a négy várról és még azonfelül Kállót is bontassa le.“²

Ezen az eddig kiadatlan magyarázaton kívül van még a budai basának egy elég érdekes, és törökösen poétikus kibeszélése a kékkői várak elfoglalásáról. Ezt a levelet Szamosközy nyomán Bethlen Farkas őrizte meg Erdély-történetében (Hist. de reb. Transsylv. II. 296). Nem érdemli meg Balassa, írja Musztafa, hogy a várakat visszakapja, mert „azok inkább a vesszőző helyre érdemesek, akik várakat az ellenséges végeken aljasságuk folytán őrizetlenül hagyják“, különben is hogy merik visszakövetelni várakat azok, akik Erdélyt nyíltan megtámadták, de egyébiránt is „mikor láttak sást, hogy elragadott prédáját körme közül önként kiengedi, ha csak nem erővel kényszerítik rá?“ (Balassi Bálint Aenigmájának ismert képe).

Mikor Mehmet, a nagyvezér megtudta, hogy Balassa János fiát Báthory hívei 1575. július elején elfogták — tudvalevőleg előbb Kornis Gáspárral

¹ A Losonczy Anna birtokában volt Fonódot és Somoskót.

² Stephan Gerlachs Tag-Buch einer in die Türckey 6 jährigen Röm. Keyferl. Befandtschafft 1674. (Nemz. Múz., Apponyi-kt.) 122. 1.

hadakozott, majd Hagymássy Kristóf kövári és huszti kapitány emberei ütötték le és vitték fogságba — alighanem a budai basa ösztönzésére és jelentései alapján lépést tett Báthory Istvánnal Balassi Bálint kiadatására. Ennek az első levélnek egykorú magyar fordítását sikerült most megtalálnom a Nemzeti Múzeum kézirattárában; eddig ugyanis csak Báthory válaszát és a szultán viszonzválaszát ismertük (Litterae Turcae, Fol. Hung. 934, 64.). A levél hátlapján ez áll: „Litere mehmet Pafse ad Ill. Principem date per Rap Peter 28 octobris Thordam allate.“ Tehát egy Rác Péter nevű küldönc adta át Tordán a fejedelemnek. A levél élén ugyanez áll, de az átadó neve és a dátum nélkül:

Az Christus vallafan valo magyary Vraknak vra, Bathory Eftuan Erdely vajda. Az Vriften teged elteffen az [iftent ertted] iftentewl Neked mynden jot kywanok es kezenetemet ayanlom es Baratfagomath.

Ez eleot az arulo Bekeffel az mely aruloyd te read tamattanak vala, [es] az ky oka volth az haborufagnak az arulo Balafsa Janos, annak fyays keoztewk volth, az iften segitfegewel ewket meg werted, ewtet az Balafsa fyat elewenen fogtad, es Nalad fogwa hog vagyon az hatalmas chyazarnak iuttara vagyon.

Az hatalmas chyazarnak azert ha hywen akarß zolgalny. Ez akarattja ew hatal, hog myndjaraft az Balafsa Janos fyat eg few embered által Be kylgyed az fenes portara, Ezt igen kywannya az hatal, chyazar, ha attyafya lezenys Balafsa Janofnak, awag egvob Vraknak fya, awag attyafya awag valamely az urak keozzewlys ky Nalad fogwa volna Myndjaraft be kylgyed, Ezzel mutatd meg hywfegeth az hatal, chyazarnak, eddigys mynek eleotte kijwanta volna az hatal, chyazar be kellett volna ewket kydened.

Az mynt en neked meg yrtam ez leuelbe, vy chyelekeggel egvob ne legyen benne es [az] lengyel orzag feleol es Erdel feleol valamyt erteß Byzonth es igazath, add myndenkor tuttomra, iften elteffen azon kenyergek az iftennek. Constantinapoli.

Az Budaÿ es Themesvarÿ pafsanak es az Moldvaÿ Vaÿdanak kedwed zerenth meg kyldettewk az parancsolatokath, hog neked segitfegel legyenek.

Érdekes, hogy a levélben Részeges Szelim császár nagyvezére egyenesen Balassa Jánosnak tulajdonítja az erdélyi hadjárat gondolatát és megszervezését, ami nyilvánvaló túlzás, de jellemző, milyen veszedelmes ellenségnek tartották Konstantinápolyban és Budán. Becses zálog lett volna a török kezében további terveikhez a zólyomi főkapitány fia. Érdekes az a szemrehányó megjegyzés is, amit csak hűbérúr írhat vazallusának, hogy Báthorynak már régen önként be kellett volna küldenie az előkelő foglyokat a Portára.

De Báthory nem engedett a parancsnak. Míg a kerélszentpáli csatában elfogott előkelőbb urakat mind kivégeztette, Balassa Bálinttal, akit különben is nem a csatamezőn fogtak el, kivételt tett, mégpedig sejtésem szerint két okból. Egyik, hogy még fiatal korában Balassa János sok szolgálatot tehetett neki, amit Balassa Bálint fel is hoz végrendeletében, mikor felesége gyámjával kéri fel az akkor már lengyel királyi széken ülő Báthoryt (I. Dézsi Balassi-kiad. II. 572): „tekintse meg az én szegín megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, mivel Ő Felségéhez volt iffiu korában“. Másik még fontosabb: Balassi Bálint a fejedelem öccse, Báthory Kristóf feleségének, Boeskey Erzsébetnek rokona volt: ugyanis Boeskey István és Erzsébet anyja Sulyok Krisztina volt s így Balassi Bálintnak anyja, Sulyok Anna révén nagynénje. A leendő erdélyi fejedelemné Báthory Kristófné tehát unokatestvére volt a költőnek, ami megmagyarázza azt is, hogy alakult át Bálint fogsága gyönyörűsége udvari évekké mind Erdélyben, mind Lengyelországban, mikor Báthory Istvánt oda követte. Báthory különben magyar magánleveleiben is elmondta, hogy „inkább a saját fejemet küldöm a portára, mint a foglyokat“ és hogy ha megtenné „mindenütt dobra vernék, hogy törökké lettem“⁴⁹ és a lengyel királyság is kétségessé válnék. Ungnád Dávid konstantinápolyi csá-

⁴⁹ Idézi Takáts Sándor Rajzok a török világból, I. 184., de magát a levelet, mely a bécsi áll. levéltárban van (Turcica), még szövegszerűen senki nem adta ki, Nagy Máté-nak szól 1576. február 24-ről.

szári követ véleménye szerint a nagyvezér csak néhányezer aranyat szeretett volna Báthorytól kicsikarni.⁴

Báthory István visszautasító válaszát már kétszer is kiadták. Előbb Szalay László (Adalékok a magy. nemz. tört. a XVI-ik században Pest 1859; 240 l.), legutóbb meg Veress Endre (Báthory I. levelezése. Kolozsvár 1944; 369 l.). Egyik kiadó sem jegyzi meg azonban, hogy a levélfogalmazvány részben magának Báthorynak kezeírása és hogy a törlésekben is érdekes és még kiadatlan sorok vannak. Azért érdemesnek tartom, hogy ezt a levelet is, ahol a fejedelem önálló gondolkozása, ügyes politikája már itt, uralkodása elején megmutatkozik, kritikai kiadásban tegyem közzé a Nemzeti Múzeumban (Kéziratár, Protocolum Bathoryanum, 37. Fol. Hung.) levő példányból. (A dőlt betűvel szedett rész ki van húzva a szövegből.) A levélnek dátuma nincs: az előző és a következő levél közé, tehát október és december közé esik:

Adi summum Vezirium Mehmet Passa.

Az hatalmas Chýazar es te Nagságod lewelet meg kwite az teomeofvarý passaparanchollia Nekem hogy Balaffy János fýat es Sarkeozý Mihalý fiat, eýeb feo rabokal az kýk volnanak be kwidenem az hatalmas Chýazar portaiara. En mint hýw rabia es engedelmes zolgaia mindenbe az hatalmas Chýazarnak es te nagságodnak akarom tudafara adny Nagságodnak hogý az Balaffa János fia itt kezbe vagion, de ezen kýwwel few fogoly femmý nýnch, mert az harcznak vtannais az mellyek Bekeffel valo arultatafba es pratticaba rezefek es few Indito okáy voltak, azokat le vagatwtk az teobýnek peldaiart.⁵ Az Bodog emlekezetw Zwliman Chýazar jeles few rabokat kýket zabliaiawal hatalmawal meg fogot, Nadafdít, Priný Petert, Bornemýzza Farkaft, Bebek Gýeorgieot az meg holt Janos kýralnak es attianak meg atta, kýbeol nagy týztessege es io hýre newekedet az Magyar Nemzet keozt latwan az hatalmas chýazar hozza valo kegýelneffeget es tekintetít: hogý ha penig engemet the Nagságod rea kenzerit hogý be kwlgýem zýdalmas lezen keozteok a zen newem es minden tekintetek el fordwl en rolam /Ez is eleottem al hogý nekwnk kereztieneknek hwtwnkbe Jar, kýjt ha meg ertnek minden nepek engem meg gýadznak es zegýjenítnek, mýjert hogý az en eleottem valo feýjedelmek soha egý rabotis fem kwltek be/ Es ha valamely ez Ide valokba foglia efýk foha femmi kepen meg nem [valthatom] zabadelhatom.⁶

moltis penig egý feo zolgam Barbely Gýeorgý fogwa vagion nalok ha ez nem volna mý nem teorekednenk effele arwlok mellet⁷ keonyeorgcok azert te Nagságodnak tekinczen kegýelmefen az en keonyeorgesfemre, es menchen meg engem az nagy gýalazattwl, mind az által mindenekbe az hatalmas Chýazar es the Nagságod io akarattia legjen. Mýkor egý zolganak az Babaffý fýat meg fogta egý bottal wteotte volt agion, kýbe meg fwketwtl es az korfagis gýakorlatoffagal wtý el, ugý annyra vagion hogý fem elhet, sem halhat el wáýwt.⁸

A kihúzott rész helyett egy szelet papíron Báthory István sajátkező fogalmazása is megmaradt:

„Ezýs elewtem al hog nekewnk kereztieneknek hewtewnk elen wagon. (kihúzza: ezt meg ertwen es nagy zegen lezen) es az meg holt feidelmekjs soha egý rabot sem kwltek portara, sewt sokat zabadetottak es abol Jo hýrt newet wewttek es zeretetet mindenektol.“

Időközben Részeges Szelim helyébe III. Murát szultán lépett a trónra (1575. nov. 29.), de a Balassi Bálint kiadatása körüli harc tovább folytatódott. A szultán parancsa Báthory kitérő válaszára keményhangú és nem fogadja el a kifogásokat. Ez a válasz csak a Gerlach naplójában levő latin fordításban maradt ránk, melyet nyilván Ungnád Dávid készítettett a levélről (144. l.). Magyar fordítását Szalay László már közölte (id. m. 239. l.). Megtudjuk belőle, hogy a szultán Amhád csauszt küldte Bálintért és Sárközi Mihályért „semmi mentséget“ nem túrvén (aliter ne feceris, nec ulla afferes excusationem.

⁴ Takács S., u. o. A jelentés 1576. február 26-án kelt.

⁵ A lap szélén Báthory írásával: Ez penig kettűt.

⁶ A törlés és az utána írt szó Báthory írása.

⁷ „ha ez nem volna“-tól eddig betoldás.

⁸ elvajudt: elsenyvedt. Ezek Hagymássy Kristóf emberei voltak akik Istvánffy szerint Kővártra vitték B. B.-ot; l. Az ismeretlen B. B., 58. l.

Nulla enim ratio apud nos locum habuerit), mert a magas portánál „különösen Balassa János fiára szükségünk van, nagy szükségünk“ (et potissimum Filii Johannis Balassae in Porta nostra excelsâ maxime opus esse scito).

A levelezés további lefolyását nem ismerjük. Az eredmény azonban ismeretes: Balassi Bálint nem esett a török kezébe, a magyar költészet nagyobb szerencséjére.

Volt azonban az ügynek egy mellékhatása is. A porta nemcsak politikai okokból igyekezett Balassa János fiát megszerezni, hanem azért is, hogy Balassa János török foglyaiért ellenértéket kapjon. A budai basának ugyanis egy igen kedves embere, Ludfi odabasa még Kékkő megvívása előtt Balassa kezébe esett. Ludfit Balassa János ugyan kezességre elengedte, hogy otthon váltsága („sanca“) ügyében buzgólkodjék, de a magyar kapitány ezalatt folyton kínozta a török kezéseket, egyrészt, hogy a váltságot megkapja, másrészt hogy törekedjenek fia kiszabadítása érdekében. Mindezt abból a levélből tudjuk, melyet a nagyvezér Mehmet pasa írt most már Báthory Kristóf fejedelemnek 1577. február 27. előtt s amelyet Szalay László már szintén kiadott.⁹ Ez a levél is a Protocolum Bathoryanumban van (127. l.). Itt mondja a basa, hogy Balassi János

„kínozta az rabokat, az kik kezessek voltak Ludfi oda bassáért. Azt mondta: törekedjete az én fiam szabadulásáért és én nem kizalok titöket. Most azt értém az portára, hogy most is öket erőssen kinozza oda bassáért. Azért kérlek én hozzám való atyafiúságodért és barátságodért, hogy miképpen Nagyságod is megszabadította Balassy Bálintot, az oda bassát és az ő kezésit, a miképpen felfogadta Balassy János, hogy nem bántja az rabokat, hanem kinozza, hogy szerezz egy levelet Balassi Jánostól Ludfi odabassának, hogy ő megszabadult és az rabokat, az kik kezessek érette, nem kinozza és ötet nem kívánja oda többé.“

Ebből a levélből tehát kiderül, hogy a törökök tudomása szerint első-sorban Báthory Kristóf és a Bocskay-rokonság járt közben az unokaöccs kiszabadulásáért, mint ahogy Bocskay István vezette be apja halála után Balassi Bálint fiát Báthory Zsigmond udvarába (l. Az ismeretlen B. B. 210. l.). Nem kétséges, hogy ha Balassi Bálint megéri a Bocskay-felkelést, melyik oldalon találtak volna azt, aki már Lengyelországból hazajövet, Báthory István magyar királyságának eshetőségeit mérlegeli (l. az 1577. július 11-i levelet; Dézsi II. 489) s akit élete végén a „jó király — t. i. Rudolf — az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségéért im csigává teszen!“ (1593. júl. 1. u. o. 598. l.), azzal, hogy elveszi feje felől a fedelet.

A levelet maga Ludfi vitte Báthoryhoz. Ügyében aztán a nagyvezér még egyszer írt Báthorynak, ezt a levelet is Ludfi vitte Erdélybe, Udvarhely várába. Mivel mindeddig kiadatlan volt, itt közlöm (Protoc. Bathoryanum, 82. l.):

Kívül ez áll: «1577. 21. february. attulit ludfi oda Paffa, Par literarum Mehmet paße, de liberatione ludfi oda paßae.» Belül ugyanaz a cím: «Par literarum Mehemmet Paßae Summj Veziry et Consiliary Potentissimi Imperatoris Thurcarum: quas attulit Ludfi oda Paßa ad arcem Vduarhely. 21. february.»

A Jesus Christuf Vallafan Valo Vraknak Vranak, Erdely Vaidanak Bathorj Christophnak Baratomnak, az Nagy Itenteol mynden jot kewanok. Es keozeonetemet zolgalatomat ayanlom.

Az mely lueledet Barاتفogofan kwlted, Ludfi oda Pafa feleol ky Balaffi Janos fogfagaba vagyon, meg attak es meg ertetem, myndent valamyt Jrtal, De Ebbe ennekem felette Jgen nagy kwdem es kewanfagom zerent chyelekednel ha eotet meg zabadytanad, kyert Elmet mafodzor Barاتفagos lewelemet kwldeottem, Igen kerem Nagodat, hogy

⁹ ld. m. 244. l. A közlés hibái a következők: az Bekes Csaparral mint Arawal (hiba: urával helyett), Szalay „arulóval“-nak írja át); „az my felekwnk (olv.: félénkünk, ómagyar kifejezés); Szalay: felekénk (feleink)-nek írja át; ertem: olv. értém (Szalay: értém). Végül az elköszönő formulát: Iften tarchon megh: Szalay elhagyta.

a' hatalmas Chaßarhoz valo hÿwfegedert zeretetedert Es az en [hözsa] Baratsfagomertis. Ludfi oda Bafat Balassfy Janos kezewl valamÿkeppen lehet, teorekeggÿel es legÿ azon hogÿ zabadÿchÿ meg. Es azokis kÿket Ereouel kenzerit erte a' kezeflegre, a' teoreokeok, a' kezeflegteol menekeggÿenek meg, Az Vr Iftennek az eo hÿw rabiaín Jrgalma legyen. Conftantinapolban keolt, e' mult honak Eoteodÿk napian.

A levélnek nem sok foganatja lehetett, mert Balassi János halála után (1577. május 6), a Lengyelországból hazatérő Bálint veszi kezébe a még mindig Balassi Andrásnál Vágbesztercén és nála Liptóújvárbán sínylődő török kezesek ügyét és 1577. november 22-én írt levelében írja unokabátyjának, hogy a pasa erősen kéri Ludfit tőle levelében:

„kinck meg ÿrám, hogÿ ha az haßan Agara waloo 2100. Rftot meg kwldy ö Naga, kééß wagiok oda adnom Lwdfit de kwlömben nem lehet en thölem“. De még 1578. márc. 5-én is panaszkodik Musztafa budaj basa Rudolfnak, hogy Balassi János idejében beküldött magyar foglyokért még nem kapott semmit és „mastan az fia Balassa Balinth az kezes rabokat niomorgattia es kinozza erőtte fldet fldet keriwk hogy mindön orciatlan roznak az vitezleö embört ne eneggie fld, meltatlan niomorgatny es bantany mert ha fld, jo gond viselő nem lezön es mindön magagondolatlanak mÿndön meltatlan dologra zabatsag adatik, jgaz hogÿ hitwnknek ellene lezön, de bizonnial higie fld, hogÿ z az annual toroltattiuk meg“

(Takáts—Eckhart—Szekfü: A budai basák magy. nyelvű levelezése, 148. l.)¹⁰ Ezek a szemrehányások olyasmikre vonatkoznak, amiket Bálint első itthoni leveleiben olvasunk: harminckettöt vagy hetvenötöt üttet el kegyes török uraim farán két ujnyí „temérdek (vastag) pálcával“, és ráadásul alól az harmadik zápfogukat kivonatja (Dézsi II. 492 és 495.).

A foglyo¹, szenvedéseivel együtt, mindkét rész pénzre átváltható árúnak tekintette.

ESZE TAMÁS:

ŐSZI HARMAT UTÁN

Haladó irodalmi hagyományaink egyik legértékesebb részlete a kuruc költészet. Ma még a hozzáköltésnek és a legendának sok szála szövi át, eredeti szövegük helyreállítása, társadalmi hátterük felderítése irodalomtörténet-írásunk fontos feladata. A kuruc költészet kritikai kiadását sem készíthetjük el addig, míg versről-versre haladva el nem végeztük ezt a munkát. Most az *Őszi harmat után...* című költeményre vonatkozó kutatásunk eredményét mutatjuk be.

Thaly Kálmán 1872-ben lelkes sorokkal bocsátotta nyilvánosság elé ezt a híressé vált verset,¹ mely azóta, hogy napvilágot látott az *Adalékok*-ban, úgy él minden irodalmi műveltségű magyar ember tudatában, mint a kuruc-kor lírájának legszebb alkotása. A *Kurucz tábori dal*-lal, e „tüzzel és erővel teljes tábori ének“-kel² indítja el a kuruc versek sorozatát, s e „bujdosó ének“-kel szeretné lezárni. Költészetünknek az az ága, melyet jórészt ő fedezett fel, s melynek ő adott nevet: a kuruc költészet, az ujjongás és a bánat e két nagy verse között futja meg útját, a kezdettől az elmúlásig — de csak Thaly képzeletében.

Mikor a vers fonalát kezdjük szálaira bontogatni, nincs nehéz dolgunk, maga Thaly segít hozzá. Jóval korábban, 1864-ben, a *Régi magyar vitézi*

¹⁰ Ez az okmány a Nemzeti Múzeumból az Országos Levéltárba került az ú. n. «Személyek szerinti iratok» közé, melyek összesége Budapest ostroma alatt elpusztult.

¹ *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, Második kötet: Rákóczi kora. (1703—1735.) Pest, 1872., 309—313.

² *Adalékok*. Első kötet: A bujdosók és Thököly kora. (1670—1700.) 31—37. „A jelen, tüzzel és erővel teljes tábori ének nyitja meg a kuruczvilági dalok sorát... 1672-ben keletkezvén, ősmagyar jellegű tárogató-dallamra.“

énekek függelékében két olyan régi versszöveget közölt, amelyekben előfordulnak, 13 sor kivételével, énekünk sorai.³ Az egyik a *Boldogtalan vagyok*, a másik a *Zöld erdő harmatát* kezdetű ének.

Bár az a versgyűjtemény, melyből Thaly merített — a Marton-féle — a mai napig sem került elő, mind a két ének hitelesnek bizonyult a további kutatás során.⁴ Publikációjának címe (*Két költemény a bujdosó Balassa Bálinttól. 1589*). nyilván mutatja, hogy ekkor még eszébe sem jutott a kurucvilághoz kötni ezeket a verseket. Pedig már buzgón gyűjtögette a kurucság verses emlékeit, s eldöntötte magában, hogy II. Rákóczi Ferenc historikusa lesz.

A *Zöld erdő harmatát* kezdetű vers biblikus hangulatú vallásos ének. Úgy hat, mintha valamelyik zsoltár prafrázisa volna. Irigyei és hűtellen barátai elől idegen földre bujdosó, megkeseredett ember fohászzkodása. Ez az *Őszi harmat után* alapszövege. Bujdosó ének ugyan, de e fogalom bibliai értelmezése szerint: szerzője Dávid király bujdosására gondolt, mikor a maga egyéni sorsának válságát ezzel a közkeletű ősi példával fejezte ki. A kurucvilág idején e bibliai kép telítődik meg nemzeti és politikai tartalommal, s a bujdosó a 17–18. század fordulóján már nem csupán irigyei elől *magánosan*, hanem mint egy számkivetett *közösség tagja* megy át a bércen, mert „nem lelé honját a hazában”. Mikor e verset szerezték — akár Balassa Bálint, akár másvalaki — még nincs ilyen értelme a bujdosásnak.

A *Boldogtalan vagyok* mondanivalójával és néhány sorával rokonul az előbbi énekhez. Amint a Szentsei-kódexbeli eredeti formájában töredékesen megismerhető, szintén zsoltár-inspirációjú alkotás, de bujdosásról szó sem esik benne, még bibliai értelemben sem. Később szövődött bele — nyilván az előző énekkel való kontaminációja során — a bujdosás képe és a búcsúzás hangja. A búcsúzás személyes búcsúvétel, kedvesétől búcsúzik az útraváló költő. Eppen ezért az *Őszi harmat után* szerzője nem is innen merítette inspirációját.

Az *Őszi harmat után* 48 sorából — az ismétlődő sorokat nem számítjuk — 6 sor ebből az énekből való. Mindjárt az első strófa három első sora:

Őszi harmat után
Vége mikor aztán
Fujdogál a hideg szél...

S a második versszaka első fele is:

Régi időm elmúlt,
Most másképen fordult, —
Szomorú az én sorsom.

29 sora az alapszövegben, a *Zöld erdő harmatát* kezdetű énekben található meg, az egyes részek sorrendje azonban megváltozott. 13 sora ismeretlen eredetű. Az új sorok észrevétlenül simulnak be a költemény szövegébe és hangulatába, s akár az alapszövegben is benne lehetnének: a bujdosó a maga *igazságának* tudatában és birtokában, *ellenségeinek vasa* elől megy idegen országra, nyilván azért, mert igazságáról nem akar lemondani, igazsága otthonánál is drágább néki. E sorokból sem olvasható ki semmi olyan,

³ *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán, Toldalék: A bujdosó Balassa Bálintnak két eddigelé ismeretlen költeménye.* 2. kötet, Pest, 1864. A függelék: II, 403—417.

⁴ L. Dézsi Lajos jegyzeteit *A Thaly-féle Balassa-énekekhez: Balassa Bálint minden munkái.* (Bp., 1923.) II, 737—740. (Nagy Írók — Nagy Írások, III, sor. I.) és Szabó T. Attila közleményét: *Az Akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi verseskönyvéről: Irodalomtörténeti Közlemények XLV/1935. 388—402.*

amely rávilágítana a bujdosás okára és történeti előzményeire. Az *Ősz-harmat után* is, úgy amint az *Adalékok*-ban olvasható, tartalma szerint bizvást megmaradhatna Balassa, vagy a Balassa-iskola versei között.

Miért került át mégis a kuruc költészet anyagába, mint „bujdosó ének, tárogató sípra?” Nem Thaly önkényeskedése volt-e csupán beiktatása a Rákóczi-kor verses emlékei közé? Minden alkalmat megragadott a kurucok glorifikálására, miért ne emelte volna dicsőségüket e szép vers számukra való kisajátításával, e szép búcsúvétellel is enyhítve kudarcuk szégyenét, emigrációjuk szomorú emlékét?

Az évek Thaly ellen vallanak. Saját vallomása alapján, pontosan meg tudjuk mondani, mikor s milyen hatásra kötötte oda ezt a verset kedves kurucainhoz: olvasta Keresztési József krónikájában — mely 1868-ban, a *Vitézi Énekek* után és az *Adalékok* előtt négy évvel jelent meg⁵ — azt a tudósítást, hogy a korona hazahozatalakor Bihar vármegye 1790. március 16-i ünnepségén „az érmelléki, váradi és szalontai processusokból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogási közt összegyűltek... A váradoszlási lakosok gyalog, az utcán két sorban állottak, zászlóval és török muzsikával.. A török sípokban kétféle nóták fuvattak, ú. m.:

- 1-ör. Hejj Rákóczi, Bercsényi, Vitéz Magyarok vezérei
Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi, Ócskai.
- 2-or. Őszi harmat után, Végre mikor osztán
Fujdogál a téli szél (bis)
Zöld erdő árnyékát, Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél, hóval lepi bé a tél.“

Hogy énekünket a 18. század fordulója táján másutt is énekelték, Pálóczi Horváth Ádám is bizonyítja. Kézírtatos énekgyűjteménye a dallam kíséretében tartalmazza egy strófából álló töredékét:⁶

Zöld erdők harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél;
A magas hegyeken,
Kietlen bérczeken
Fujdogál a hideg szél.

E két töredék, a Keresztési-féle és a Horváth-féle — nyilván az ének két különböző változatának első strófái — arra is rávilágít, hogy a *Zöld erdő harmatát* és a *Boldogtalan vagyok* összefonódása ekkorára már végbe ment. A Horváth-féle szövegben figyeljünk fel e két sorra:

A magas hegyeken,
Kietlen bérczeken...

Idézzük most az *Adalékok* kísérő sorait: „Abból, hogy az iménti bujdosó-dal a kurucok híres kesergő énekével együtt, oly nemzeti felbuzdulási ünnepen, tárogatósípon, ez ildőzött, forradalmi hangszerezen fuvatott —következtethetni eredetére. A jelen dal nyilván egyike Rákóczi kuruczai bujdosó-énekeinek. Talán épen valamelyik kiköltöző kurucz *idomítottá saját viszonyaihoz*, valami akkor közkedvességű dallamra, Balassa Bálint jól ismert búcsú-énekéből?”

⁵ *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztési József egykorú eredeti naplója*. Pest, 1868, 212—213. (S. Hoffer Endre közölte.)

⁶ *Ó és Új mintegy Ötödfél száz Énekek, ki magam tsűnalmánya, ki másé*. A 252. sz. ének. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Thaly is idézi az *Adalékok*-ban.

Okoskodása logikus. Az *Őszi harmat után* valami kuruc reminiszcenciát hordoz, de hogy mi fűzi a kurucokhoz, erre nem adhatott feleletet sem a költeményből, sem egykorú történeti adat vallomástétele alapján. Egy olyan kéziratára hivatkozott tehát, mely a Rákóczi-korból való: „a költeménynek, jelen, eddigelé legtelejebb változatát a Bercsényi-féle elkobzott levéltár romjai közt találam, a budai kir. kamarai archivum rendezetlen része „ad 917“ jegyű csomagában, 1710-ik évi irományok között. És Bercsényi csakugyan 1710. nov. 26-kán hagyá el a hazát; tehát az idő teljesen összevág, sőt még az éneknek a bekövetkező téli évszakra vonatkozó részei is. Ezek szerint, mindenképen kurucz bujdosó dallal, és pedig az utódok ajkán egy századig visszhangzott dallal van dolgunk!“ Mivel az állítólagos kamarai kézirat változat, a *Zöld erdő harmatát* kezdetű ének Thaly közölte szövege pedig csonka, máris adva van az olvasó számára az alapszövegből hiányzó sorok, s az ettől eltérő szövegmódosulások magyarázata is.

Csakhogy a megjelölt levéltárakban nem lehet ráakadni az *Adalékok* vitás hitelességű kuruc költeményeire. Hiányzik az *Őszi harmat után* kézírata is a kamarai levéltár Bercsényi-aktái közül.⁷ A „Bercsényi-féle ungvári elkobzott levéltár irományai“ között kellene lennie az *Ocskai Lászlóval való ének* egykorú szövegének is, mely — ha hinni lehetne Thaly-nak, — Csajági János kuruc brigadéros 1710. január 12-i levelének melléklete volt, de se levél, se vers.⁸ Az egykorú kéziratok hiánya azonban nem olyan súlyos érv a versek hitelessége ellen, mint amilyen súlyosnak látszik. Ismerve Thaly iratgyűjtő szenvedélyét, azon kellene csodálkoznunk, ha a keresett versszövegek helyükön volnának, hiszen igen sok Rákóczi korára nézve fontos okmányt és missilist már nem az eredeti helyen, hanem Thaly „gyűjteményében“ őriznek.⁹ Nagy kuruckori okmánygyűjteménye gazdag lélohelye ismert levéltárakból való iratoknak és leveleknek, elsősorban azoknak, melyek Thaly érdeklődését felkeltették. Éppen nem lehetetlen, hogy versek is voltak gyűjteményében, mivel azonban gyűjtése nem a maga teljességében jutott a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába, számolnunk kell irodalomtörténeti érdekű kéziratok elkallódásával is.¹⁰

Sokkal döntőbb érv a vers hitelessége ellen maga a tartalom. Már mondtuk, hogy az *Őszi harmat után* a teljes lemondás és a reménytelenség éneke. Bercsényi nem ilyen lelkiállapotban, s egyáltalán nem a kibujdosás szándékával lépte át 1710 őszén a Kárpátokat,¹¹ „reményekkel telten azt hitte, hogy majd erős orosz hadtest élén érkezik“ haza diplomáciai küldetéséből.¹² A századvégi kuruc-romantika szívesen szemlélte a kurucokat a bujdosás állapotában, olyan kuruc azonban sohasem volt, aki ne akart volna szabaddulni a bujdosás ínségekkel és megaláztatásokkal teljes helyzetéből. A kuru-

⁷ Sőt az *ad 917.* jelzetű kötegre sem tudtam rátalálni az Országos Levéltár kamarai lybusában. A Ser. I. fasc. — jelzetű kötegre kellene lennie az említett Bercsényi-aktáknak.

⁸ *Adalékok* II. 271—274.

⁹ Kuruckori okmánygyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában van. Fol. Hung. 1389. A köteg eredeti okmányt tartalmaz, köztük Koháry-, Barkóczy-levéltárból származó anyagot is.

¹⁰ Példaképpen megemlítem Almási Benjamin *Aggratulatoria* című latin versének sorsát: Thaly feljegyzéséből tudjuk, hogy a Ráday-könyvtár állományába tartozott (Okmánygyűjteménye, XVIII., 300.). 1939-ben az Ernst-Múzeum aukcióján került elő Thaly könyvtárból származó könyvek társaságában. (*Melléklet... az Ernst-Múzeum... aukciójának katalógusához*, Bp., 1939., 3451. sz.) — Ekkor árverezték el az *Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* című könyvének ama példányát (3916. sz.), melyben versmáslatai is vannak.

¹¹ Nem november 26-án, hanem 21-én késő este, 22-én már lengyel földről, Plawieról ír Rákócziinak: *Archivum Rákócziarum* VI. (Bp., 1878.).

¹² „Ce Général plein d'espérance crovoit qu'il viendrait lui même à la tête d'un fort Détachement de l'Armée Moscovite.“ (Rákóczi *Emlékiratai*-ban: *Histoire des Révolutions de Hongrie*, VI. 34.)

cok azért kezdtek reménytelen körülmények között is vakmerő vállalkozásokat, mert már nem bírták a bujdosósorsot. Még Rákóczi sem lépte át a határt az *Őszi harmat után* hangulatában, pedig őt már sötét sejtelmek gyötörték.

Egy váratlanul előkerült adat mégis Thaly sejtelmét igazolja: az *Őszi harmat után* Rákóczi kurucainak *éneke*. Mihály deák, Nyuzó Mihály mezei lovas regimentjének főstrázsamestere 1708. szeptember 10-én Ilondáról ezeket a sorokat írta Károlyi Sándor kuruc generálisnak: „Az mint Az Katonák Eneklük Meltosagos Gyenerális Uram, *Őszi harmat Hideg (sz)El fü.*“¹³ Gyűjteményének majd minden verse mögött éneklő kurucokat kutatott, ime, itt az egyetlen hiteles adat arról, hogy mit énekeltek. Volt-e „tűzzel és erővel teljes tábori ének“-ük? — ezt még nem tudjuk, de hogy az *Őszi harmat után* kedves katona-énekük volt, az ebből az adatból bizonyosnak látszik. Mihály deák emlékezetében bizonyára az első versszak első sorainak töredéke maradt meg:

Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél...

Titok még, hogy miként jutott el ez a százados régiségű vers a kuruc katonákhoz — alighanem közzsájon élt, de azt már értjük, miért énekeltek Váradon a Rákóczi-nótával együtt. Akik ott fűjták és énekeltek, még tudták: köze van Rákóczi kurucainhoz. Nyuzó Mihály lovasezredének katonái a felsőtiszai vármegyéből, Partiumból és Erdélyből valók, de sok közöttük a *bihari*, a hatodik kompánia eredetileg tisztán bihariakból állott.¹⁴ Élőszóval nemzedékről-nemzedékre hagyományozott, s közben bizonyára módosult szövege és dallama szólt meg azon a nevezetes ünnepen, nyolc évtizeddel Rákóczi után, a bihari nemesség németellenes felbuzdulásában.

Tehát az *Őszi harmat után* nem a kibujdosás alkalmi verse, is alkalmi pesszimizmus szülte, a bujdosósors elégiája. A kuruc gyakran eszi a bujdosás inséges kenyerét. Rákóczi bujdosásból tért haza, s hosszú bujdosásukból tértek meg zászlóbontásának hírére Thököly egykori katonái és a hegyaljai felkelés kurucjai. Még Rákóczi ideje alatt is bujdosókkal volt tele az ország, a veszélyeztetett vagy elvesztett országrészek bujdosóival. Irodalmi példával élve: Rákóczi országlása idején esztendőkön át bujdosásban él az erdélyi Pápai Páriz Ferenc és a dunántúli Csuzi Cseh József. Az *Őszi harmat után* nem a kuruc költészet terméke, de annyiban mégis kuruc vers, hogy benne a kurucok — talán már Thököly idejében is — sorsukról énekeltek.

Nem lehetetlen tehát, hogy volt valamilyen Rákóczi-korabeli szövege is, és ez Thaly kezében meg is fordult. S ha valóban voltak egykorú kurucvers kéziratok, ezeket rejtegette. Mikor Badics Ferenc a *Képes Magyar Irodalomtörténet*-ben valamelyik híres kuruc költemény hasonmását szeretne volna közzélni, meg kellett elégednie a Palocsay-kézirattal.¹⁵ Az eredeti szövegek ártottak volna tudományos tekintélyének, mert leleplezték volna az *Adalékok* versei és magyarázatai között bújkáló költőt.

Az *Őszi harmat után* abban a szövegében, amint az *Adalékok*-ból ismerjük, magán viseli a költő-történetíró Thaly Kálmán keznyomatát. A *Zöld*

¹³ A Károlyi-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok, Irregistra.

¹⁴ Az ezred 1708. évi állománya megtalálható az 1708-as mustrakönyvben: *Mustra Könyv ... Károlyi Sándor ... Commandója alatt való Tiszán innen nevezendő Nemes Regimentyeiről kezdetet in Majo Anno 1708.* (A Károlyi-nemzetség levéltárában.) V. ö. az 1706-os mustrakönyvvel: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára.* V. (Bp., 1897.) 426—427.

¹⁵ Veszprémy Dezső, *Thaly Kálmán védelme a tíz kuruc ballada hitelessége kérdésében.* Eger, 1931. 11—12.

erdő harmatát és a *Boldogtalan vagyok* kezdetű énekekből nyert alapszövegét kiegészítette, sorrendi és szöveg-változtatásokkal módosította. Kétségtelenül tőle való a vers ama 13 sora, mellyel kiegészítve nyerte el mostani alakját. Ő az a „bujdosó kuruc“, aki a régi éneket hozza „*idomította* saját viszonyaihoz“. Módosításaiban és kiegészítő soraiban óvatosan és nagy művészi tapintattal beiktatott mozzanatok utalnak arra a történeti helyzetre, melybe a verset beleképzelte.¹⁶

a) Ilyen mindjárt az első strófa második sorának új szöveggel való kicserélése: a lapos, s szinte felesleges „*Végre mikor aztán*“ helyére a „*Nagy hegyeknek ormán*“ került. Ez a változtatás nem csupán „az ő romantikus lelkületére vall“ — mint Szerb Antal hiszi —, hanem a Pálóczy Horváth Ádám-féle töredék hatására is, főképpen pedig arra az igyekezetére, hogy a bujdosó-zsoltárt elkurucosítsa. *Hegyekről* a vers egyik alapszövegében sincs említés, ott végeláthatatlan erdőben vész el a bujdosó útja, de itt szükség van a hegyekre, mert a bércen át indul „*Lengyelbe*“ Bercsényi búcsúzó kuruca. A hó, mely belepi csizmája nyomát, remekül beleillik ebbe az elképzelésbe, mert 1710-ben „a hó... már tél kezdetén két láb magasságban borította a földet“.¹⁷

b) Új szöveg a negyedik strófa első fele:

Ha kiknek vétettem:
Ugyan megszenvedtem!...
Igazságom: mindenem,
Igazságom: mindenem!

A két alapénekben nem esik szó *igazságról*. Szerzőik békességet kerestek, nem pedig igazságot. Ennek a szónak különös hangsúlya van a Thaly által átfogalmazott versben, itt versben az igazság: a kurucok igaza. A *Zöld erdő harmatát* kezdetű énekből, az ötödik strófából, azért kerül át ide a keserűség szomszédságából az igazság szomszédságába ez a sor: „*Te tudod én istenem!*“ Ebben a vallásos szemléletű korban istenhez fellebbez a zsoltáríróval mindenki, aki harcában elbukott. Mint Rákóczi is az emigrációban az „*Örök Igazsághoz*“. A negyedik strófát olvasva mindig a fejedelemben az *Emlékiratai és Vallomása* jutnak eszembe, s alighanem Thalyt is ő inspirálta.

c) Az alapversek bujdosója „gonosz irigyi“, „sok irigyei“ elől megy világnak. Nem kergetik, saját elhatározásából bujdosik el:

Talán elmentemmel
Búcsúvételemmel
Nyelvök elkerülhetem!

Ezt olvasva, egy vesztett per keserűségére gondolunk inkább, mint háborús fenyegetésre.

Az ötödik versszak utolsó három sorában, mely szintén új részlete a költeménynek, a bujdosó már *fegyveres erőszak* elől megy „a darvakkal messzére“:

¹⁶ Szerb Antal *A kuruckori költészet* című tanulmányában foglalkozott az *Őszi harmat után* hitelességének kérdésével: „Lehetséges, hogy csakugyan egy bujdosó kuruc állította össze ezt a verset a „*Boldogtalan vagyok*“ versszakából... De az is lehet, hogy Thaly Kálmán dolgozta át.“ A vers hitelessége „kétes“. (Rákóczi-émlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára, II. 302.) — Varga Imre *A kuruc költészet hitelessége* című dolgozatában (Bp., 1936, Irodalomtörténeti Füzetek, 57.) annak a véleményének ad kifejezést, hogy „ebben a formájában a vers semmi esetre sem kuruc költészet terméke — Thaly Kálmán fűzte össze a fent említett elemekből, s tőle való a sorok ismétlése is. A kuruc költészet köréből törlendő“.

¹⁷ Rákóczi megjegyzése: *Histoire des Revolutions de Hongrie*, VI. 34.

Hogy irigyim szava,
Ellenségim vasa
Szegény fejem ne érje.

Ki ne gondolna itt, Thalyval együtt, a németekre, kik a hágóknak szorítva, bujdosásra hajtják Rákóczi kurucait?

d) A *Zöld erdő harmatát* kilencedik strófája a *Vitézi-énekek*-ben csonka, csak két sorból áll:

Hosszú bujdosásom
Lészen távozásom...

Thaly az *Őszi harmat után* hetedik strófájának ismétlődő utolsó sorában így egészíti ki:

Kietlen messzeségben.

A költemény e sora már a bujdosás végső állomására, Rodostóra utal.
e) Akárcsak az utolsó versszak, mely szintén Thaly szerzeménye:

Csillag jár mely fölül,
Szél zug, fölyhő repül —
Arra vészem utamat...

Az *Őszi harmat után* a bujdosó Bercsényi versének készült, de ez már a *Bujdosó Rákóczi* hangja:

A merre tenger zug,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlík, —
Ott nyugszom meg én már.

A vers záróakkordja megint a *Confessiones* egyedül istenre hagyatkozó sóhajtása:

Ha minden elmarad:
Isten el nem marad, —
Reá bízom magamat!

Ime, amivel a régi vers bővült, az új 13 sor csupa rejtett és finom utalás a Rákóczi-korra. Az *Őszi harmat után* eredetéről szóló mondani-valónkat legmértőbben Thaly szavaival zárhatjuk: „Az átídomítás nem válik szerzőjének szégyenére.“ Rákóczi kurucait — ebben a versben is — egy rossz történetíró — jó költő támasztotta fel és tette halhatatlanokká. Még most is — majd félszázaddal halála után — a *Historia* mindig hátrál egy kissé a *Poézis* előtt, ha a kurucokról esik szó, s milyen nehéz másként látni őket, nem a Thaly szemével.

KEMÉNY G. GÁBOR:

RIEDL SZENDE PRÁGAI KORSZAKA ÉS HARCA A TUDOMÁNYOS KRITIKÁÉRT

Szomerú és meghasonlott arc tekint a kutatóra 1873 őszének magyar sajtójából. Ekkor, 42 éves korában halt meg Pesten Riedl Szende. A hivatalos nekrológok szerint¹ a német nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen, az összehasonlító nyelvészet művelője, akadémikus és tankönyvíró. A valóságban, mely kiszorult az egykorú méltatásokból, Riedl Szende két irányban is úttörője volt a haladó magyar művelődésnek. Ő az első, aki az önkényuralom

¹ Riedl Szende (1831—1873). M. Tanügy 1873. 607—610 l., Mo. és a Nagyvilág 1873, okt. 26. 43. sz., V. Újs. 1873, nov. 2. 44. sz., 525—526 l.

korában szoros tudományos és kulturális együttműködésre törekszik a cseh szellemi élettel s ugyancsak az ő nevéhez fűződik e korszak második felének a haladó tudományos kritika előkészítésére irányuló egyetlen jelentősebb kísérlete. Ezzel a két, egymással összefüggő vonatkozással kívánunk foglalkozni a továbbiakban, megvizsgálva Riedl Szende prágai éveinek történetét és kihatását az író és kultúrpolitikus további életére s az egykorú magyar tudományos és irodalmi viszonyokra.

1.

Jelen tanulmány nem a nyelvész Riedl-lel kíván tehát foglalkozni, aki az összehasonlító nyelvtudományt a maga korának fejletlen tudományos viszonyai között sem vitte lényegesebben előre. Riedl, a nyelvész, *Schleicher* Ágost tanítványa és tolmácsolója, *Hunfalvy* Pál és *Budenz* híve nem volt kiemelkedő tudományos egyénisége korának. Néhány nyelv- és hangtani, a maguk idején kétségkívül figyelemreméltó kézikönyvön kívül többet nem adott. Elakadt az ural-altáji összehasonlító nyelvészet útvesztőjében és nem érkezik el a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány útjára sem. Hasonlóképp téves az -ik-es igékről élete végén alkotott elmélete,² melyet már akadémiai előadása után kétségbevontak és cáfoltak kortársai. Elhanyagolhatónak tartjuk tanári működésének közelebbi vizsgálatát is a pesti egyetem német nyelvi és irodalmi tanszékkén, ahol korszakos jelentőségű ténykedést épp úgy nem fejtett ki, mint az összehasonlító nyelvészet terén.

Ezzel szemben, beható vizsgálat tárgyává kívánjuk tenni Riedl munkásságát és életművét abban a két vonatkozásban, ahol valóban újat, a haladó tudomány szemszögéből elsőrendű jelentőségűt alkotott.

Riedl Szendéről, mint a magyar-cseh kulturális és tudományos kapcsolatok modern kezdeményezőjéről, Sas Andor kitűnő tanulmányának³ megírásáig éppoly méltatlanul megfeledkezett a kutatás, mint az irodalomtörténet, de a politikai történet számára is fontos kísérleteiről a haladó tudományos kritika előkészítése terén, mely utóbbival — tudomásunk szerint — ezideig senki sem foglalkozott. Riedl prágai korszakát tárgyaló tanulmány — nyilván a szükséges adatok hiányában — csupán az itteni évek tudományos és kulturális mérlegét igyekszik megvonni. Tanulmányunk tovább kíván haladni a megkezdett úton s nem elszigeteltségében, hanem összefüggéseiben kívánja vizsgálni Riedl tudományos és kultúrpolitikai működését, megállapítva az összefüggést Riedl prágai korszaka s az ezt követő évtized kritikai harcain között, mely küzdelmekben Riedl, a kultúrpolitikus, a népek békés együttműködésének tudós harcosa példát adott késő nemzedékek számára.

2.

Az ifjú Palackyról tudjuk, hogy pályája kezdetén magyar nemesi háznál nevelősködve megismerkedik a magyar rendi társadalommal és polgársággal, de a magyar irodalommal és művelődéssel is.⁴

Az ifjú Riedl hasonló körülmények között ismerkedik meg a szláv világgal. Atyja korai halála miatt megszakítja külföldi tanulmányútját. A kifizetésű beszercebányai kamarai hivatalnok nem hagyott vagyont hátra. Riedl éppúgy vállalja a nevelősködést, mint a hodslavici tanító fia,

² R. Sz.: Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának? (Ak. előad. 1872. ápr. 22-én.) Ért. a nyelv. és széptud. köréből. III. 11. Bp. 1873. 51. l.

³ Sas Andor: Riedl Szende hídrverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854—1860). Bratislava-Pozsony, 1937., 63. l.

⁴ Palacky 1817 végén — 19 éves korában — a pozsonyvegyei Zerdahelyi-kúrián nevelősködik, majd a Csuzy-gyermekek nevelője 1820-ban, Bécsben, v. ö. Sárkány Oszkár: A fiatal Palacky. *Apollo*, III., 149. l. és Zsilinszky Mihály: Palacky Ferenc emlékezete. Ért. a társ. tud. köréből, VI. 5. sz., 6—7. l., Bp., 1881.

Palacky. A Szumrák-család nevelőjeként — leányukat egyetemi tanár korában nőül veszi — bejáratos lesz Speranski cári miniszter leánya, a Bécsben élő orosz Madame de Sevigné *Bagrejev-Speranski* grófné házában, ahol a szláv és osztrák író- és művészvilág gyakran megfordul. Az „ausztroszláv“ Helikonba időnként *Thun* Leó, birodalmi közoktatásügyi miniszter is ellátogat, még sűrűbben *Grillparzer*, a kor ünnepeit osztrák költője, akinek Riedl löcsei tanári állását, majd prágai kinevezését köszönheti.

Riedl számára vitathatatlanul könnyebb volt a szláv környezettel való megismerkedés, mint évtizedekkel előbb Palackynak — magyar viszonylatban. Kétségtől eltekintve hozzájárult ehhez cseh és szlovák nyelvtudása. De nem kevésbé az a körülmény is, hogy Riedl, bár két évvel a szabadságharc bukása, de immár a rendi feudalizmus széttűzése után kezdte nevelősködését, olyan milióban, melynek arisztokrata-bürokrata felszíne alá már behatolt a polgári szabadelvű gondolkodás, amit a Szumrák-kúrián és a Speranski-háznál megforduló művészek is buzgón terjesztettek. Riedl, aki hegeli eszmékkel érkezik a német egyeteméről — ez a hatás későbbi fejlődésén is meghagyta nyomát —, sarjadó radikalizmusához ebben a környezetben is ösztönzést kapott. Bár egyelőre kevés jelét adja politikai érdeklődésének. A fiatal nevelő ezidőtájt nem annyira a nyelvtudomány és bölcsélet, mint a későbbi értekezéseiben elhaló műfajnak hirdetett líra iránt érdeklődik, amint ezt érzelmes hangulatú egyetlen verskötetete tanúsítja.⁵ Feltételezhető, hogy ezek a németül írt ifjúkori versek mélabús borongásukkal és a költői hivatás iránti rajongásukkal⁶ kivívták szerzőjük számára *Grillparzer* elismerését, aki mint az udvari kamara bécsi levéltárának igazgatója, sikeresen egyengette a *Lenaut* megénekelő ifjú tudós-poéta útját a prágai magyar tanszékre.⁷

3.

Thun 1852 elején nevezte ki Riedlt a löcsei gimnázium tanárává, 1854 tavaszán pedig a prágai egyetem akkor felállított magyar nyelvi és irodalmi tanszékére. Mint ismeretes, *Thun* ezidőtájt dolgozta ki az osztrák monarchia egyetemére és főiskoláira vonatkozó reformtervét, melyben többek között elrendeli, hogy a monarchia nyelveit az egyes egyetemeken külön nyelvi és irodalmi tanszéken tanítsák.

Ez az osztrák egyetemi reform lényegében az önkényuralom központosító kultúrpolitikájának megszilárdítását célozta. A gyakorlatban azonban — mint kitűnt — ezek a külön nyelvi és irodalmi tanszékek kedvező módon hozzájárultak a *Bach*-rendszer szorítójában vergődő népek kulturális és politikai közeledéséhez.

Riedl — *Schleicher* Ágost felett mondott akadémiai emlékbeszédében⁸ — elmondja, hogy amikor *Grillparzer* ajánlatára *Thun* a prágai magyar tanszékre kinevezi, egy új, számára ismeretlen világ nyílt meg előtte. Itt Prágában — *Schleicher* közvetlen környezetében — akinek előadásaira, mint kar-társa sem restelt rendszeresen eljárni, mélyített el ismereteit az összehason-

⁵ Wehmuts Klänge. Poetische Versuche von Manswed Riedl, Neusohl, 1852.

⁶ Az ifjú Riedl érzésvilágát híven tükrözik *Lenau*hoz írt versének alábbi sorai:

„Ich liebe Dich wie einen Meteor,
Der seines Lichtes Quelle selbst zerstört,
Vielleicht in einer schöneren Welt geboren —
In eig'nem Glanz sich selbst verschlingt, verzerrt.“
(Am Grabe *Lenaus*. Wehmuts Klänge, 50. l.)

⁷ Sas szerint (i. m. 8. l.) a neves osztrák költő személyesen is eljárta Riedl prágai kinevezése érdekében.

⁸ Emlékbeszéd *Schleicher* Ágost külső tag felett. Olvastatott a m. t. Akadémia 1871. november 16-én tartott ülésén Riedl Szende l. tagtól. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. III. 7. sz., Pest, 1873. 14. l.

lító nyelvészet terén,⁹ vált valóban tudóssá. De új világot jelentett Prága Riedl és a magyar tudományosság számára a magyar-cseh kapcsolatok újravétele terén is. Ezen az elhanyagolt munkaterületen Riedl prágai működésének hat éve alatt valóban rendkívülit alkotott. Itteni kultúrmunkája külön fejezetét, fényes korszakát jelenti a magyar-cseh baráti kapcsolatok történetének.

Riedl beszámolójából tudjuk, hogy a prágai magyar tanszék alapítását a korabeli magyar közvélemény tartózkodással, alig palástolt ellenzéssel fogadta. „Ezidőben feltűnést okozott az a hír — olvassuk az idézett emlékbeszédben¹⁰ —, hogy a prágai cs. kir. egyetemnél a magyar nyelv számára egy külön tanszék rendszeresített s ennek betöltése végett nyilvános pályázat van hirdetve. Természetes, hogy az akkori viszonyok közt e tényt a politikai áramlással hozták szoros kapcsolatba s hitték, hogy e tanszék feladata nem lesz más, mint cseh hivatalnokokat idomítani a lenyűgözőt és idegenektől elárasztott Magyarország számára. Ez általános feltevés hamisnak bizonyult... Schleicher Ágost, azon időben prágai egyetemi tanár volt az, aki ezen tanszék felállítását indítványozta, sürgette s keresztülvitte — tisztán tudományos célokból“.

Riedl Szende Prágába érkezése szerencsés módon egybeesett a cseh irodalom magyarirányú érdeklődésének feléledésével. A korszak cseh irodalmi lapja, a *Lumiř* 1851-től közöl Egressy, Kisfaludy, Jósika, Fáy és Jókai fordításokat. Riedl érkezése heteiben jelenik meg hasábjain Petőfi „Megy a juhász a számaron“ című versének kevésbé sikerült fordítása.¹¹ Ezzel újraindul a cseh irodalom érdeklődése Petőfi lírája iránt, akire, mint „a legújabb idők ünnepelet magyar költőjére“ Karel Havlíček Borovský, a neves politikai publicista már 1846-ban felhívta a haladó körök figyelmét.¹² A cseh irodalom és közvélemény érdeklődése a későbbiek folyamán is a líra vonalán halad részben realista (Neruda), de javarészt romantikus nyomokon. Az ötvenes évek folyamán a magyar líra iránti érdeklődés olyan mértékben erősödik, hogy Riedl — hegelianus felfogásával ellentétben — maga is kénytelen irodalmi, sőt lírai tolmácsolókhoz fordulni, hogy a két nép sikeresen megindult kulturális barátkozását elősegítse. Így Lisznyai Kálmánnak a prágai Hradzsínban íródott Mátás-versét ő helyezi el a *Lumiř*-ban,¹³ 1856-ban magyar irodalmi olvasókönyvet ad ki prágai tanítványai számára.¹⁴ 1858-ban egy tanítványa, Alexander Müller, Vachott, Eötvös, Kisfaludy Károly és Petőfi verseket közöl a Cseh Múzeum folyóiratában.¹⁵ A fordításokkal kapcsolatban

⁹ Idézett emlékbeszédben Riedl elmondja, hogy az összehasonlító nyelvtudomány terén szerzett tudományos alapvetését Schleichernek köszönheti, aki alkalmas szakmunkákkal látta el, hogy a tudomány akkori álláspontját megismerje. R. Sz.: Emlékbeszéd Schleicher Á. felett, 9—10. l.

¹⁰ U. o. 4. l.

¹¹ M. Katz fordítását a *Lumiř* 1854. II. 1135. lapján olvashatjuk. V. ö. Sárkány: A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja, Apollo, VIII. k., 80. l.

¹² Česká Věsta, 1846. V. ö. Sárkány, i. t. 77. l.

¹³ Ennek hiteles történetét Riedl Szendének Lisznyaihoz intézett, az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött egyik levele alapján sikerült megállapítanunk, Riedl ugyanis 1854 december 17-én Prágából levelet intéz nagybirtelen elutazott barátja pesti címére, melyben szemrehányást tesz annak, hogy nem jelent meg a tiszteletére rendezett baráti összejövetelen. Ezt a találkozót Lisznyai „Hogy hívják Mátás királyt“ című versének megünneplése alkalmából rendezték Riedl és cseh barátai. A költeményt — mint Lisznyainak a verssel egyidejűleg a Pesti Naplóban megjelent — Török János szerkesztőhöz intézett — prágai leveléből (P. N., 1854. október 29., 249. sz.) tudjuk — „a prágai várban sétálgatván azon visszaemlékezés forró hatása után írta, mely Mátás király e várhani fogságára vitte át gondolatait és érzelmeit“. Riedl említett levele végén közli Lisznyaival: „Mátás-a már csehre van fordítva s a Lumiř-ban meg fog jelenni“.

¹⁴ R. Sz.: Mutatványok a magyar irodalomból, egyszersmind olvasókönyv serdültebbek használatára, Prága, 1856. 126. l.

¹⁵ Ukázka z básnictví mařarského, Čas, Muzea Kr. Českého 1858. 41—46. l.

a cseh sajtóban elterjedt, hogy ezek voltakép Riedl-től származnak. Kívánságára az itteni realista irányú kritikai folyóirat, a *Kritische Blätter*, melynek Riedl-lel való kapcsolatára később visszatérünk, helyreigazítást közöl,¹⁶ miszerint nem Riedl, hanem az ő segítségével a már említett tanítványa fordította a verseket; — a prágai magyar tanszék tanárának közreműködése e fontos irodalmi kapcsolatok megszilárdításában tehát kétségtelen. Hasonlóképp őt tekinthetjük az ifjúság számára kiadott, kétnyelvű (magyar-német) illusztrált lírai album egyik szerkesztőjének, melynek magyar részében Kisfaludy Károly, Kölcsey, Eötvös, Garay, Vachott és Petőfi verseket találunk.¹⁷

Riedl így valóban „irodalmi propagátora“ Prágában a magyar művelődésnek, amint azt Sas Andor írja róla.¹⁸

Ez az irodalmi propagátorság készíti elő Riedl közvetett, majd közvetlen kapcsolatait a haladó cseh irodalommal, a korai cseh realista írókkal és költőkkel, köztük Jan Nerudával. Nem véletlen, hogy ez a kapcsolat éppen Petőfi lírájának propagálása révén szövődik Riedl és a cseh realista írók, az irodalmi baloldal között. Több adattal bizonyíthatjuk, hogy Riedl nemcsak tanítványait irányította Petőfi költészetének megismerésére és propagálására, hanem maga is cikkezett ennek érdekében.¹⁹ Tanítványai közül, a már említett A. Müller a következő év tavaszán újabb Petőfi-fordításokkal jelentkezik, most már Neruda lapjában, az *Obrazy Života*-ban (Életképek), mely 1859 márc. idusán Müllertől, az év szeptember 9-én Nerudától közölt Petőfi-fordításokat,²⁰ amiből nyilvánvaló, hogy a cseh haladó líra vezére és Riedl tanítványa között közvetlen irodalmi, esetleg elvi kapcsolat is állhatott fenn. Riedl prágai éveinek vizsgálója figyelmeztet,²¹ hogy Neruda első verskötete K. *Bellmann* prágai könyvtáránál jelent meg, aki Riedl részére is dolgozott s akinek „*Erinnerungen*“ című folyóirata ezidőtájt több fordítást közöl.²² Feltételezhető tehát, hogy a prágai magyar tanszék tanára és a cseh haladó líra korabeli reprezentánsa között közvetett vagy közvetlen — ezt a helyi sajtó és levéltári anyag vizsgálata hivatott eldönteni — kapcsolat állhatott fenn a magyar-cseh kultúrcsere és a Petőfi-kultusz jegyében. Riedl az egykorú cseh irodalomról írt tanulmányában²³ kiemeli, hogy Neruda Vörösmartyt is művészi módon tolmácsolja, a „Szózat“ fordítása újabb jelentős eredmény a két nép irodalmi barátkozása terén. Az ötvenes évek végén Nerudán kívül Karel Sladkovský és Karel Sabina, a cseh Negyvennyolc egyik vezére is tevékenyen közreműködnek a kultúrcsere elmélyítésében. Ismeretes, hogy *Sladkovský* olmtüzi fogsága idején magyar fogolytársaitól megtanult magyarul. Karel Sabina pedig 1858-ban „*Oživené hroby*“ (Féléledt sírok) című regényében az őszinte barátság hangján emlékezik meg az olmtüzi fogság közös élményeiről és a hasonlóképp elnyomott magyar népről.²⁴ A magyar és cseh demokrata írók és politikusok kapcsolata nem zárul le Riedl távozása után

¹⁶ *Kritische Blätter für Literatur und Kunst*, 1858. III. 23. l. V. ö. Sas, i. m. 29. l.

¹⁷ Album az ifjúság számára. Album für die Jugend. Prag—Leipzig, 1858. V. ö. Sas, i. m. 30—32. l.

¹⁸ U. o. 28—30. l.

¹⁹ A *Kritische Blätter*-ben (1858. II. 26. sz. 306—308. l.) közölt „Die ungarisch-poetische Literatur in Deutschland“ című cikkében például részletesen beszámol a Kertbeny kiadásában ez évben Lipcsében megjelent Petőfi-fordításokról.

²⁰ L. bőv. Sárkány, i. t. 80. l.

²¹ Sas, i. m. 28. l.

²² Magyar irodalom a külföldön. Irodalmi Lapok, Prága, 1860. 44. l. Riedl itt közli, hogy a lipcsei *Európa* folyóirat, a *Revue Européenne* és a *Revue des deux Mondes* is foglalkoznak Petőfi életével és költészetével.

²³ R. Sz.: A cseh irodalom fejlődése az utolsó évtizedben. Irodalmi Lapok, 1860. 60. és kk. l.

²⁴ Sárkány O.: A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja. *Apollo*, VIII. köt., 78—79. l.

sem. A genfi és a prágai emigrációban tovább szövődnek e szálak. Neruda 1861-ben Jozef Frič genfi lapjában, a „Čech“-ben közli „Honvéd“ című magyartárgyú költeményét,²⁵ Bösörményi lapjában, a Magyar Ujság-ban 1867-ben, sőt 1868-ban is olvasunk a cseh és magyar forradalmi emigrációk kapcsolatáról és Frič munkásságáról.²⁶ Riedl prágai kultúrmunkája így erjesztőleg hatott a két nép demokrata politikusainak bontakozó együttműködésére s ez a körülmény Riedl itteni tartózkodásának egyik döntő fontosságú eredménye.

4.

Lássuk ezek után, milyen tudományos tevékenységet fejt ki Riedl a prágai egyetem magyar tanszékén. Előadásairól aránylag pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Prágai tartózkodása kezdetén, az 1854/55. egyetemi tanév első félévében „Magyar nyelv és kereskedelmi stílus“ címmel hirdet kollégiumot. Ezt a szűk munkaterületet fokozatosan kiépíti, olyannyira, hogy a későbbi évek folyamán az érdeklődési körébe vágó kérdésekről sorra beszámol itteni hallgatóinak. Így folytatólagos kollégiuma volt „Magyar nyelvtan“ címmel. Ezzel párhuzamosan magyar nyelvtörténetet tanít. Később összehasonlító nyelvészeti kollégiumot hirdet. Végül heti egy órában magyar líra és próza-történetet is előadott a prágai magyar katedrán.²⁷

Riedl előadásai új fejezetét jelentik a két nép eddigi szórványos tudományos kapcsolatainak. Az eddigi ad hoc tudományos érintkezéseket Riedl új, korszerű, reális tartalommal töltötte meg. Ha Sárkány gondos kutatásai nyomán összegezzük a korábbi magyar-cseh tudományos kapcsolatokat, még szembetűnőbb lesz az a minőségi különbség, amit Riedl prágai egyetemi működése a két nép tudományos életében jelent.

A legújabbkori magyar-cseh tudományos kapcsolatok — mint ismeretes — a XVIII. század utolsó negyedéig nyúlnak vissza, amikor az 1783-ban Prágában megfordult Berzeviczy Pál az itteni egyetemi könyvtárban végzett sikeres kutatásait klasszikus ódában köszöni meg a prágai könyvtárnak, a „rég, szabad, harcias és művelt Csehország“ szellemi tűzhelyének.²⁸ A reformkor küszöbén csaknem egyidőben bontakozik ki a magyar és cseh nyelvújítás s a két nép irodalmi újjászületése, A század első negyede meghozza a magyar és cseh nemzeti múzeumok, az első tudományos folyóiratok: a *Tudományos Gyűjtemény* (1817), illetve a *Krok* (Lépés, 1823), alapítását. A reformkorban a magyar írók, politikusok, irodalomtörténészek és történészek szívesen látott vendégei a cseh fővárosnak. Széchenyi 1829-ben meglepetéssel tapasztalja, milyen jelentős társadalmi és gazdasági előhaladást tett Csehország a magyar viszonyokhoz képest. Toldy Ferenc a huszas évek végén látogat el Prágába, 1834-ben a Tudománytárban közli Karel Vinarecký cikkét

²⁵ L. bőv. Kovács Endre: Petőfi és Neruda, Irod. 1950, 1. sz., 88—89. l.

²⁶ A Magyar Ujság 1867 tavaszán beszámol a párizsi száműzöttek Mickiewicz-emlékünnepeiről, melyen Kossuth, Irányi, Pulszky, Jozef Frič és a lengyel emigráció több tagja is részt vett. (Párizs, május 22., M. Ujs. 1867. május 28., 48. sz.) A következő évben a lap baráti hangú hosszabb beszámolót közöl J. Frič „Buď jasno mezi námi“ (Legyen világosság közöttünk) című röpiratáról. (A nemzeti demokrácia Csehországban, M. Ujs., 1868. január 14—16., 10—12. sz.) Majd az egykorú cseh sajtóról tájékoztatja olvasóit. (Prága, január 24. M. Ujs. 1868. január 26., 21. sz.)

²⁷ Riedl prágai egyetemi előadásainak tárgysorozatát — a hivatalos egyetemi terv alapján — Sas (i. m. 13—14. l.) közli. Nála olvassuk, hogy Riedl az első egyetemi félév tanrendjében még „rendszeresített egyetemi előadó“ (Systemisierter k. k. Universitäts-lehrer) címmel működött, bizonyosra vehető azonban, hogy kinevezésének ügye rövidesen rendeződött, mert a Pesti Naplóban 1854 végén közölt cikkében (*Adalék a magyar összehasonlító nyelvészethez*, P. N., 1854. december 7., 281. sz.) már a prágai egyetem magyar nyelvi tanszékének tanáraként szerepel.

²⁸ *Ode ad Bibliothecam Pragensem*. Közli: *Tud. Gyűjt.* 1830. VIII. köt. (*Cseh irodalomtörténet*), 111—114. l. V. ö. Sárkány O.: *Magyarok Prágában, 1773—1849.* *Apollo*, 1936. V. köt., 242. l.

a „Cseh literatura jelen állapotjáról“.²⁹ *Pulszky* 1836-ban hosszabb időt tölt a prágai könyvtárban, ahol megtekinti a *Hanka*-féle „Königinhofi Kézirat“-ot melyről *Toldy* már korábban beszámolt a Tudományos Gyűjteményben. *Szalay* László, aki 1838-ban járt Prágában, a cseh történetírás és művelődés újabb eredményei iránt érdeklődik. A közvetlen tudományos kapcsolatokat azonban ezidőtájt már erősen zavarja a nacionalista koráramlat, mely a magyar államnyelvi küzdelemben a nemzetiségi kérdés kiéleződésére vezet, Csehországban pedig a cseh nacionalizmus gyökértelen faji mítoszához, melynek jellemző kórtünetei a *Hanka*-féle hamis nyelvmelékek, melyek leg-híresebbjét, az Európaszerte méltatott „Königinhofi Kéziratot“ éppen *Riedl* ülteti át majd magyarra, Mindkét beteg koráramlat háttérben a megoldatlan társadalmi kérdés áll, melyet a magyar és cseh uralkodó osztályok a túlzó nacionalizmus szilipjén kívánnak levezetni, hogy elkerüljék a feudalizmus 1848-ban bekövetkezett felszámolását. A negyvenes évek túlfűtött légkörében már megszokott jelenség a nemzetiségi sérelmeket felsoroló vagy vitató röpirat, mely olykor magyar-cseh polemivá is élesedik, mint *Thun* és *Pulszky* 1843. évi ismeretes levélváltásaiban.³⁰ A társadalmi fejlődéstől elvonatkoztatott, vérszegény és gyökértelen kapcsolat tehát nem bizonyult alkalmasnak a cseh-magyar tudományos érintkezés továbbvitelére. Ellenkezőleg: zsákutcába vitte azt. Az életerős, reális kapcsolatok felvétele pedig az 1848. évi nemzetiségi viszály következtében nem történhetett meg. Így csak 1849 után, a közös elnyomatás, a Bach-korszak éveiben sarjadnak újra a két művelődés és tudományosság közeledését egyengető szálak, melyeknek iránya a való élet igényeinek megfelelően alakult.

Riedl tehát történeti fordulóponton érkezett Prágába, hogy fáradhatatlan úttörője legyen a cseh és a magyar tudományosság újbóli összefogásának. A Bach-korszak prágai egyeteme, ahol a kor elismert tudósai tanítanak³¹ lett új otthona a cseh-magyar tudományos közeledésnek. De a cseh tudomány székhelyén, akárcsak a pesti egyetemen, ekkor még a nacionalista irányzat a hangadó, mely törekvéseit az ál-népiesség sallangjaival leplezte a *Hanka*-féle „nyelvmelékekkel“ a történelemhamisításig elsodródik. *Riedl* eleinte hitelt ad ennek a tudományos formába bujtatott hamis népiességnek, amikor 1856 elején a „Rukopis Královodvorsky“ (Königinhofi, ill. Királyudvari kézirat) fordítására vállalkozik, mely időrendben a híres hamisítvány tizenharmadik nyelvre való áttünetése lett.³²

A „Királyudvari kézirat“ magyar fordítása azonban nemcsak negatívumot jelentett *Riedl* prágai működésében. Ettől kezdve foglalkozik behatóan a szláv népek multjának a magyarságot is érdeklő történeti és népköltési

²⁹ A Cseh Literatura jelen állapotja. *Winareczky* Károlytól, Tud. Tár., 1834, III. köt., 107–121. l. *Toldy*nak ez időrendben második tudósítása az egykorú cseh irodalmi és művelődési viszonyokról, 1829. évi prágai látogatásáról *O-Cseh Literatura* című cikkében (Tud. Gyűjt., 1830, VI. köt., 117–124. l.) már előzőleg beszámolt a magyar közönségnek. Ez a cikk az első irodalmi híradás a Königinhofi Kéziratról, melynek magyarvonatkozású sorait is közli a szerző.

³⁰ L. *Thun*: Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Prag, 1843., 64. l.

³¹ *Riedl* érkezésekor az indogermán összehasonlító nyelvi tanszéken a német egyetemekről meghívott *Schleicher* ad elő, *Tomek*, Prága helytörténésze az osztrák birodalom történetét tanítja, *Jan Palacký*, *Palacký* Ferenc fia összehasonlító földrajzot, a szlovák származású *Martin Hattala* cseh nyelvtörténetet és szláv filológiát tanít, V. ö. *Sas*, i. m. 15–18. l.

³² A királyudvari kézirat. Költemények a csehek őskorából. Magyarította *Riedl* Szende. A kiadó (V. *Hanka*) sajtója, Prága, 1857, 48. l. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban lévő példányt — az egykorú bejegyzés szerint — *Palacký* fia, *Jan Palacký*, a prágai egyetem összehasonlító földrajzi tanszékének tanára ajándékozta a könyvtárnak. A kiadványra, illetve a „királyudvari kézirat“ idegennyelvű kiadásaira vonatkozólag l. bőv. *Sas*, i. m. 18–21. l. és *Fr. Doucha*: Knihopisní slovník česko-slovenský, aneb seznam Kněh, drobných spisův, map obrazných a hudebných věcí, vyšlých v jazyku národu česko-slovenského od r. 1774. až do nejnovejší doby. Praha, 1863., 54. és kk. l.

emlékeivel. 1858-ban Kober prágai könyvtár kiadásában megjelenteti az orosz népi költészet korai becses emlékét, az Igor kun hadjárataról szóló hősköltemény fordítását,³³ melyben Jerney-re hivatkozva a kunokat a palócokkal rokonítja. A „Szózat Igor hadjáratarul a palócok ellen“ próza fordítása elé írt bevezetésben Riedl elmondja, hogy a Szvjatoszlav észak-novgorodi herceg 1185. évi kun hadjárataról szóló népköltési emléket azért ültette át magyarra, hogy megismertesse a közönséget egy korai magyar-szláv kapcsolattal. „Szabadjon nekem — írja —, ki midőn egyrészt a magyar nyelv- s irodalmat a külfölddel megismertetni kedves foglalatosságom, egyszersmind feladatommá tevém: tehetőségemhez képest némely, az idegen irodalmakban található, hazámban ismeretlen s mégis némileg reánk vonatkozó tüneményeket honfitársaimmal közleni. Szabadjon az általánosabb tudományi érdeken kívül még honfitársaimnak a multak iránti részvétét is jelenleg igénybe vennem, midőn „Igor hadjáratarát a palócok ellen“ a magyar olvasóközönséghez kalaúzolni van alkalmam.“³⁴

Itt említjük, hogy Riedl az „Igor“ fordításán kívül ismételten foglalkozik egyéb szláv irodalmi és tudományos vonatkozások felkutatásával. Már ennek előszavában közli, hogy a hősköltemény első kiadása *Puskintól* származik,³⁵ akit később Kritikai Lapjaiban elismeréssel méltat. Prágából közölt első itthoni tudományos cikkében hangsúlyozza, milyen jelentősen hatott a nyelvhasználat fejlesztésére a „Pétervárott 1787—90 (között) összeszedett nyelvhasználati szótár“.³⁶ A hazatérte után indított kritikai folyóiratban, a már említett Kritikai Lapokban *Mickiewicz* modern értékelésével is találkozunk. Egy másik tanulmányában érdekes párhuzamot von az európai szláv irodalmak között. Ezek öntudatos szellemében — írja — a szláv írók hite s reménye szerint ezen népek világtörténeti szebb jövőjének csírája rejlik.³⁷

Riedl Szende prágai működését erről a nézőpontról vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a magyar tudós a Bach-korszak Prágájában széles kultúrhídat kívánt építeni a magyarság és a szláv művelődés között. Hivatásának érezte a magyar irodalmat és tudományt megismertetni a szláv írókkal és tudósokkal, azok alkotásait, tudományos eredményeit közvetíteni a magyar közönség felé. Ezt a célkitűzést személyi kapcsolatai, prágai diákjai és a szakkörök számára kiadott munkáin kívül egyetemi előadásaival és kiterjedt publicisztikai tevékenységével is szolgálta. Riedl prágai korszakának értékeléséhez hozzátartozik, hogy erről is röviden megemlékezzünk.

Riedl a magyar-cseh viszony való helyzetképének ismeretében jól tudta, hogy a külső tényezők által okozott félreértéseket csakis egymás megismerésének, megbecsülésének és megértésének útján lehet tisztázni. Nem véletlen, hogy éppen a „Szózat Igor hadjáratarul“ borítólapján közli a prágai *Kritische Blätter* programját a kulturális és tudományos kölcsönösségről.³⁸

³³ Szózat Igor hadjáratarul a palócok ellen. Hősköltemény az oroszok őskorából. Magyarította Riedl Szende. Prága és Lipcse, 1858. 42. l. A magyar Igor Hattala német fordítás nyomán készült.

³⁴ U. o. 6. l.

³⁵ „Legelőször Puskin adá ki 1800-ban. Azóta több mint húszszor adaték ki, s több európai nyelvre fordították, holott az eredeti áldozatjává lön azon hő hazaszeretnek, melly 1812. Moszkvát a lángok martalékjává tevé.“ Szózat Igor hadjáratarul, 7. l.

³⁶ R. Sz.: Adalék a magyar összehasonlító nyelvészethez, P. N. 1854. december 7. 281. sz.

³⁷ Szláv irodalmak. Kritikai Lapok, 1862. július 15., 10. sz., 240—243. l.

³⁸ Említett programban a többi közt ezeket olvassuk: „A *Kritische Blätter* :: kitűnő tudósok, írók s művészek életrajzain s jellemzésén kívül a világirodalmak legnevezetesebb irányait s termékeit kimerítő értekezésekben adják elő... Másik fő feladatuk, a külföldi, távolabb eső irodalmak legkitűnőbbjeit, azoknak kiváló jelenségeit s képviselőit figyelmes szemmel kísérni, kiváltképp az annyira érdekes s a külföldön még mindig csak részben ismeretes magyar irodalomnak teljesebb s alaposabb megismertetését elősegíteni.“

melynek fáradhatatlan művelője, szervezője, propagátora volt. Ebben a folyóiratban a baloldali hegelianusnak kiküldött, tanszékétől megfosztott Jan Ignac Hanuš mellett Riedl a magyar főmunkatárs tisztjét töltötte be. A prágai haladó kritikai szemle vizsgálódási alapul a valósághoz való visszatérést teszi és a realista kritikában látja a népek irodalmi és tudományos kapcsolatainak biztos alapját. Riedl-en kívül, aki nyelvészeti, irodalmi, sőt egyúttal bölcséleti tárgyú tanulmányokkal is szerepel a folyóirat hasábjain,³⁹ más magyar munkatárssal is találkozunk a folyóiratban. Hunfalvy Pál kezdettől levelezője volt a Kritische Blätternek, később cikkírója is, nyilván Riedl közvetítésével.

A Kritische Blätter 1858 őszén, alig másfélévi fennállás után részben gazdasági okokból, másrészt a prágai nacionalista körök kíméletlen támadásai következtében megszűnt. A folyóirat elnémulása érzékenyen érintette Riedlt, mert a folyóirat megszűnését a köréje tömörült haladó tudós-kultúrpolitikus gárda széthullása követte, mely folyamat már 1857 végén — Schleichernek Prágából történt kényszerű távozásával — megkezdődött. Hanuš harcos kritikai folyóirata indította el Riedlt a realista kritika előkészítéséért vívott itthoni küzdelmének útján. Itt nyerte a döntő ösztönzést a megalkuvás nélküli elvi küzdelem vállalására és itt ismerkedett meg annak módszertani feltételeivel is. A prágai kritikai szemle iránya viszont ugyanazt az egyenetlenséget is mutatja, amit Riedl későbbi fejlődésében tapasztalunk. A folyóirat éles harcot vív a cseh nagybirtokos osztály és a felső polgárság által kitenyésztett türelmetlen nacionalizmussal, mely végül is elnémítja hangját, de ugyanakkor társadalmi reform helyett megelégszik kulturális igények emelésével. Hanuš maga is beéri azzal, hogy a közműveltség demokratizálását, s az irodalom és tudomány területén a realista kritikai szemlélet meghonosítását ajánlja, a társadalmi szerkezet gyökeres átalakítása nélkül. A polgári folyóirat hatása alatt a hegeli örökség idealisztikus része és polihisztorsága dialektikus kritikai érzékkel és a természettudományok iránti tudatos érdeklődéssel párosul az ifjú Riedl gondolatvilágában. Amikor 1860 elején arra a nem mindennapi feladatra vállalkozik, hogy Prágában magyar irodalmi-tudományos folyóiratot indítson, Hanuš iskolájának hibái és erényei egyaránt visszatükröződnek lapjában, melynek név nélkül megjelenő cikkeit többnyire maga írta.

De elfogultak lennénk Riedl-lel szemben, ha elhallgatnók, hogy az „Irodalmi Lapok“, a kor egyetlen külföldi magyar tudományos folyóirat-kísérlete,⁴⁰ éppen a népek közötti tudományos és kulturális megértés vonalán fejleszti tovább Hanuš lapjának a tudományos kölesönösségről vallott nézeteit, úgy a gyakorlati kultúrpolitika, mint az elmélet terén. A Kritische Blätter korai elhallgatásának egyik oka kétségkívül az, hogy a túlzó nacionalista cseh kultúrpolitikai irányzat elleni harcában figyelmen kívül hagyta a széles népi rétegek és az alsó polgárság sorából feltörő demokrata értelmiség egészséges hazafiságát. Riedl ennek a felismerésnek jegyében, itt érkezik el Palaczky történetiszemléletének reális megítéléséhez.⁴¹ S e lapoknak

³⁹ Die Philosophie in Ungarn, Krit. Bl. 1858, I. 14—20. l. Az aláírás nélkül megjelent cikkben arról olvasunk, hogy Hegel itteni „meghonosítói“ mennyire ártottak a hegelianizmus ügyének Magyarországon.

⁴⁰ Az „Irodalmi Lapok“, Riedl irodalmi-tudományos folyóiratának két. 3—3 iv terjedelmű füzete jelent meg Prágában 1860 márciusa és az októberi diploma kibocsátása közötti időszakban, az itteni Bellmann-nyomdában. A folyóirat első füzete megvan az Orsz. Széchényi Könyvtárban, a második füzetet Sas Andor ismertetése nyomán említettük.

⁴¹ Palacký — írja a folyóirat első füzetének 33—34. lapján, a „Csehország története“ új kötetének megjelentekor — nemzeti érziülete tekintetében lelkestül-testestül cseh és a németség irányában némi ellenszenvtől sem ment. Politikai irányában, bár túlnyomóan conservatív, ez mégis olly conservativismus, melly ezen szónak közönséges jelentésétől különbözik s melly is Palacký föderatív nézetei által sokszorosan

hasábjain igazolódik az a korábbi feltevésünk, hogy prágai korszakának végén már közvetlen kapcsolatok fűzték a cseh haladó írókhoz: *Nerudához, Pflegerhez, Hálekhez* és másokhoz. Új költők, merőben új költői tartalom visszhangzik ezek lantjáról — Riedl szerint. „A serdülő költők ajkairól nem áradozott a mult idők forró hazaszeretete, itt csak mély bánat vagy keserű gúny mutatkozik és soknak megvetése, mi azelőtt nagy becsben tartatott. A hazafiúi ömlengésekhez szokott fülnék nemigen kellemes üdvözlét volt az ilyen költészet és a fiatal költők nemigen részesültek barátságos fogadtatásban. Mégis — állapítja meg a cseh nacionalizmus újabb rohama, az asszimiláns Grégr-fivérek vezette ó-cseh mozgalom indulása előtti szélesendben — igazságtalanság volna pálcát törni felettük azért, hogy nem haladtak elődeik nyomán —, mert hiszen ama nemzeti szellem, mely Kollár dalait éltette, maga is szunnyadozni látszott.“⁴²

Az Irodalmi Lapok szerkesztője tudatosan szolgálta a magyar-cseh kulturális közeledés és tudományos összefogás nagy eszméjét. Bizonyos volt abban, hogy az irodalmi és tudományos értékek kölcsönös megismerése és kicserélése előkészíti a népek közötti politikai megértést is. Ezt a gyakorlati kultúrpolitikát az újabkori magyar és külföldi nyelvtudományról, Palacky Cseh Történetéről, a magyar irodalom külföldi visszhangjáról és a cseh irodalom legutóbbi évtizedéről írt beszámolóiban⁴³ fejtegeti, míg kultúrpolitikai elméletét a prágai magyar folyóirat „Irodalmi irányeszmék“ című beköszöntő tanulmánya összegezi „Valamint az egyének a néphez — írja, — éppúgy viszonylanak az egyes nemzetek az emberiséghez.. Az irodalomnak egy új, magasabb korszaka kezdődik, melyben a tudomány, mely csírázási erejét titkon gyűjtötte, fejlesztette s erősítette, burkát feltöri... Az előbbi míveltségi foknak tartalma volt az eszme (é. *idea!*) és azt tartották akkor eszmének, mi a valósággal ellenkezett, — a *mainak tartalma a valóság. Az idealisticus korszaknak vezérszavaként a humanismus, a mai realitáinak lobogója a tudomány*“.⁴⁴ (Kiemelés K. G. G.) Ennek a bontakozó kritikái realizmusnak mérlegén a magyar-cseh és szélesebb síkon a magyar-szláv megértés útja a kölcsönös és reális megismerésen át vezet. „Kézelfogható okokból a mostani körülmények között a legkevésbé sem lehet előttünk közönyös az, mit tartanak rólunk szlávajkú honfitársaink s mint fogják fel jelenleg saját viszonyukat nemzetükhöz“⁴⁵ — üzeni a búcsúzás heteiben a magyar társadalom felé a prágai magyar folyóirat egyik befejező tanulmányában. Ezzel a korát messze meghaladó reális tisztánlátással építi az Irodalmi Lapok, az első prágai magyar sajtóorgánium, a magyar-szláv, illetve, a cseh-magyar szellemi közeledés és kulturális összefogás útját az önkényuralom első évtizedének végén. Ez az Irodalmi Lapok korszakos jelentősége a külföld magyar sajtójának történetében. Ha Riedl a prágai magyar tudományos folyóirat indításán kívül egyebet nem mutatna fel prágai éveinek eredményeként, egyedül ebből is lemérhetnők haladó kultúrpolitikájának jelentőségét a magyar-cseh kapcsolatok történetében. Erdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy ezidőtájt nemcsak Prágában, hanem az ekkor indult első bukaresti magyar lapban is felhangzik a szomszédos népekkel való kulturális kapcsolat és a népek közötti megértés

módosítva van. Riedl ezzel — kortársai közül elsőként — állapítja meg Palacký politikai konzervativizmusát, mint túlbuzgó nacionalizmusának, ausztrósláv föderalizmusának velejáróját.

⁴² A cseh irodalom fejlődése az utolsó évtizedben. Irodalmi Lapok (2. füz.) 64—65. 1. Idézi: Sas, i. m. 46—48. 1.

⁴³ L. Tájékoztató az újabkori magyar és külföldi nyelvtudományban (Irodalmi Lapok, 21—25. 1., Palacký „Csehország Történeté“nek legújabb kötele (u. o. 33—38. 1., Magyar irodalom a külföldön (u. o. 43—44. 1.) és A cseh irodalom fejlődése az utolsó évtizedben (u. o. 60—65. 1.).

⁴⁴ Irodalmi Irányeszmék, Irodalmi Lapok, 6. 1.

⁴⁵ R. Sz.: Magyarizmus és szlávizmus, Irodalmi Lapok, 83. 1. Idézi: Sas i. m. 18. 1.

korigénye.⁴⁶ Ezt a fiatal hajtást gázolta le — közvetlenül Riedl hazatérte után — a kiegyezés előtti évek nacionalista visszahatása.

5.

Amikor Riedl Szende hatévi távollét után hazaérkezett, a magyar társadalmat történeti változás küszöbén találta. A Bach-korszak közigazgatási béklyóiból szabaduló ország hangulata bizakodó, lelkes, elszántan reménykedő volt. A közéleti funkciót kisajátító középbirtokos nemesség a nemzet közeli megújulásáról szónokol a megyegyűléseken. Erről cikkeznek a Pesti Napló ugyancsak középneemesi publicistái és ennek belátható következményeit latolgatják az arisztokrata szalónokban.

Az alig 30 éves Riedl az októberi diplomát követő hetek forrongó, túláradó közhangulatában csakhamar felismeri, hogy a lelkesedés és feszült várakozás mögött nincs fejlődési alap, melyre népe jobb jövője épülne. Az 1849-ben megindult társadalmi kiegyenlítődés a forradalom bukásával végleg elakadt. Az önkényuralom tétlen ellenállása az ellenforradalmi restaurátoroknak kedvezett, akik az elmúlt évtized alatt a rendi feudalizmus hagyatékát sikerrel átmentették a változott viszonyok közé. Már az ötvenes évek elején újraindult a kasztosodás. Középnemesség és arisztokrácia még merevebb választófalakat vonnak a falu népe, a kézműves munkásság és az alsópolgárság felé, mint 48 előtt.

A korszerűtlen termelő, eladósodott nemesi középbirtokos osztály a küszöbön álló változásban gazdasági szanalást remélt. Figyelmét ezért arra irányozta, hogy az újjászervezendő közigazgatás az osztály kezén maradjon és az idegen tőkével való vállalkozásokból sápot húzhatson. Ennek a megyei nemességnek — akárcsak a polgári értelmiségnek — csak egy vékony rétege maradt hű a nép érdekéhez, a szabadságharc forradalmi hagyatékához. Nem véletlen, hogy a bontakozó feudálkapitalizmus — a rendészeti sorompók lazulását érezve — minden erejét latbaveti, hogy ezt a réteget s annak társadalmi szószólóit, a néphez hű írókat és politikusokat elszigetelje, elhallgattassa.

A politikai harc a vázolt kényszerű okok következtében már 1861-ben, még inkább az utolsó abszolút időszakban a sajtó és irodalom területére korlátozódik. A haladó erők itt kísérlik a feudálizmus restaurációs folyamának bomlasztását, megakasztását. Az eredményes küzdelemhez az írók egységes fellépésére, egészséges kritikai közszellemre, ütőképes sajtóra lett volna szükség. A magyar nép és a hazai nemzetiségek sorsát évtizedekre eldöntő fordulat idején azonban e tényezők egyikével sem rendelkezett az a maroknyi tábor, mely az irodalmi ellenzék zászlaját kibontja a politikai visszahatással szemben.

Az írók elvi állásfoglalásáról a kor irodalmi viszonyainak ismeretében még akkor sem beszélhetnénk, ha időközben nem következik be az irodalom művelőinek — az olvasók számára viszonyított — aránytalan és egészségtelen felduzzadása. Az egyszerre támadt olvasási lázban — az irodalmi fejlődés folyamán először — polgári foglalkozásként szerepel az írói munka a köztudatban. „Ha az olvasók száma megtízszereződött, az íróké megszázsorozódott” — állapítja meg ezidőtájt Zilahy Károly, az irodalmi ellenzék elő-

⁴⁶ Koós Ferenc „Bukaresti Magyar Közlöny”-e, 1860. szeptember 22., 15. számában „Mit csinálnak a máramarosi románok?” című közlemény szerkesztője kéri a magyar sajtót, kísérje több figyelemmel a román lapokat, „Mint részint szomszéd, részint ugyanazon haza fiai, igen szükséges, hogy egymást kölcsönösen megértsük s a napjainkban felébredt testvéri szeretet kötelékeit még szorosabbra fűzzük. Erre nézve pedig úgy hiszszük, legcélszerűbb eszköz, ha e két nemzet mívelt fiai a napi irodalom terén mentől többször találkoznak.” A bukaresti magyar lap azonban maga sem fordít különösebb gondot ennek a kapcsolatnak ápolására, célja inkább az itteni szórvány-magyarság egy részének kereskedelmi érdekképviselése volt.

futára.⁴⁷ De ezek az „írók“ javarészt alkalmi mesteremberek, meggyőződés és hivatástudat nélküli tollnokok voltak a kiuzsorázó vállalkozók kezén, akik kényre-kedvre cserélgették, váltogatták őket. Az írói erkölcs színvonala eddig nem ismert mélypontra jutott a hatvanas évek elején, amikor az értécsökkenéssel együttjáró irodalmi válság ellen most már a legnagyobbak is — óvatos fogalmazásban ugyan — de tiltakoznak. Arany „Irodalmi hitvallásunk“ című tanulmányában így ír: „Bármily tiszteletreméltó egyéneket számlálunk is az írói karban: nem palástolhatni, hogy általában véve, néhány év óta lazul az irodalmi morál... Mintha némelyik könnyelmű játékot űzne a legszentebbel és hit és meggyőződés nélkül az iránt, amivel foglalkozik, másodrendű érdek szolgálójává tenné. Mintha írói ambíció könnyen adna tért más emberi ambíciók számára, melynek hiúság a neve, vagy éppen anyagi jutalommal is beérné.“⁴⁸

Irodalmi közszellem és harcos állásfoglalás az álírók versengésén kívül az említett másik két tényező híjján sem alakulhatott ki. A hatvanas évek elején az irodalmi ellenzéknek nincs sajtója. *Kemény* Pesti Napló-ja, a társadalmi kérdés e kényes részletkérdésével sem kíván foglalkozni, a szerkesztő gondosan távontartotta közönségétől az okvetetlenkedő reformereket. A Magyar Sajtóban 1863 első félévében ugyan szóhoz jut *Vajda* János és köre, de rövid félévi szerkesztés után az élelmes kiadó az előfizetők számának csökkenésétől tartva az egész szerkesztőséget szélnek bocsátja.⁴⁹ Ahhoz tehát, hogy a haladó író publicitáshoz jusson, a kiadói önkénytől független, új-típusú sajtóra volt szükség.

Ez az új-típusú sajtó az irodalmi élet süllyedésének válságos időszakában a kritikai folyóirat fegyverzetében jelentkezett. Politikai lapra, kivált napilapra, melyet a párizsi emigráció nevében *Irányi* ismételtén sürget,⁵⁰ engedély és vállalkozó reménye nélkül nem gondolhatott az irodalmi ellenzék. Egyetlen alkalmas harci eszköznek egy meg nem alkuvó, a magyar művelődés és tudomány kérdéseit tisztázó kritikai szócső megteremtése látszott. Erre a hálátlan úttörő kísérletre vállalkozik Riedl Szende, a „Kritische Blätter“ egykori munkatársa 1862 tavaszán, a „Kritikai Lapok“ elindításával.

Bajza írja, 1831-ben, *Kritikai Lapjai* első füzetében: jól tudja, hogy vállalkozása „a magyar írók kedvezéseibe ajánlani nem fogja“ s ellenfeleinek száma a megjelenő bírálatokkal arányosan növekedik majd. Mégis — hirdeti —, „kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedést, a szolgálai csúsás lelket, ledöntögetni szobraikat a bálványozásnak... kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, mellyen nagy nemzetek példájaként a tökély magasabb pontjához vergődhetni“.⁵¹

Pákh Albert és *Gyulai* Pál az önkényuralom korában indított első irodalmi-kritikai zsongében, a „*Szépirodalmi Lapok*“-ban a műbírálatnak ettől a klasszikus értelmezésétől, az ocsúdó magyar irodalmi élet sajátos körülményeit szem előtt tartva, önként elállnak. Folyóiratukat egyébként sem

⁴⁷ V. ö. *Előd* Géza: Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére. Pécs, 1939. 39. l.

⁴⁸ Idézi: *Előd*, i. m. 37. l.

⁴⁹ *Vajda* János — 1863 elején — *Urházy* György után vette át a Magyar Sajtó szerkesztését és hat hónapon át jegyezte a lapot. Főmunkatársul Zilahy Károlyt vette maga mellé, aki a lap újévi számában „Szabadsajtó“ címmel fellúnést keltő leleplező cikket írt az egykorú magyar sajtó természetéről, melyet nem a közérdek, hanem „silány magánérdekek kölcsönösen biztosító társulatai“ mozgatnak.

⁵⁰ „En ugyan nem tudományos heti, hanem politikai napi lapnak látom szükségét“ — olvassuk *Irányi* Dánielnek Riedl Szendéhez intézett, 1865 karácsonyáról Párizsból keltezett nyílt levelében. (Nyílt levél a szerkesztőhöz, *Uj Korszak*, 1866. január 8., 2. sz., 33—35. l.) Riedl ugyanitt megjegyzi: „ilyenné volt szándékunk átalakítani lapunkat, de engedélyt kapni nem sikerült“.

⁵¹ *Kritikai Lapok*. Kiadja Bajza, 1831. I. füz., VII. 1.

tekintik kimondott kritikai szemlének. A Szépirodalmi Lapok — beköszöntője szerint — csupán átmeneti híd kíván lenni későbbi tudományos lapok felé. A kritikai vizsgálat szükségét azonban megállapítják a szerkesztők. „Kinyilatkoztathatjuk — írják —, hogy pajtáskodni nem fogunk. „Barátunk“, „tisztelt barátunk“, „szelleműs barátunk“ nem lesz. De még netaláni ellenfeleink irányában is mindig irodalmi hang fog uralkodni (lapunk) hasábjain“.⁵² Ez az óvatos kritikai közészer sem menti meg a Szépirodalmi Lapok sajkáját a gyors elmerüléstől. Félévvel később, a folyóirat utolsó számában a szerkesztők keserűen állapítják meg, hogy az „összes pesti journalistica“ kárörömmel szemléli viaskodásukat és a folyóirat mielőbbi kimúlását várja.

Brassai — 1855-ben, két évvel később, nyilván okulni kívánt a Szépirodalmi Lapok bukásán, amikor az új kritikai kísérlet, a „*Critikai Lapok*“ első és egyetlen fizetésében arról ír, hogy a művészeti és szépirodalmi kritikát fontosabbnak tartja a tudományosnál, mintha előbbieket tudományos alapozottság nélkül létezhethetnének. „Fontosabbnak — írja —, mert lám a tudományos vélemények és igazságok sohasem szorultak a critica segédére érvényesülés végett: azok maguk erején, szerzik meg maguknak a hitelt s maguk vétkével veszítik el...“.⁵³ Brassainál a kritika így kizárólag a művészi ízlésre korlátozódik és belevész a formai esztétizálásba.

Gyulai Pál, aki Petőfi helyét és jelentőségét megállapító méltatásában⁵⁴ az önkényuralom korában első ízben igazolta a realista kritika létjogát, nem haladt tovább a megkezdett úton, nehogy ellentmondásba jusson az általa kialakított irodalomesztétikával. Kétségtelen, hogy Petőfi-tanulmánya, mely a nép érzés- és gondolatvilágát, eszméit és követeléseit kifejező költő jelentőségét elsőként állapítja meg irodalmunkban, elindítója lehetett volna a realista kritika megteremtéséért vívott harcnak. Gyulai azonban nem vonta le értekezésének társadalmi tanulságait, s hatása alatt a Budapesti Szemle, majd a Szépirodalmi Figyelő ennek helyébe a „valóság égi mását“, az „eszményített realitás“ fikcióját állítja. Ha Gyulai az irodalompolitikai és társadalmi tanulságok levonására hajlandó lett volna, a soronkövetkező irodalmi ellenzék tervszerűtlen és tragikus küzdelme bizonyára más feltételek mellett zajlik le. De a változó korban, ahol — mint az ötvenes évek hírlapi kritikájának egyik vizsgálója találóan megjegyzi — „népieskedők és finomkodók, Petőfi-epigonok és Bajzáék forma-szigorának elfajulása állottak szemben és harcoltak egymással“,⁵⁵ Gyulai és nyomában a későbbi évtizedek gyökértelen hazai l'art pour l'art kritikája a nép felemelését célzó realista út helyett a valóságtól elforduló, öncélú bírálat útját választotta. A kritikai őrhelyeket megszálló hivatalos esztéta-kritikusok ezzel lényegesen hozzájárultak a társadalmi visszahatás megmerevedéséhez, a szabadságharc eszméi hagyatékának fokozatos elszíntelenítéséhez, esekélyesítéséhez és végül nyílt feladásához.

Mindezt világosan látta a Prágából hazatért 30 éves Riedl, amikor a tudományos kritika vonalán, támogatók és alkalmas munkatársak nélkül, vállalkozik az úttörő hálátlan szerepére. Prágai korszakának tanulságaként azt a további életútját meghatározó felismerést hozta magával, hogy a magyar tudományos és irodalmi életet ki kell emelni végzetes elszigeteltségéből. *Hasznosítani kell a külföldi irodalmak és tudományosság eredményeit, a valóság alapjára helyezni a magyar közműveltséget: felszabadítani a nép erőt, demokratizálni a magyar értelmiséget.* Ebben látja Riedl a realista kritika célkitűzéseit a magyar tudományosság korabeli viszonyai között. Amikor tehát kritikai kísérleteivel kapcsolatban „realista“ törekvésről, fellépésével kapcsolatban a „realista kritika érvényesítéséért“ vívott harcáról beszélünk,

⁵² Szépirodalmi Lapok, 1853. 1. sz., 2. l.

⁵³ Critikai Lapok, Szerkeszti és kiadá Brassai Samu, Pesten, 1855. 16. l.

⁵⁴ Petőfi és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum, 1854. 24—97. l.

⁵⁵ Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története a folyóiratokban és a napilapokban, Győr, 1932. 31. l.

ezt a szándékot és igényt kifejezetten a tudományos kritika vonatkozásában értjük, mely tekintetben nemcsak úttörő, de példamutató hivatást is teljesített a hatvanas évek magyar tudományos és irodalmi életében. Riedl prágai éveit során ismételtén tapasztalhatta, hogy a túlzó nacionalizmus és a népből jövő, illetve azzal érdekközösséget vállaló haladó írók és tudósok küzdelmét végső fokon az dönti el, mennyiben tudják ezek a nép érdekét a gyakorlatban szolgálni. Ennek az új, tudományos és irodalmi valóság szemléletnek körvonalai — mint tudjuk — a prágai *Kritische Blätter* hegelianus környezetében alakultak ki benne. Riedl ezt a polgári hegelianizmust dialektikus erőnyeivel és metafizikus csőkevényeivel, enciklopedikus érdeklődésével és összehasonlító módszerével — kritikával ugyan —, de átvette és azt a korabeli magyar viszonyokra is alkalmazni igyekezett. A dialektikának — állapítja meg prágai korszakának első vizsgálója⁵⁶ — erkölcsi jelentőséget tulajdonít. Szerinte a valóságra támaszkodó ember megállja a helyét a létezők világában mutatkozó ellentmondásokkal szemben és győztesen kerül ki a küzdelemből. Riedl realizmusa azonban a zavarólag ható romantikus, sőt idealista közvetett hatások ellenére sem annyira egyenetlen, hogy akár prágai, akár pesti korszakára vonatkozóan elfogadjuk Sas Andornak az előbbi időszak összegezésé-ként tett azt a megállapítását, hogy Riedl bizonyos passzív humanizmussal szemlélődik és „nem áll nyílt harcban azzal a rendszerrel, amelybe beleszületett”.⁵⁷ Kétségtelen, hogy elszigetelten s nem társadalmi összefüggéseiben vizsgálja a tudomány és az irodalom ügyét s kritikai kísérletei gyakorlati csődjének okát is ebben kell keresnünk. De mindez távolról sem passzív humanizmus, elvonulás a való élet tényeitől, még kevésbé elhallgatása kora társadalmi rendszerének hibáinak. Az a körülmény, hogy Riedl — itthoni korszakában — a rendelkezésre álló eszközökkel a lehetőség határáig fokozta a kritikai harc élességét az irodalmi és tudományos fejlődés kerékkötői ellen, világosan cáfolja e feltevést. De Riedl, aki élesen támadja a magyar tudományos élet vezetőit, nem következetes az Akadémiával szemben s maga is csak elméletileg „demokratizál” nem épít valóságos kapcsolatot a néppel.

Megtörtént például, hogy ugyanabban az évben, amikor az Akadémiának a közműveltség emelése terén végzett munkáját a semmivel egyenlőnek mondja,⁵⁸ elvállalja annak meghívását a nyelvtudományi bizottság tagjai közé.⁵⁹ Ezzel a konzervatív akadémikusokat nyilván nem engesztelte ki, tudományos és a nép soraiból támadt elbarátaiban pedig kétségeket támasztott kritikai radikalizmusának következetessége fölől. De Riedl személyi áldozatok és mellőztetése ellenére — a volt prágai egyetemi tanár csak 1863-ban lesz az összehasonlító nyelvészeti tanszék magántanárává s csak 1865-ben nyeri el e tanszék helyett a német nyelv és irodalom pesti katedráját —, szívósan ragaszkodott a hivatalos tudományos körökkel való együttműködéshez, mely körök — éppen kritikai működése következtében — palástolatlan ellenszenvvel viseltettek iránta.

A felsorolt körülmények együttesen okozták, hogy Riedl fokozatosan visszavonult a közirói és tudományos szerepléstől. Míg a hatvanas évek első felében három folyóiratot is szerkeszt, emlékiratokat készít a tanügyi reform ügyében és tanulmányain kívül több tankönyvet rendez sajtó alá, a kiegészítés korában néhány elszórt cikket kívül a szerkesztésében, Lipcsében megjelent „Ungarische Revue” (1869) egyetlen száma és két rövid akadémiai emlékbeszéd jelentik élete utolsó hét esztendejének aligha kielégítő tudományos termését.

⁵⁶ Sas, i. m. 36—37. l.

⁵⁷ U. o.

⁵⁸ Elmékedés közműveltségünk jelen állapota fölött, Kr. Lapok, 1862., július 1., 9. sz., 210. l.

⁵⁹ A Nyelvtudományi bizottság és a Nyelvtudományi közlemények, Ak. Ért. 1890.

Riedl összeroppant a vállalt feladat: a realista tudományos kritika előkészítéséért vívott egyenlőtlen küzdelem súlya alatt, mely úton óvatosság és túlzók, szakemberek és műkedvelők egyaránt cserbenhagyták. „Az utolsó években — olvassuk a korai halálakor írott emlékezések egyikében — a testtel együtt lassanként megtört a szellem is, optimizmusa a legsötétebb pesszimizmusba ment át, életöröme valódi életuntásgá vált“.⁶⁰

6.

Riedl itthoni kritikai működését a szerkesztésében, illetve közreműködésével megjelent három rövidéletű folyóirat: a *Kritikai Lapok*, a *Kalauz* és az *Új Korszak* megjelenésének idejére tehetjük. Mindez alig több négy esztendőnél. A *Kritikai Lapok* 1862 márciusában indult, az *Új Korszak* utolsó száma 1866 júniusának végén, alig egy héttel Königrätz előtt jelent meg.⁶¹

A három lap közül önállóan csak a *Kritikai Lapok*at és a *Kalauz* első félévét szerkeszti. 1864 elejétől utóbbi megjelenését a Budapesti Tanári Egylet biztosítja; akárcsak a soron következő *Új Korszak*-ét, melyet eleinte Riedl jegyez, de csakhamar *Schwarz Gyula* lesz a lapvezér, Riedl pedig főmunkatárs, majd *Henszlmann Imre* kiválása után a felelős szerkesztő.

Kritikai folyóirat címére joggal csak az első lapalapítás tarthat igényt, mely „a magyar tudományosság, szépirodalom és művészet“ kritikai lapjaként indul. A valódi kritika — írja a szerkesztő a *Kritikai Lapok* első cikkében⁶² — éppoly feltétele a haladásnak az irodalomban, mint a nyilvánosság a közéletben, mindkettőt el lehet ugyan némítani, de megsemmisíteni nem. A *Kalauz* már csak a „haza közmíveltség“ hetilapjaként jelentkezik, az *Új Korszak* pedig valóban, nem több heti szemlénél a „tudomány, tanügy, irodalom, művészet és a fővárosi és vidéki társasélet köréből“, mint alcímében olvassuk. A kritikai jelleg elhalványulása, háttérbeszorulása összefügg a lapok gazdasági szerkezetével. Az első két évben Riedl saját erejéből tartja fenn a *Kritikai Lapok*at és a *Kalauz*t (a nyomdatartozást élete végéig törlesztette). 1864-től a Budapesti Tanári Egylettel kötött megállapodás értelmében a tudományos és irodalmi kritikai vizsgálat másodlagos lett a pedagógiai és közművelődési tárgyú cikkekkel szemben.

A realista kritika lehetőségeinek megteremtéséért vívott küzdelem azonban Riedl lapjait mindvégig áthatja. A három fő érdeklődési kör: a tudományos és az irodalmi kritika ügye, a közművelődés és a népnevelés problémája s végül, de nem utolsó sorban, a nemzetiségi kérdés korszerű vizsgálata egyik folyóiratból sem hiányzik.

Nem véletlen, hogy Riedl éppen *Gyulai Pál*hoz intézett emlékezetes nyílt levelében⁶³ mondja el, miért vállalkozott kritikai lap alapítására, miért szegődött — mint írja — napszámosnak, ahol legkevesebb a munkás s legnagyobb a szükség. „Láttam az irodalmat a központban... s elszorodtam. Láttam, hogy nálunk nagyjából éppen azok szeretnek írni, akik nem szeretnek tanulni, s akik szeretnek tanulni, azok nem írnak“. Elmondja, hogy félszáznál több hírlapunk és folyóiratunk van, köztük még a vadászatnak is külön közlönye, csak a kritikának nincs helye e sajtó hasábjain. Ez a felismerés készítette, hogy önerejéből, fizetés nélküli, önzetlen munkatársakkal útjára bocsássa a *Kritikai Lapok*at. *Gyulai* a Szépirodalmi Figyelőben tudatlansággal, pöffeszkedéssel, léhasággal, sőt nyegleséggel vádolja. Igaztalanul gúnnyol

⁶⁰ H. g.: Riedl Szende (1831—1873). M. Tanügy, 1873., 610. l.

⁶¹ A folyóirat felújításával sikertelenül kísérletezik 1868 áprilisában *Bobory Károly*. Ennek egyetlen száma közli Kossuth *Schwarz Gyulához* intézett híres levelét a közoktatásügyi reform kérdésében. (*Új Korszak*, 1868. április 17., 1. sz.)

⁶² *Kritikai Lapok*, 1862. március 1., 1. sz., 1. l.

⁶³ A „*Kritikai Lapok*“ szerkesztőjének nyílt levele *Gyulai Pál*hoz. *Kr. Lapok*, 1862. október 1., 14. sz., 329—332. l.

bennünket — üzeni —, mert munkatársaival együtt nem vállalkozott másra, mint arra, hogy a kritikai szellem, a haladó tudomány meghonosításának szükségét iparkodják kimutatni.

Gyulai leplezetlen ellenszenvvel válaszolt Riedl nyílt levelére.⁶⁴ Érzelmes ömlengésnek mondja Riedl indokait. „Mit feleljen az ember ilyesmire? Úgy hiszem elég lesz őszintén bevallanom, hogy én csakugyan ellenség vagyok, ellensége nem Riedlnek, hanem lapjának, nem annak, ami lapjában itt-ott jó, hanem az egész szellemének. Ellensége lettem azon percben, melyben frivol programját olvastam... Okaim a következők: A „Kritikai Lapok“-nak tulajdonképpen nincsenek esztétikai elvei, sőt tájékozni sem tudják magukat költészetünkben, tudományos cikkeik és kritikáik szertelen követelők, az európai szempontot emlegetik, a tudományok meghonosítása mellett akar-nak izgatni és sokszor még a mi irodalmunk színvonalán sem állanak. A magyar tudományosság legnevezetesebb kérdéseihez nem szólnak hozzá, legnevezetesebb tudományos könyveinket (é. az egykorú akadémiai kiadvány-kat) nem bírálják s inkább csak irodalmi iskolai könyvekkel bajlódnak. Halomra írják az általános iskolai jeremiádot, de specialitásokba nem bocsát-koznak, majd minden folyóiratot, lapot nyeglének tartanak, de alig van egyetlen számok, melyben magokat a nemzet mártírjainak, az egyetlen becsü-letes vállalatnak ne hirdetnék.“

Gyulai önhitt és elfogult bírálatából a kiegyezés felé sodródó s a radi-kális haladás minden formájától irtózó korabeli értelmiség elutasító véle-ménye hangzott el a Riedl követelte új kritikai felfogással szemben. A „Kritikai Lapok“ valóban nem hajlandók formai műgonddal megírt finom-kodó esztétikai elmefuttatásokra a költészet mibenlétéről, ismertetéseket sem közölt egyes, a tudományos haladástól elmaradt és tudálékos akadémiai művekről. Ezzel szemben általános tankönyvreformot, a népi művelődés ügyét szolgáló iskolakönyveket, a tudományok korszerű új alapvetését, a természettudományok előtérbehelyezését követeli és következetesen ostorozza az egykorú szakirodalomban jelentkező hibákat, tudománytalanságot és hala-dásellenességet. Riedl lapja ezért egyaránt veszélyes a kiváltságos osztá-lyokra és a tudományok kiváltságos művelőire. Gyulai, a hivatalos kritikai álláspont kifejezője, azért üldözi oly elszántan a „frivol lapocskát“, melynek kritikai gyomlálása egyre kényelmetlenebbé vált a haladástól elmaradt, a néptől elzárkózott akadémikus „elefántosonttorony-tudomány“ számára.

Riedl a Kritikai Lapok körül támadt viharban is biztosan halad eredeti célkitűzésének útján. Hangsúlyozza, hogy a tudományos és irodalmi kritikát biztos, reális alapra kell helyezni. A nagy külföldi irodalmak és tudományos alkotások létrejötte a „józan kritika s a tudományos kutatás eredménye“.⁶⁵ Ehhez a józan kritikához s a külfölddel lépést tartó, módszeres tudományos kutatásnak színvonalára csak akkor érkezhetünk el, ha előbb kíméletlen nyíltan feltárjuk, mik a közvetlen okai a kritikai szellem elsikkadásának irodalmi és tudományos életünkben. Riedl 1862 végén forradalmi lendületű helyzetjelentésben — valóságos kultúrpolitikai vádiratban — válaszolja a Kritikai Lapok indulása előtti elferdült irodalmi állapotokat. Az alkotások értékcsök-kenéséért, kulturális életünk színvonalának zuhanásáért s a külföldtől való végzetes elzárkózásért, elmaradottságért elsősorban az írókat teszi felelőssé. De nem kisebb az írókat kiuzsorázó és a közönséget félrevezető kiadók és a sajtó egyetemes felelőssége sem. „Az írók inkább bohócai akartak és tudtak

⁶⁴ *Polémia*. Szépirodalmi Figyelő, 1862. október 30. II. félév, 26. sz. Gyulai válasza a Szépirodalmi Figyelő utolsó számában jelent meg s bár ebben bejelenti, hogy a kér-désre „valamely politikai lap tárcájában“ visszatér, a Riedl—Gyulai párharc a nyíl-vánosság előtt ezzel végetért.

⁶⁵ A „Kritikai Lapok“ szerkesztőjének nyílt levele Gyulai Pálhoz, Kr. Lapok, 1862-október 1., 14. sz., 329—332. l.

lenni a nemzetnek — írja⁶⁶ —, mint tanítóí. A kiadók a legszentebb címek alatt iparkodtak kizsebelni a közönséget, a gondviselés egyik legdrágább adománya: a sajtó, a legnyomorultabb üzérkedés eszközévé alacsonyított le s ez mind a hazafiság nevében s olly roppant mérvben történt, hogy minden ellentállás veszedelmessé vált s már majdnem lehetetlennek is látszott.“ Ilyen körülmények között indult harcba a Kritikai Lapok a magyar irodalom és a tudomány hivatásának megmentéséért. „Célunk elérve még nincs — írja 1863 elején⁶⁷ a szerkesztő —, de bizonyos véleményáramlást már is vehetni észre, mely eddigi munkásságunkat úgy követi, mint fölvert hullámok játéka a gőzhajó útját.“ Néhány héttel később örömmel számol be a Kisfaludy Társaság első kritika-történeti pályázatáról, mely a magyar „széptani kritika“ 1830-ig terjedő történetének megírására buzdítja a szakértőket.⁶⁸ A kritikai vizsgálat azonban nem állapodhat meg az esztétizálásnál. A XIX. század a természettudományok százada s e tudományok „messzesugárzó fénye mindenhová világosságot áraszt és azon sérelmeket, melyeket a műveltség leghamisabb ellensége, a féltudás okoz, orvosolja“.⁶⁹

A tudomány védelmében indított realista kritikai mozgalom ügyo tovább fejlődött a Kritikai Lapok jogutódjában, a Kalauzban is. Riedl úgy érzi, hogy a kritikai tisztázódásért vívott harc új szakaszához érkezett. „Ha a Kritikai Lapoknak rontania (é. rombolnia) kellett, a Kalauz építeni akar.“ Itt mondja ki korában elsőként a dialektikus tételt: „A tudomány természeténél fogva nem egyéni, sem nemzeti, hanem általános emberi. A tudomány csak *alakjára* nézve lehet nemzeti, de *tartalmára* nézve nem“.⁷⁰ Ezt a nézetet hirdeti bevezető egyetemi előadásában is, bizonyítva, hogy a kritikai tisztázódásért folyó küzdelemnek helye van az egyetem falai között.⁷¹

A Kalauz 1864 folyamán — a már említett kényszerű anyagi okok miatt — a Budapesti Tanári Egylet érdekkörébe került. Ha változást észlelnek az olvasók, ez korántsem érinti a lap irányát, inkább örvendetes lesz, mert a tanügyi kérdések és a közművelődés kérdéseire több gondot fordít ezentúl a Kalauz, mint eddig — olvassuk a lap 1864 október 30-ji felhívásában.⁷² A Kalauz valóban fejlődést jelent ebben a vonatkozásban a Kritikai Lapokkal szemben, kivált azért, mert az irodalom és közönség kapcsolatának vizsgálatában a társadalmi kérdés is előtérbe lép a lap hasábjain. Így 1865 elején a sajtóhibák irodalmi és tudományos okainak vizsgálata a Kalauz egy fiatal nyomdász-munkatársának cikkében társadalmi kritikává szélesedik. Az „Egy fiatal nyomdász“ aláírású cikk szerzője hozzászól a sajtóhibák ügyében támadt hírlapi vitához.⁷³ Elmondja, hogy a kritikai élet hiánya következtében — a helyesírás annyira ingadozóvá vált, hogy az írók és ujságírók

⁶⁶ T. Olvasóinkhoz, Kr. Lapok, 1862. december 15., 18. sz., 408—411. l. Riedl felhívását a Kritikai Lapokkal egyidejűleg egy szabadelvű arisztokrata, gr. Majláth Kálmán is közli, rövidletű napilapjában. A felhívás elé írt bevezetésben a szerkesztő megállapítja, hogy Riedl kezdeményezése „az üldözés, nyomás, rágalmak és pszichológusok ellenére máris gyümölcsöző“, a tudománytalanság és kritikátlanság, sajtóhibák, pongyola írásmód kóros esetei megfogvatkoztak. (Egy népszerűtlen lap. Vezér, 1862. december 20., 24. sz.)

⁶⁷ A sajtó és munkássága, Kr. Lapok, 1863. január 4., 1. sz., 4—6. l.

⁶⁸ Kr. Lapok, 1863. február 5., 7. sz., 111—112. l.

⁶⁹ A természettudományok különös tekintettel gymnasiumainkra, Kr. Lapok, 1863. március 15., 11. sz., 161—162. l.

⁷⁰ R. Sz.: Mit akarunk? Kalauz, 1863. május 10., 1. sz.

⁷¹ A nyelvtudomány alapelvei, R. Sz. bevezető egyetemi előadása, Kalauz, 1863. május 17., 2. sz.

⁷² T. Cz. Olvasóinkhoz! Kalauz, 1864. október 30., 6. sz.

⁷³ A sajtóhibák kérdéséhez, Kalauz, 1865. január 15., 1. sz. Az említett sajtópolémia a M. Sajtó 1864. évi 290. számában megjelent „Egy öreg nyomdász“ aláírású cikk nyomán indult el és élénk visszhangot keltett úgy az írók, mint a pesti nyomdai munkások körében.

legalább hatféle helyesírást használnak. Ha nem gyötörnék rossz kézírattal a szedőt, könnyebb lenne a nyomdász dolga, kevesebb a sajtóhiba és a szerzők panasza. Fizessék jobban a szedést, ossza meg a munkát az író a nyomdászsal. Biztosítsanak emberséges munkafeltételeket a tanoncok számára, szervezzék meg a szakképzést, indítsanak szakfolyóiratot. „Sok nyomdatulajdonosaink — olvassuk említett cikkben — a fiatal tanoncot nemcsak vasárnap, de naponként 10—12 óráig éjjel is dolgoztatják. Ami pedig a könyveket illeti, szakkönyv... szakorgánium kell a tanoncnak, nem pedig regény vagy akadémiai folyóirat.“ A nyomdász-cikkíró, aki adatai igazolására Riedl-re, a szerkesztőre hivatkozik, azzal zárja hozzászólását, hogy egyesek máris foglalkoznak „időhöz nem kötött nyomdászati füzetek“ kiadásának tervével. Ez az adat arra enged következtetni, hogy vagy a lap szerkesztősége vagy ehhez közelálló körök már ekkor komolyan foglalkoztak egy nyomdaipari és munkásvédelmi szaklap füzetes formában való megjelentetésével.⁷⁴

A tudományos és irodalmi kritika igénye nem hallgatott el a Riedl szerkesztette utolsó, most már közművelődési — kritikai folyóirat, az Új Korszak hasábjain sem. A szerkesztő figyelmeztet, hogy az utóbbi időben hazai könyvtermésünk példányszáma egyre süllyed, külföldi közepszerű munkák rossz fordításai pedig mindinkább terjednek a hazai olvasók körében. Ezt a folyamatot csak irodalmunk tartalmi és szellemi átalakulásával lehet meggátolni. Az irodalomnak a népet kell szolgálnia. A népnek pedig olyan irodalom kell, mely szórakoztat és egyszerű modorban, tudálékos sallangok nélkül nevel. A könyvek árát a nép anyagi helyzetéhez mérjük. „Szóval demokratizáljuk az irodalmat, ha a társadalmat demokratizálni akarjuk.“⁷⁵

Ezzel elérkeztünk Riedl kritikái működésének második munkaterületéhez, a közművelődés és a népnevelés problémájához. A közműveltség és a demokratikus nevelés alapjának a tanszabadságot tekinti. Csakis ennek talajából sarjadhat — szerinte — a tanítás reformja, a tanulók öntudata s a tanulás módszerének céltudatossá, értelmessé válása. „Mi is nálunk a tanítás? — kérdi. A legtöbb esetben a kenyérkereset tisztességesebb módja, ilyen-amolyan fizetésért híven bár, de kelletlenül teljesített munka... És mi a tanulás? Jövőbeli kenyérkeresetünk sikerének biztosítására szükséges fejlődés, bizonyos mennyiségű nyom(t)atott papírlapoknak bemagolása, bizonyos mennyiségű idő alatt, tekintet nélkül arra, van-e belőle...haszna valakinek.“⁷⁶

Ezzel a tanítási módszerrel és a tanuláshoz ezzel a fajtájával nem emelkedhetünk a haladó nemzetek sorába, nem készíthetjük elő a társadalom demokratizálását, aminek egyik alapfeltétele a tanszabadság biztosítása. De nem állhatunk meg a tanszabadság követelésénél. Ezentúl minden iskolának, de tudományos intézménynek is a közműveltség szolgálatába kell állnia. Súlyos hiba, hogy az Akadémia eddig nem vette ki részét ebből a munkából. „Ez azon tér, melyen az Akadémia sokat, legtöbbet tehet. Írasson vagy fordítasson oly munkákat — ajánlja —, melyek a nép anyagi és erkölcsi javát előmozdítani képesek. Írassa oly nyelvben, mely a nép előtt is érthető, s adja el oly áron, melyet a szegényebb ember is elbír, sőt osztogassa el ingyen a szegények és testületek közt.“⁷⁷

Az irodalom és a nép viszonya ettől kezdve állandóan foglalkoztatja a szerkesztőt. Mint annakidején a Prágában kiadott „Irodalmi Lapok“-ban, Riedl ismét hangoztatja a tudomány, a „valódiság ismeretének“ elsőbrendü-

⁷⁴ A cikkben említett „időhöz nem kötött nyomdászati füzetek“ közelebbi megvizsgálása további kutatást igényel. Ilyen jellegű közleményekről — közel egy évvel az egről „Gutenberg“ nyomdászati közlöny és négy évvel a „Typographia“ megjelenése előtt — ezigdig nem tudunk.

⁷⁵ R. Sz. címnélküli vezércikke, Új Korszak, 1866. febr. 5. 6. sz., 162. l.

⁷⁶ A tanszabadságról, Kr. Lapok, 1863. április 5., 14. sz., 209—212. l.

⁷⁷ R. Sz.: Igénytelen vélemény a magy. tud. Akadémia jelen munkássága felől, Kalauz, 1864. március 27., 12. sz., 89—90. l.

ségét. Ezt a „valódiságot“ a természettudományok révén ismerjük meg a legbiztosabban, hiszen „a mai kornak szelleme — teszi a nyelvész ajkáról szokatlanul hangzó megállapítást — nem a philológia szülte eszméknek, hanem inkább a természettudományoknak életfriss körében mozog és működik“.⁷⁸ Az Új Korszak első vezércikkében a néhány napja ülésező magyar országgyűlés egyik főfeladatának a népnevelés reformját sürgeti.

A népnevelés és közművelődés demokratikus reformtervezetét *Schwarz Gyula*, az Új Korszak lapvezére és tulajdonosa 1866 elején tette közzé a folyóiratban. Az ismert függetlenségi pedagógus törvényjavaslata a köznevelés teljes átszervezését követeli. Javasolja a népiskolai tanítók 20 évi szolgálat után évente fokozatosan növekedő nyugdíjellátását. A tanítóképzők, közép-tanodák (középiskolák), főtanodák (főiskolák), felsőbb nőiskolák és az egyetemi oktatás ingyenessé tételét, a polgári iskolák felállítását és több olyan részletújítást, mely Eötvös 1868. évi népiskolai alaptörvényéből, mely számos ponton hasznosíthatta ezt az érdemben soha meg nem vitatott törvényjavaslatot, kimaradt.⁷⁹ A törvényjavaslat szerzője Riedl-hez intézett cikkében külön is javasolja, hogy mindenkinek jogában állhasson iskolát nyitni s a népnevelés és közművelődés függő kérdéseit országos tanügyi kongresszuson vitassák meg, melyen a taneurók közköltésén vehessenek részt.⁸⁰

Amikor az Új Korszak 1866. június 25-én kénytelen beszüntetni megjelenését, a folyóirat tulajdonosa joggal írhatta az utolsó vezércikkben,⁸¹ hogy az ügy és az elvek, melyekért a folyóirat harcolt, túléltek azt, mert felnőtt már az a nemzedék, mely megízlelte a kritikai gondolkodás ízét s talán az irodalomtörténet is megmagyarázza majd az utókornak azokat a sajátos körülményeket, melyek között a szerkesztőknek harcukat folytatniuk kellett.

A Riedl-kezdeményezte kritikai sajtó még egy vonatkozásban vitte előbbre a realista tudományos kritika kezdeteit: a nemzetiségi kérdés haladó, demokratikus szemléletű vizsgálatában. Riedl prágai korszakának tapasztalatai itt is nyilvánvalóak. Riedl és munkatársai fejlett érzékkel és széles tárgyi felkészültséggel foglalkoznak a hazai nemzetiség ügyével. Riedl korán elhunyt harcoss munkatársa, *Zilahy Károly* a hatvanas évek elején nemcsak a kritikai avangárd, a magyar-román megegyezés gondolatának is egyik előharcosa volt.⁸² Riedl, aki középiskolai reformtervezetében kifejti, hogy a „nemzetiség tényezőjét nem lehet megsemmisíteni“,⁸³ már a Kritikai Lapokban ismételtelen foglalkozik a szomszédos szláv népek irodalmával, és időnként részletes bibliográfiát közöl a hazai nemzetiségi sajtóról.⁸⁴

De nemcsak kulturális, politikai téren is nyíltan hirdette Riedl az együtt és egymás mellett élő népek békés testvériségét. Különösen féltette a nemzetiségi téren kialakuló jóviszonyt a hozzá nem értők tapintatlanságától, nemzetieskedésétől. Egy ízben az Akadémia ülésével kapcsolatban részletesen közli a *Gazeta Transilvaniei* pesti levelezőjének beszámolóját, melyből kiténik, hogy a munkatárs — akárcsak a Kritikai Lapok írói — a politikai

⁷⁸ R. Sz.: Az irodalom és a nép. *Kalauz*, 1864. június 26., 24. sz.

⁷⁹ Törvényjavaslat Schwarz Gyulától a közoktatásügyi reform érdekében. *Új Korszak*, 1866. 193—198., 227—231., 261—265., 295—300. és 321—328. l. A folyóirat ezenkívül külön pénzügyi tervezet is közöl a szóbanlévő reformjavaslat megvalósítása érdekében. *L. Új Korszak*, 1866. 353—356. és 358—389. l.

⁸⁰ Schwarz Gyula válasza Riedl Szendéhöz a közoktatásügyi reform pillanatnyi lehetőségeinek tárgyában. *Új Korszak*, 1866. 484. l.

⁸¹ *Új Korszak*, 1866. 801—803. l.

⁸² V. ö. Előd, i. m. 161—164. és uo. *Zilahy Károly* cikkeinek könyvészetével (177—182. l.).

⁸³ R. Sz.: *Ideen zur Reform der Gymnasien in Ungarn*, Pest, 1864. 1—2. l.

⁸⁴ V. ö. Szláv irodalom. *Kr. Lapok*, 1862. 240—243. l., A magyarországi román folyóirodalom. *Kr. Lapok*, 1863. 173—174. l., A magyarországi szláv folyóirodalom. *Kr. Lapok*, 1863. 205—207. l.

megbékélést tudományos és irodalmi eszközökkel ajánlja előkészíteni.⁸⁵ Jellemző adalékul említjük, hogy *Irányi* Dániel, aki a kiegyezés korában a nacionalista koráramlatot a függetlenségi baloldal szekerébe fogja, 1866 tavaszán — egyik Párisból küldött cikkében — a hazai nemzetiségi kérdések kezelésében mutatkozó aránytalanságok és sérelmek orvoslását követeli, hogy „az elkövetett hibákat megismerve, mennyire és amikor lehet, jóvátegyük.”⁸⁶ Az Új Korszak egy másik munkatársa, *Halász* Imre folytatásos tanulmányban tárgyalja a nemzetiségi kérdés irodalmi feladatait.⁸⁷ Szerinte a különböző nemzetiségek közötti idegenkedés egymás nemismeréséből fakad. Szervezzünk eleven kultúreserét, fordítsuk le műveinket a nemzetiségek nyelvére és viszont, ismerjük meg gondolkodásmódjukat, problémáikat és megtaláljuk a népek közötti közeledés társadalmi útját is. „Ismerjük meg egymást és tisztelni fogjuk egymást. Tanulmányozzuk, észleljük a létezőt, az igazat, a valót... Az ellenkező elemeket kibékíteni, a homogén és egymást kiegészítő elemeket egyesíteni, legyen irodalmunk egyik legszebb feladata, melyen munkálkodni meg nem szűnünk soha.”⁸⁸

7.

Riedl Szende prágai korszakának és a realista tudományos kritika előkészítéséért vívott itthoni harcának történetét és összefüggéseit vizsgáltuk tanulmányunkban. A feltárt adatokból bizonyára kitűnik, hogy annak a küzdelemnek gyökerei, melyet Riedl, a tudós és kultúrpolitikus, a népek békés együttműködéséért és a magyar tudomány és irodalom kritikai megújodásáért vívott, jelentős részben azokból a tapasztalatokból és tanulságokból erednek, melyeket a hasonló problémákkal viaskodó cseh társadalom körében szerzett. Riedl korán felismerte, hogy a túlzó nacionalizmus útvesztőjéből csakis a kritikai fejlődés irányában lehet kilábalni. Ezért hirdetett éles, meg nem alkuvó elvi küzdelmet a tudomány és irodalom terén jelentkező ellentmondások feloldására, a visszasságok és fejlődést gátló tényezők eltávolítására és a realista kritika előkészítése érdekében.

Riedl kritikai és kultúrpolitikai működésének méltatásakor nem hallgathatjuk el azonban, hogy a hegeli eszmék romantikus és részben idealisztikus átéléséből ez az alapjában reális logikával tájékozódó tudós arra a helytelen következtetésre jutott, hogy kora tudományos és irodalmi viszonyainak vizsgálata elegendő a kor társadalmi ellentmondásainak feloldásához is. Így az egész helyett a részt, a magyar társadalmi kérdés egész látóhatára helyett annak tudományos és irodalmi vetületét vizsgálta meg csupán. A realista kritika érvényesülését igyekezett előkészíteni tudományosságunkban, miközben — sajátos ellentmondásként — maga sem rendelkezett átfogó, reális ismeretekkel a magyar társadalmi szerkezetet illetőleg.

Ebből következik, hogy kritikai küzdelmében nem veszi tekintetbe a társadalmi erőviszonyok végzetes eltolódását a kiegyezést előkészítő feudális-bürokrata osztályszövetség javára. Nem ismeri fel a szabadságharc idején még haladónak mutatkozó középnemesség szellemi visszazuhanását, politikai erőtlenségét. Helytelenül alkalmazza prágai éveinek tanulságait a magyar viszonyokra a polgári értelmiség megítélésében is. Az egykorú fejletlen magyar polgári értelmiség ugyanis — vékony haladó réteget leszámítva — a cseh példával ellentétben éppen ellenkezőleg, az uralkodó osztályokkal való gyors meggyezés politikáját választja és tevékenyen közreműködik az 1867. évi osztálykiegyezés lebonyolításában. Az az értelmiségi középréteg

⁸⁵ Kr. Lapok, 1863. március 1., 9. sz., 133—134. l.

⁸⁶ Irányi D.: Szabadelvűségünk, Új Korszak, 1866. március 5., 10. sz., 289—291. l.

⁸⁷ Halász I.: A nemzetiségi kérdés az irodalomban, Új Korszak, 1866. április 2., 11. sz., 417—420. l. és április 9., 15. sz., 449—455. l.

⁸⁸ U. o. 454. l.

tehát, melyre Riedl a tudományos és irodalmi valóságsszemlélet ügyét bízta, ezidőtájt már többségében a kiegyezés háveinek táborában volt, ahol nyilvánvalóan nem állott érdekében a realista tudományos kritikai irányzat támogatása. Az a kisszámú író- és tudóscsoport pedig, mellyel kisebbségi harcát elindítja, nem állta meg helyét az elsodrő erejű visszahatással szemben. Végül: Riedl és a korai realista kritikai irányzat előőrseinek küzdelme azért sem lehetett eredményes, mert — mint megállapítottuk — nem volt közvetlen kapcsolatuk a néphez és a néppel. Sem Riedl folyóiratainak gárdája, de maga *Vajda* János és általában az egész irodalmi ellenzék — bár időnként felismerte a nép problémáit és igényeit — harcában nem támaszkodott arra és nem volt közvetlen kapcsolatban azzal. Mozgalmuk így eleve elszigetelődésre, felmorzsolódásra volt ítélve.

Riedl Szende küzdelme a felsorolt okok: a társadalmi kérdés kritikai vizsgálatának elhanyagolása, a néppel való közvetlen kapcsolat hiánya, a romantikus és idealisztikus hatások s az irodalompolitikai szervezetlenség következtében nem lehetett eredményes a maga korában. A tudós és kultúrpolitikus, aki Prágából hazatérve, a hatvanas évek első felében felismeri a magyarságnak a szomszédos népektől és a társadalmi haladástól való mesterséges elzárását a kiegyezés készülő osztályrendszerében, két vonatkozásban mégis történeti példát nyújtott. Egyik kezdeményezője lett a haladó tudományos kritika megvalósításáért folyó legújabbkori küzdelmeknek szakirodalmunkban s a magyar-cseh tudományos és kulturális kapcsolatok eredményes újravételével korai előfutára a magyar demokratikus kultúrpolitikának.

PÉTER LÁSZLÓ:

A KIEGYEZÉS KORABELI PARASZTSORS TÜKRÖZŐDÉSE EGY ÚJTÍPUSÚ NÉPBALLADÁBAN

A szovjet folklorisztika gazdag tapasztalatainak megismerése folytán ma már világosan látjuk, hogy a népköltészetről vallott burzsoá felfogás a folklórt, a feudális elnyomás alatt álló parasztság költészetének formális kritériumai alapján határozta meg. Ezt a feudális elnyomatást tükröző folklórt (benne természetesen sok feudalizmuselőtti maradvánnyal együtt) tartották sokáig a *folklór* egyetlen formájának, ezért hitték a folklór megváltozását a népköltészet pusztulásának, s visszamenőleg ezért tartották egynéhány folklorisztikus alkotást „félnépinek“, mivel esetleg még érződött rajta az egyéni alkotónak, a parasztnak elképzelttől eltérő ízlése. Azt Naumann-nal szemben régóta vallottuk, hogy nemcsak a folklór táplálkozik az irodalomból, hanem fordítva is, Gorkij pedig megtanított arra, hogy végső soron „a nép a szellemi értékek egyetlen forrása“, csakúgy, mint a gazdasági értékek megteremtője, s Gippiusz, a kiváló szovjet folklorista tanítása meggyőzött arról is, hogy minden irodalmi alkotás népivé-válásához, folklorizációjához az szükséges, hogy benne eleve meglegyenek bizonyos „eszmei folklórforrások“, vagyis az egész dolgozó nép legbensőbb közös mondanivalóját fejezze ki.

A népköltészetnek a burzsoá formális fölfogással szembeni ezen új, a népi ízlés benső, tartalmi valójából származó értelmezése vet világot arra a Tánácsos kortesnótái közé sorozott „félnépi“-nek mondott alkotásra is, melyet Pándi Pál közölt nemrégiben. Magukról a kortesdalokról helyesen írja a közlő, hogy egyebek közt „hasonlítanak bizonyos fokig a kinyomozhatatlan eredetű népdalokhoz, nemcsak formai tekintetben, de létrejöttükben is: a kor-

tesdalok ebből a szempontból kollektív jellegűek. Szerzőjük többnyire ismeretlen, a sűrű használatban változnak-csiszolódnak a rigmusok, tisztulnak a rímek, újabb és újabb adalékokkal gazdagodnak, az idők folyamán bizonyos állandó formulák is kialakulnak, vissza-visszatérő fordulatok, amelyek aztán minden időben megfelelnek“. Az említett s tárgyalandó költészeti alkotásról pedig ezt írja: „Különös figyelmet érdemel a füzetben 'A Szent-Tornyai csekély birtokú szegény emberek'-nek Táncsics Mihályhoz intézett verses panaszos levele, amely szinte tiborci drámaisággal ecseteli a parasztság áldatlan helyzetét. Ez a vers kívül esik ugyan a kortesdalok műfaján, annál jellemzőbb, hogy Kertész György (a kortesdalokat tartalmazó füzet egykori szerkesztője, Táncsics barátja, az orosházi 48-as párt elnöke) szervesen hozzátartozónak érezte ezt a darabot az 1869-es választás rímes dokumentumaihoz.“

A vers újraközlését mellőzve, csak a ma már alig hozzáférhető egyik népköltési gyűjteményünkben meglévő két változatát közöljük ennek a figyelemreméltó balladaszerű költeménynek, amely a folklorisztika eddigi szabályai szerint kívülkerült a folklór fogalmán, s „félnépinek“ tartott. Az említett vers ugyanis, amely egy alkalmi írásba-rögzítettség véletlene folytán mint kortesdal került elénk, nem a szenttornyai „csekélybirtokú szegény embereknek“ Táncsicshez írt verses-levele, hanem egy meglévő népkölteménynek fölhasználása időszerű célokra — akár a Kossuth-nóta! —, vagy pedig — ez is lehet — a valóban Táncsicshez írt panaszos vers terjedt el — talán épp a nyomtatott szöveg révén — a bennefoglalt mondanivalónak, az eszmei tartalomnak a nép legigazibb vágyait kifejező volta miatt a parasztság közt, hogy néhány évre rá egyik folklóristánk balladaként kapja újból kézhez. Bármelyik is a sorsa az eddig három változatban ismert balladának, azt bizonyítja, hogy — formális kritériumok alapján eddig félnépinek is tartottuk — belső mondanivalója szerint a folklór legsajátlagosabb fajtája, amely kiválóan alkalmas a Lenin-megkívánta föladata: ennek alapján is gyönyörű tanulmányt lehet írni a nép vágyairól és reményeiről, a kiegyezés korában!

A szóbanforgó versnek két változatát gyűjtötte föl Kálmány Lajos, a kiváló magyar folklórista, első gyűjteményének második kötetében, az egyiket Pusztföldvárról, a másikat Csanádapácáról. Nem lehet természetesen véletlen, hogy mindhárom változat a Viharsarokból került elő: a paraszti radikalizmus, az agrárszocialista mozgalmak fészke volt az a talaj, melyből a folklórnak és a politikai költészetnek ez az érdekes terméke kinőtt. Az első, a pusztaföldvári a töredékesebb változat:

Rongyos a házam teteje,
Gólya rászállni nem merne,
A nagy adó súlya alatt
A gerendám majd rám szakad.

Jól mondta azt... (Ferenc Jóska?)*
Hogy a magyart megtanította,
Hárman vösznek egy szürkankót,
Még sé bírják a nagy adót.

Hatalommal gyün a bíró,
Nem nézi, hogy hány a síró,
Elviszi minden ruhánkat,
Utolsó véka búzánkat.

A szögénynek így van sorsa,
Nincs, ki könnyebbitsön rajta,
Böcsön kezdi szenvedését,
Csak a sírnál éri végét.**

* Móricz Zsigmond behelyettesítése: „...az ebatta!“

** Ez a versszak népdalban így variálódott:

Így van a szögénynek sorja
Nincs, ki könnyörüljön rajta,
Böcsön kezdi szenvedését,
Csak a sírnál éri végét.

(Kodály Zoltán gyűjt. Felsőírás, Gömör m. Énekeskönyv. VII—VIII. ált. isk. Bp., 1950., 26. l.)

A csanádapácai változat nemcsak az utolsóelőtti sorának optimizmusával, terjedelmével, hanem a Pánditól közölttel való nagyobb hasonlósága révén is kitűnik:

Nyomorúság az életöm,
A sok adót fizetgetöm,
Nincs, ki enyhíccse sorsomat,
Van, ki nevelje bajomat.

Sok úr csak lábát lógattya,
Mégis van zsíros falattya
Nekem feltörik tenyerem,
Mégis alig van kenyerem.

Nincs kenyér, nincs sóra való
Mind elvitte a porcijó,
Szömömbül ha nem hull könnyem,
Sótalan öszöm kinyerem.

Gyermekömet nem kúthetöm
Hogy tanújon, jaj, fáj neköm,
Nincs mit akasszak nyakába,
Nem kúthetöm oskolába.

Szolgabírót nem töhetök,
Mégis néki én fizetök,
Engöm hajtnak tötni gátot,
Mégis én fizetök vámot.

Itt az ünnep, itt karácsony,
Bor és kalács sok asztalon,
De neköm nincs karácsonyom,
Még kenyér sincs asztalomon.

Házamon rongyos a fődél,
A gólya is rászálni fél,
A sok adóm súlya alatt,
Házgerendám majd rám szakad.

Neköm hát nem ödösanyám
Magyarország, csak mustohám,
Mögváltozik majd egészen,
Tugya Isten, mikor léssen?!

Ennek a drámai hangú, balladás költeménynek részletesebb elemzése még hátra van; itt csak néhány vonását emeljük ki, utalva arra, hogy ebben mennyire tükröződnek egyrészt az akkori magyar gazdasági-társadalmi viszonyok, másrészt mennyiben fejeződnek ki benne „a nép vágyai és reményei“. Míg az első versszak majdnem szószertint megfelelője az 1. számú (Pánditól közölt) és 2. számú (pusztaföldvári) variánsnak, a második versszak már az 1. sz.-nál konkrétabbá teszi az összehasonlítást: „Sok csak a lábát lógázza“ mondja a szenttornyai, míg a csanádapácai nevén nevezi a dologtalanokat: „Sok úr csak lábát lógattya“. A háztető hitványsága, melyre a gólya rászállni is fél, és amely a sok adó alatt leszakad, mindhárom változatban szimbóluma a nyomorúságnak. Hogy az adóteher nagysága ennek a korszaknak egyik gazdasági-társadalmi jellemvonása, arra a marxista történettudomány is utal: a vasútépítés hatalmas terhe, az államadósságok törlesztése jórészt a parasztságra hárult, míg a vasútépítéssel járó előnyöket éppen a dolgozó parasztság nem érezte. Miközben a nagybirtok a kiegyezés után adóterheinek csökkentését kívívta, addig a kisparasztot minden közteher, állami, községi, egyházi adó eléri, és aránytalanul sújtja. Míg az Alföld ezer- és tízezerholdas urai a legjobb föld holdjáért fél vagy másfél koronával adóztak, ugyanannak a falunak parasztjai a gyengébb földek után is tízhús koronát fizettek. A 3. változat negyedik versszaka burkoltan a demokratikus választójogra is utal, mondván, hogy a szolgabírót ugyan nem ő „teszi“, mégis ő fizeti. Nem tudni, nem 48 előtti formula továbbélése vagy valóban meglévő feudális maradványra utal a következő két sor: „Engöm hajtnak tötni gátot, Mégis én fizetök vámot.“ Az első két változatban ismeretlen, itt hihetetlen erővel megnyilvánul a szegényparasztság kultúra utáni vágya: fáj a parasztságnak, hogy gyermekét nem küldheti iskolába, hogy tanuljon. A kiegyezés félf feudális viszonyainak, iskolapolitikájának leg-tömörebb paraszti kritikája ez! Az ünnep megülésének motívuma — itt húsvét, ott karácsony — előfordul az 1. és 3. variánsban is, egyaránt kiélezve az osztályellentéteket: sok asztalon bor, kalács, de nekem még kenyere sincs. Éppen ezért: „Nekünk nem leszén húsvétunk“ (1. sz.), „neköm nincs karácsonyom“ (3. sz.) — mondja mindkét változat. A 2. sz. változat utolsó versszaká-

ban a paraszti belenyugvás, az „örök paraszti sors“ kivédhetetlensége tükröződik: ez a szegény ember sorsa, ezen nem segít senki, bölcsőtől a sírig tart a paraszti szenvedés. Benne van az is: érdekesebb meghalni, mint élni, mert akkor legalább vége lesz a földi szenvedésnek. A 3. sz. változat utolsó versszaka az egész vers legdöntőbb része, s mintha csak az „Amerikába tántorgott másfélmillió emberünk“ keserű ítéletét mondaná ki kora Magyarország fölött:

Néköm hát nem édesanyám
Magyarország, csak mustohám.

S utána a harmadik sor, amely a bizakodás, az optimizmus hangját üti meg:

Mögváltozik majd egészen,

de ismét erőt vesz a paraszti korlátozottság, letörtség, a kétség:

Tudja isten, mikor leszén?

A panaszkodó paraszti költő unokája ma már bizonyára édesanyjának érzi a mai Magyarországot, és az „egészen való mögváltozást“, folyton gyarapodó, szebbülő életét közvetlenül érzi is. Egykori őse és korának társadalma pedig panaszos versében megőrizte számunkra a kiegyezés Magyarországának paraszti kritikáját.

IRODALOM

A népköltészet-elmélet legutóbbi főbb irodalmához l. *Marót Károly*: A népköltészet elmélete és magyar problémái, Bp. 1949. (Klny. a Népkutatás Kézikönyvéből), *Péter László*: Mi a „népkultúra“?, Szeged, 1948. (A Tiszatáj Füzetei, 27. sz.), *Klaniczay Tibor*: Régi magyar irodalom és folklór, Irodalomtörténet, 1949: 205—215. A szovjet folklorisztikára vonatkozó ismereteink részben az Elhn, 1949. évfolyamában megjelent ismeretésekből, részben *E. V. Gippius* és *V. I. Csicsarov*: „A szovjet folklorisztika harminc éve“ című összefoglaló tanulmányának (Szovjetszkája Etnográfija, 1947. évi 4. sz. 29—51.) és *V. K. Szokolova*: „Vita a folklorisztika kérdéseiről“ c. alapvető írásának (Szovjetszkája Etnográfija, 1948. évi 3. sz. 139—146.) gépelt fordításából származnak. *Pándi Pál* közlése „Korteszalok Tánccsics Mihály mellett“ címen jelent meg (Irodalomtörténet, 1949: 129—140.), a szóbanforgó verset pedig a 137. lapon közli. A veit idézetek a 130—131. lapról valók. A Kossuth-nóta történetéhez l. *Magyarság Néprajza*, III: 62, és *Csefkő Gyula*: A Kossuth-nóta, Nép és Nyelv, II. évf. *Lenin* a folklórról: *Klaniczay*, i. m. 215. *Kálmány Lajos* közlése: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, II. Arad, 1878., 134—135. ll., a 48. és 49. sz. dalok. Irodalomtörténeti antológiájában *Móricz Zsigmond* újraközölte (Magvető, 2. kiad. Bp., 1942., 306—307.). A kor gazdasági-társadalmi viszonyaira, különösen az adóterhekre vonatkozó adatokat l. *Mód Atadár*: 400 év. Szikra, 1948., 136.

MÓRICZ MIKLÓS:

DEBRECEN ÉS SÁROSPATAK A MÓRICZ ZSIGMOND ÉLETÉBEN

(Testvéri emlékezés)

Hét évvel vagyok fiatalabb nála s így mikor én Sárospatakon az első elemibe mentem, ő már a második gimnáziumba járt Debrecenben. Mikor én az első gimnáziumba kerültem, ő érettségiző Kisújszálláson. Így a gyermekévek közül csak az a harmadfélév lehet emlékek forrása, ameddig ő Debrecen után Patakon járt, ahonnan az ötödiknek a közepén menekült át az alföldi

gimnáziumba. Ahol Gyula bátyánk — dr. Pallagi Gyula — annyi emlékezésének tárgya, annyi írásának hőse volt akkor az igazgató.

A pataki évekből nekem, az akkor harmadik-negyedik elemistának az „udvar“ az emlékem. Kosztos diákokat tartottunk, hát a pataki elnevezés szerint ez volt a rangunk: „udvar“. A mi udvarunkban mindig nagy volt az élénkség; a diákok s a barátaik csak délelőtt hagyták meg a csendet; délután 2—4 között is voltak órák, de délután már eleven volt az élet. Emlékszem a birkózásokra, az ugró versengésekre, ahol „száz tú hosszát“ kellett átugrani — amihez sok méricskélés kellett egy cérnaszálon, s ami négy méternyi távolságot jelenthetett. „Zsiga“ nem volt olyan könyvmoly, hogy ezekből kivonta volna magát. De volt ott egy másik oldala is az életnek. Édesapánknak, akkor már ácsnak, volt egy öreg segédje, nagy mestere mindenféle népies számtani feladványnak. Szombat esténként, fizetés után folyt a próba. Zsiga jókedvűen vállalta a feladatokat s újonnan szerzett egyenlet-ismereteivel könnyűszerrel járt végire a titkoknak. Nagy elképedésére az öregnek, a hallgatóknak. Emlékszem édesapánknak a nagy fiával való büszkélkedésére. Egyszer sok év múlva azt mondta neki:

— Miért nem veszed a kezedbe ezt a kis országot?

De nem mindenki esett hanyatt a Zsiga tudományától. Egy inasa édesapánknak — nem tanonc bizony — azt találta mondani egy este:

— Azt a kis pálcikát mozgatni, az is munka? Forgassa az úrfi egész nap a baltát, mint én.

Zsiga meg azt mondta rá:

— Igaza van benne, nem nehéz ez a toll. De jöjjön ide, mozgassa csak öt percig a levegőben.

A fiú persze nem ötig, de kettőig se igen bírta. S nem jött rá, hogy Zsiga nem az erejét győzte le, hanem az eszét. Édesapánk meg kacagott. Ilyesmért mondták aztán később Móríz Zsigmondra, hogy „ravasz a paraszt, mihent egy arasz“.

És még egy harmadik élet is volt abban az udvarban: a Zsiga önképzőköre, meg az újságja. Már akkor is író akart lenni; attól kezdve mindig írónak készült. Gócpont volt, barátok vették körül, szavaltak, előadtak, színdarabot rendeztek és írtak. Nem „legálisán“, — a hivatalos önképzőkörben már akkor sem érezte jól magát. Az sem véletlen, hogy nem fogadta el a Corvin-láncot, mikor kínálták neki.

Nagyon érdekesnek találom, hogy debreceni éveiről sohasem beszélt nekem. Valószínűen beszélgethetett akkor, amikor ezek az évek még friss emlékei voltak, rövid pataki életének az elején. Azokra én nem emlékezhetem, mert akkor még nagyon is gyermek voltam s nem is nekem szóltak azok, hanem édes anyánknak, — másnak nem igen. De mért nem beszélt később? Édesanyánk és — ő utána — én voltam az ő első közönsége, hallgatója, — mint Midás királynak a sás. S annyival még ennél is jobbak, hogy édesanyánk sohasem mondta el senkinek, én meg csak egyetlenegyszer valakinek, akinek ez nagyon fontos volt: Jankának, az első feleségének, de még előbb, a menyasszonynak. Annak is csak azért, mert ki tudta szedni belőlem, — de valahogy az volt az érzésem, neki ez jár. De ez is később volt.

Miért nem beszélt soha Debrecenről nekem, holott ez a két esztendő olyan nagyon fontos volt neki s annyira formálta az életét, az írásait? Egyszer még házasodni is onnan akart. Az is későbbi, sokkal későbbi történet. Pihenni mindig Debrecenbe járt. Ott volt legközelebb a földhöz.

Ma azt hiszem, éppen azért nem beszélt, mert ez olyan nagyon fontos rétege maradt életének. Nyilas Misi mindig élt benne, hát nem beszélhetett róla. Nagyon határozott törvénye volt annak, hogy miről beszél, miről nem. Amin dolgozott, arról soha. Utólag se nagyon. Felolvasni — odahaza, — mindig nagyon szeretett (apai örökség és apai képesség), de azt nem, amit ő írt. Azt csak a nyilvánosságnak, kénytelenségből és előtte mindig szörnyű lámpa-

lázal s azzal a fogadalommal, hogy ez az utolsó és soha többet ilyet nem vállal. Utána pedig mindig nagy feloldódással, mert abban a pillanatban, aminő megszólalt s kedves hangja végigömlött a termen és egybefogta a hallgatókat, a lámpaláznak vége volt.

Nem beszélt arról, ami kimondásra készülöben forrt benne. Egyszer Leányfaluban — ez is sok év múlva volt —, mikor ott szomszédok voltunk, nálunk nagyon édesen belefeledkezett egy családi történetbe. S mikor befejezte, azt mondta jókedvűen:

— Na, hát ez belekerült nekem nyolcvan pengőmbé. Annyit kaptam volna érte, ha megírom a Naplónak.

Ha egyszer elmondta, ha egyszer megformálta, már nem volt többé számára varázsa. Az is ott történt, hogy elmondott, elbeszélt egy részletet az „Életem Regényjé”-ből. Azt, amikor édesapánk bántódottan, haragosan, fölényesen elmegy Istvándiba a családjáért. De egészen új változatban. A feleségem meg is kérdezte tőle:

— De hogy is volt ez a dolog? Így, vagy ahogy megírtad?

Huncutul nevetett rá:

— Így kellett volna annak lenni.

Nem beszélhetett Debrecenről, mert Debrecennel tervei voltak. Debrecen örök otthona maradt, Patak örök börtöne volt. Patakkal aztán kibékült egyszer, a harmincás években, mikor meghívták oda s amikor nagy öröme már nem a régi Patakot találta ott. De ez nem jelentette azt, mintha ezzel helyreállott volna az érzések folytonossága: az annakidején végleg megszakadt. Debrecen témája volt, Patak sérelme.

De borzasztó folytatás is lett az számára annak idején, Debrecen után.

Mi történhetett?

Zsiga a gimnáziumot Debrecenben kezdte el; amikor már semmiképpen sem lehetett tovább az elemi iskolában tartani, édesapánk befogta a két ökröt a szekérbe és elvitte a nagy fiát a kollégiumba. De mikor már a többi fiai miatt, — meg egy tüzvész miatt, amiben elégett a tügyi ház, — Patakra költözött, nem volt értelme annak, hogy Zsigmond Debrecenben maradjon. Amár a tanítása ott se került semmibe.

S így egy szeptemberre megjelent a pataki gimnáziumban a debreceni első diák; mi úgy tudtuk, Csathó Kálmánnal versenyeztek ők az első helyért és még azt is gyorsan hozzátettük, hogy „persze” Csathó Kálmánnak táblabíró volt az édesapja; hogy aztán ezt honnan vettük, sejtelmem sincs róla; de az biztos, hogy nem tőle. A bizonyítványok szerint pedig ő csak az elsőben volt jeles tanuló, a másodikban már csak jó, Csathó meg talán ötödmagával akkor is jeles.

Megérkezett és vasfalba ütközött, amin nem tudott áthatolni. Harmadfél év múlva karácsonyra — nem is az iskolai év végén — őt vagy hány szekundával hagyta ott az ősi iskolát; amint különben később egy másik lázadó bátyám, Dezső is hasonló módon; de hát az sohasem volt első eminens Debrecenben, sőt Patakon sem.

Mi történhetett itt vele? Csak az a csalódás tette, hogy ez már nem Debrecen többé, vagy talán az, hogy akkor kezdődött volna el az a harcok korszaka, amely mindent másnak mutatott neki, mint ahogy azt más látta s hogy éppen akkor kezdte volna érezni, hogy körülbelül akkor jár a helyes úton, ha másfelé megy, mint amerre küldik?

Ha ez így alakult ki benne, abban nagy része van Pataknak, mert ellensége volt az neki, a legelső perctől fogva. A kálvinista gimnáziumnak volt a legrosszabb korszaka; vaskalapja akkor volt a legkeményebb, tanárainak az átlagos életkora — ha már egyszer statisztikus vagyok — akkor volt a legmagasabb. Egy későbbi friss, megújult Patakkal, mely őt meg is hívta, ünnepelte, szerette és megbékéltette, meg is beszélte ezt. Ők is így látták. Az én első gimnáziumi éveimből, amelyeket én ott jártam, nekem is csak egy vagy

két rokonszenves fiatal tanárarc él az emlékezetemben s azokról is tudom, családottak voltak, mint Zsiga. És el is menekültek onnan, mint ő. A törzsökösök, akik nem vágytak onnan el, kemény tanárok voltak; feleletők, nem tanítók; rettegettek. S még egy külön nagy sérelmük is volt vele szemben, amit nem hallgattak el. Mert akkor már ő volt a harmadik Móricz-fiú a pataki kollégiumban. Mire őt édesapánk hazahozta, két fia már gimnazista volt; a második és a harmadik testvér: Pista és Dezső. S hogy ezekhez még egy harmadik is előkerül, mégpedig felülről, azoknál idősebb: ezt nem lehetett akkor elviselnie egy pataki tanárnak. A Móricz-udvarban hat fiú volt!

— Mit gondol az az ács? Az talán mind a hat fiát ide akarja járatni, gimnáziumba?

Akkor ez igen értelmes beszédnek számított — de hát Móricz, az ács, éppen ezen az egy hangon nem értett. „Hászen“ éppen azért ment Patakra, mert hat fia volt. A lánya már ott született meg, a kollégium városában; így lett kerek a hekszameter, amit a pataki diákok szerkesztettek meg a hét Móricz-testvér névsorából:

Zsigmond—Pista De—Zső Mik—lós Kari—Sándor I—duska.

— Azért tanár, hogy tanítson, örüljön neki, hogy tanítani valót adok neki, mondta mérgesen is, nevetve is, nagyon tiszteletlenül és nagyon magabizóan. Ő akarta a taníttatást, a paraszt fiú s nem édesanyánk, a pap lánya. Pataknak anyánk is örült, gyermekkorra éledt ott fel számára. Valamelyik híres, régebbi tanár — talán Szinnyey Gerzson, a szótáríró — nagyon jó barátságban volt Pallagi József nagyapánkkal, a pappal s két évre magához vette nevelőbe „Erzsit“, a József lányát, akiről az ő keze alatt derült ki, hogy a tanulás terén csodagyermek. Lányok akkor még nem végeztek, nem végezhetek gimnáziumot, de Erzsi együtt tanult a fiúkkal, csak gyorsabban, mint azok, mert neki nem is kellett tanulnia; amit egyszer hallott, az övé volt. Ez a két év alapozta meg az ő igazán humanista műveltségét — a hat fia számára. De nem sürgette a gyerekek taníttatását, inkább félt tőle. Csakhogy a Móricz fiúknak szeptemberre mindnek iskolában kellett lenniük, akármit szóltak ehhez a tanárok, és az édesanya. Mindig a fülemben van, ahogy még akkor, gyermekkoromban, előttem mondta édesapánknak:

— Nem bírjuk mi ezt, Bálint.

Bálint bírta; ezt az egyet mindig bírni kellett — a *tanárok* nem bírták. Annak a Bálintnak még az is bánata volt, mikor a lánya a hatodik gimnázium után átment az Oroszlán-utcai iparraiz iskolába; neki az valahogy már nem volt iskola.

Az az akkori Patak nemcsak igazságtalan, kegyetlen volt Zsigához. De hát az a fiú Móricz Zsigmond volt, .. csak éppen akkor még azt hitték róla, nem más, mint: Zsiga.

A fiúk, az osztálytársai hamarosan Sovány Kassziusznak nevezték, — mert sovány volt és hirtelenharagú, dühös természetű. Én magam azt tartottam róla, belül mindig is megmaradt soványnak. Az ő kövérsége nem volt szerves kövérség. Mindig sértődő maradt, de mérge hirtelen ellobbant. Nem is tudott haragudni. Sohasem hallottam sem tőle, sem róla, hogy haragosa lett volna valakinek. De akkor, azon a Patakon a haragra alkalmat adó esetek számára olyan gyorsan követhették egymást, hogy az iskolai élete akár egyetlenegy hosszú düh-roham is lehetett. De egy szűk kör szerette. Akik közel voltak hozzá, mindig is szerették. Marton János, pataki osztálytársa, ma pataki tanár, nem a későbbi írónak, hanem már ennek a pataki fiúnak a vonásaiban meglátja a kiemelkedőt, a nagyot. Az „udvar“ irgalmatlan volt a maga kritikájában és nem törődött vele, mit beszélnek a tanárok. Zsiga nem az udvarban bukott meg, hanem az iskolában. És nem is ő bukott meg, hanem az iskola.

Iskolai bizonyítványainak sora megmutatja, hogy romlott a viszony előbb lassan, majd mind sebesebben, közte és a tanárok között. S mert nem-

csak dühös volt, hanem konok is, — micsoda konokság kellett ahhoz, hogy Patak ellenére, hogy mindenkinek az ellenére mégis író legyen; és mikor egy egész ország vármegyéi kezdték az írásai miatt kiátkozni még a magyarságából is: mégis író maradjon; — a harmadik pataki évének mindjárt a karácsonyát több szekundás bizonyítvánnyal érte meg. Ekkor aztán szakított a nagyhírű iskolával, hátat fordított neki, kizárta magából és elzárta magát előle.

De szerencsére nem Patak volt a világ.

Először is édesapánk jobban ismerte a fiát, mint a tanárok és jobban a tanárokat, mint a fia. A szekundákra ő mindössze annyit mondott, hogy: ez az iskola nem ennek a fiúnak való. Éppen olyan megértője volt édesanyánk s akit vele egynek lehet venni, a testvére, Gyula bátyánk, a tanárigazgató, aki a pataki rossz véleményben akár az öccse igazolását is meg tudta látni. Zsigával az év első harmada után iskolát váltattak, s az új iskolájában az év végére megint jeles lett, mint volt Debrecenben. S aztán az is maradt végig. De ez a sikere éppen annyira nem érdekelte, mint ahogy a pataki katasztrófa sem úgy hatott rá, ahogy azt az ottani tanárok képzeltek. A szóbeli érettségi reggelén azzal lepte meg a bátyját, hogy ő indul Pestre.

— Hogy mégy, te jó fiú?

— Gyalog.

Mert ő író lesz és az írónak nem kell érettségi.

Gyula bátyánknak minden tekintélyére szüksége volt ebben a pillanatban, hogy mégis ott tartsa. Végül is alighanem azzal győzött, hogy mint igazgató kijelentette: nem engedhet el egy jeles érettségizőt. Erre nem Zsigának van szüksége, hanem az iskolának,

De ő így tizenhat éves korától s az én kilenc éves koromtól kezdve megint csak nyári vendég lett Patakon, ahol a család egy ideig még megmaradt. Így aztán innen kezdve jó ideig megint nincsenek róla közvetlen emlékeim. Debrecenben én őt csak akkor láttam, mikor ő már ott teológus volt, vagy már az sem, hanem jogász és újságíró, én meg a harmadik vagy negyedik gimnázium végén Kisújszállásról hazafelé menet kiszálltam nála, hogy együtt menjünk tovább. Debreceni emlékeim: ott ettem életemben először szafaládét, — a Zsiga diák-ebédje, — és ott tanultam meg szobát seperni, — tőle. A hónapos szobáját bízta rám de rosszul fogtam a seprűt. Kivette a kezemből, megmutatta, hogy kell és megmagyarázta:

— Ne told, hanem húzd a seprűt; húzd magad felé. Akkor nem poroz.

Nem emlékszem rá, hogy valaha is dolgozott volna más szerszámmal, mint az írógéppel, de nem azért, mintha nem lett volna rá keze. Csak ideje nem volt hozzá. Más technikával dolgozott, mint az ácsok. S ki is dolgozott magának, — más sohasem tudta azt tőle átvenni, — egy olyan új technikát, ami csak az övé volt, olyat, ami túl volt a technikán: a Móricz Zsigmond stílusát.

De beszélgetéseire akorról nem nagyon emlékszem; igaz, akkor még mindig csak 13 vagy 14 éves voltam, nem láthatott bennem olyan hallgatót, aki előtt jó hangosan tépelődni. És mégis azt gondolom, Debrecen nem volt benne mélyebb réteg, mint Patak. Oda vonzódott, oda menekült, de harcolnia mindig Patakkal kellett. Írói egyéniségét talán éppen az jellemzi legelső sorban, hogy ez a két réteg összekeveredett benne egymással, ahogy azt a Légy Jó Mindhalálig világosan mutatja is. Hiszen ami szenvedés ebben a gyermekdrámában, ebben a költői alakban elmondott vallomásban van, az Patak. Lehet a lottó történet debreceni, — talán ottani újságíró éveinek parányi eseménye, ami csak benne vált aztán szimbólummá, — lehetnek azok az alakok, a nevek és kétségtelenül az a tanári kar, az iskolai levegő, ámbár a tanári kar alakjainak egy része, az üldözők, a vasfejúek csak pataki emlékekből állhattak össze élő alakokká, — a szenvedés azonban pataki benne. S ha a szenvedés, akkor a lényeges mondanivaló is. Nyilas Misi nem Debrecenben:

Patakon került szembe a felnőttekkel, a tanárokkal, az idegen atmoszférával, a fallal, amit hiába ostromolt aztán egész életén át. Patakon ment ő át a maga iskoláján, nem Debrecenben. A debreceni évek még az aranykor volt, a megszületés előttről való. Az emlékezésnek ebbe a keretébe Patakon került bele a kétségbeesés, az elhagyatottság, a lázadás. Nemrégiben valami olyat írt róla egy „hive“, hogy „Móricz Zsigmond sohasem ment el a végsőkéig s elég józan volt abban, hogy az utolsó pont előtt megálljon.“ Ez lehetett volna igaz Debrecenben, de nem volt az Patakon. Ez a „józan ember“ ott őt szekundáig dacolt. Lázadt, ez a „józan ember“ ott ezzel kiszakította magát az iskolai közösségből és vele az emberiből, mert számára akkor az iskola volt a világ. Ami ezután következett, az már a halott türelme volt az élők iránt: engedni a felnőtteknek, hogy megmentsek a testet.

Zsigát Patak nem törte le. Lázadóvá és ítélővé tette.

S ahogy ezek az emlékezések újra kelnek bennem és elemzésbe mennek át, eszembe jut egy még régebbi időkből szóló családi történet is, aminek meg úgy kell szerepelnie ebben a Nyilas Misi történetében, mint ahogy az alapfalakba beépített kő a házban. Tügyön, — amit Ptrügynek írnak de a „tügyiek“, legalább a mi időnkben, így egyszerűsítettek le, kimondható falunévre, — ahol Patak előtt laktunk s ahol ő az elemi iskolát járta, a tanító egyszer a dézsa-hordó rúddal úgy megverte, hogy ölben kellett haza vinni. Nem tudom, nem tudhatom, miért és hogy történt ez; sohasem kérdeztem meg tőle s ő nem beszélt róla; tudtommal meg sem írta. De eltűnhetett-e benne nyomtalanul, holott a család emlékszik rá? Én nem a magam emlékéből tudom; mikor ő tízéves volt, én három; nyilvánvalóan édesanyánk mondta ezt el nekem s úgy mondta el, hogy ma is emlékszem rá. De hát egy ilyen veréshez kettő kell, — az egyik, aki okot ad rá. Nincs olyan tanító, aki csak úgy rárohanjon egy gyerekre és félig agyonverje, különösen ha annak a gyerekek az apja arról híres a faluban, hogy a baltával senki sem tud jobban bánni és akiről meg is írta az „Életem regénye“ azt az éjszakai jelenetet, mikor bezörtet az ablakon édesanyánkhhoz: „Agyonütöttem Hallgató sógort“.

Milyen dac, milyen indulatok éltek ebben a „józan ember“-ben, hogy már a népiskolában ilyen módon került szembe a felnőttel, a tanítóval, — a multtal, ami előtte áll s ami elzárja a jövőtől?

A pataki összeomlás után a feloldódást a család hozta meg. És így ez a pataki lázadása volt az ára annak, hogy rájöhett légyen: van remény. Patakban csalódott, de a családban nem s így az emberekben mégsem. Apja, anyja mindig írói alakjai, írói forrásai maradtak s egyiket sem merítette ki soha. Bátyja is mindig vele volt, — az, aki magával vitte Kisújszállásra. — s hőse is volt. Filozófiája is ennek a nagybátyánknak az utolsó szavai lettek:

— Véges, véges a mindenség!

Így aztán a Légy Jónak nemcsak a drámai része csapódott le élményeiből, hanem befejezése is. A Légy Jónak nem azért nem tragikus a vége, mintha Móricz Zsigmond ki akart volna térni a tragédia elől, — mint ahogy megtette, kényszerből, az Uri Muri első színpadi változatában, — de a Légy jó nem tragédia, hanem az élet; vagyis egyszerre ez is, az is, Írójának az élete ez; önarokép. Nem Debrecennek, nem is Pataknak, nem is az iskolának, írójának a képe az, aki attól kezdve, hogy először kitette a lábát a családból, mindig harcolt, mindig szembenállott a „nagyokkal“, a tanárokkal, a vas-kalappal, a multbeli kövekkel, s akit megkergethettek, megkínsozhattak, elnyomhattak, de aki mégsem bukott el, mert otthon, mert önmagában mindig megújult. Móricz Zsigmond Debrecenben tanult meg látni, Patakon ítélni, Kisújszálláson túlélni. Túlélni a bajt.

És még az is benne van ebben a képben, hogy szenvedélyében nem volt igazságos. Különben is ő nem igazságos volt, hanem: jó. Itt Debrecennek akasztja a nyakába azt, amit Patak vétett ellene: mert Pataknak még a nevét

sem akarja többet kimondani. De mert jó, mindjárt fizet is érte: Debrecennek juttatja azt az új lelket, ami Patakon érlelődött meg benne!

Az öccsnek pedig ez a tűnődése, ami emlékekből fakad, de lényegében mégis olyan elemeknek az összekapcsolása, amelyeknek az együvé tartozásága csak jóval később nyilvánult meg előtte, annyiban jogosult, hogy a későbbi évek alatt, mikor újra egymás mellett folyt az életünk, mikor a hatodik, hetedik gimnazista voltam, majd érettségiző: mindig jobban elfogadott engem olyannak, akinek hallgatása az ő számára szükséges. Addig édesanyánk volt az egyetlen „első közönsége“. Zsigának fontos volt a közlés. Fontos volt, hogy amit gondolt, szavakba formálja meg, hogy hangosan kimondja, hogy kipróbálja a keresett hatást, hogy másról sugározzék vissza rá a kép, amit alkot. Édes anyáknak sok-sok délután, azután nekem sok sétán mondta el, ami benne forrt. Mi ketten láttuk legközelebről — a házassága előtt, — hogy érlelte magát íróvá. Élete a szakadatlan munka volt s ezt a munka oldalát nekünk mindig szabadon mutatta meg. Édesanyáknak, majd nekem is olvasott magyar verseket, újra elővette az összegyűjtött népdalokat, fejtegette a prozodiát, kereste a magyar „ösi“ formát, a dal ritmusát, a gondolalét, a kifejező, a végleges alakot. Kantot olvasott nekünk és Spencer Herbertet, akivel egy időben, fiatal korában sokat foglalkozott. De mindennel sokat foglalkozott; az egész élete szakadatlan foglalkozás volt. Benne megvolt ugyanaz az építő erő, ami Goethében: maga építette önmagát, Sohasem érdekelte más, csak az, amit meg is kellett volna írnia. Szüntelen jegyzett, de nem tudok róla, hogy a jegyzeteit használta volna, mikor dolgozott. Amit felírt, az csak arra kellett neki, hogy a kezével, az újjaival, az egész testével rögzítse az élményt, ami fontos volt számára. De nem azon a módon dolgozott, ahogy a tudós, aki céduláit rendezgeti, mielőtt témájába bele kezdene. Neki nem volt napirendje: az ő rendje a munka volt. Éjszaka kelt fel, hogy írhasson, ha úgy kellett írnia; vendégeit hagyta ott, hogy lefekhessék és várhassa az éjszakai órát, mikorra megint kiforrott benne valami, amit már csak éppen írnia kell. Nem volt számára semmiféle belső megkötöttség: ihletben írt.

Belső nem, de külső igen. Az egész külvilág, amely nem akarta őt, Osváth Ernő, aki a Nyugat számára felfedezte, az első regényét eldobatta vele. Igaz, mikor megtudta, hogy ez a „józan ember“ neki, a szerkesztőnek egy megjegyzésére az egész regényt elégette, kétségbeesett s azt mondta: „Soha életében nem fog többet ilyen szépet írni.“ De közölni nem akarta.

Az első regény, amit Zsiga meg akart írni neki, — mert akkor mindjárt regényt kért tőle, — a Rózsa Sándor volt. De ez nem kellett Osváthnak. Negyven évig hordta magában ezt az alakját, míg végre egy részét megírhatta.

S ez volt a legjobb, ez volt az egyetlen szerkesztője, aki azt akarta, hogy írjon. Kiadói mindig ott álltak közte és azok között, akiknek beszélni akart. Megint a nagyok világa! Mindig a vasfal! A Pesti Hírlap nem tette írójává: azért vette oda, mert már író volt. S aztán szó nélkül kivetette magából, mikor az első világháború után túlzás volt a Móricz Zsigmond féle népiség a „jobb köröknek.“ Miklós Andor oda gyűjtötte magához, mert akkor már nemcsak író volt, de nagy név is volt és a Móricz Zsigmond neve megérte neki azt, hogy a kedvéért eltűrjön valamit az íróból. A szerződést, amit adott neki, sohasem tartotta meg. A Móricz Zsigmond-könyveket sohasem lehetett teljes sorozatban megkapni; amíg Vadnai vezette az Athenaeumot, az ő kötetiből évente csak annyit adtak ki, ami kellett a karácsonyi könyvpiacra vagy könyvnapra. Előlegekre szorították; adósságokba kergették; Miklós Andor sohasem engedte meg, hogy az „Erdély“-ről megírják: nem trilógia az, hanem tetralógia. Nem kellett neki a záró kötet. Zsiga nem is írhatta meg soha ennek a nagy regénynek a befejező részét. S mikor végre egy kötetben kiadták: talán tíz ívet kihúztak belőle, hogy hosszú! A magyar egykötetes kiadás nem teljes, — a Zsolnay-féle német egykötetes, ami körülbelül ugyan-

akkor jelent meg Bécsben, mint ez Pesten, az. Magyarul csak a külön kötetes kiadásban lehet az egészet olvasni.

— A házasságával ér véget a harmadik kötet, mondta nekem Zsiga inkább elképedve, semmint elkeseredve. Megszokta, hogy ez az ő sorsa a „nagyok“ közt. Mikor az utolsó gyűjteményes kiadása megjelent, — nagyon szűk válogatásban, — s mikor a kiadást elkapkodták, a kiadó táviratokkal tiltotta le az eladást a vidéken dolgozó ügynököknél, — nemhogy tovább nyomatta volna a sorozatot. És az egyes köteteket ekkor sem egészítették ki.

A kiadónak nem volt az szíve ügye, hogy Móriecz Zsigmond terjedjen. Móriecz Zsigmond nagy tehertétel is volt egy kiadó számára s Az Esték nem szerettek ujjat húzni azzal a vármegyével, amelyik csendőrökkel vitette be reggel Veres Pétert, mert hírt kapott róla, hogy este Móriecz Zsigmond váratlanul meglátogatta.

De ez a sok gátlás mind kívül volt, nem belül.

Belül az alkotás volt, a dac volt és az a biztonság, hogy ő jobban tudja, mint azok, akik nem akarják. Neki csak egy útja volt s irányválasztásában nem számított, hogy azok kint mit akarnak. Azokkal csak dacolt; küzdelmei önmagával voltak.

Tele volt tervvel, — úgy ment el. A tervei közt mindig élt Debrecen és ennél fogva kimondatlanul élt Patak is. A legutolsó nyarán kétszer is beszélt egy regény-gondolatáról, egy debreceni regényről, arról, amivel az egész magyar sorsot egybe akarta fogni. Nem a témáját mondta el, hanem a problémáját. Ezt az egyet újra megkérdeztem tőle egyszer, hogy mondja el megint: mégsem tudtam megjegyezni. Csak az érzésemet tudom elmondani róla s nem azt, amit ő mondott. Tudom, ez lett volna a leghatalmasabb, a leggazdagabb; ez nem a múlt lett volna, hanem a jelen. S ennél fogva a jövő is. — De hiába is maradt volna meg a terv: ki írná azt meg, amit ő nem akart többé megírni?

Ez volt az egyetlen készülő témája, amiről egészen fiatal kora óta előre beszélt nekem. Régente a dráma-terveit még hangosan kellett formálnia s ahhoz én is jó voltam első közegnek. Ezt most azért mondta volna el, mert benne volt az a lemondás, hogy erre már úgysem kerül sor?

Nem került, de nem azért, mert a külső világ nem akarta, hanem azért, mert ő fáradt bele. Nem akart élni, azért ment el. Élete vége az a nagy család volt, amit Patak személyesített meg számára legélesebben s amiből annak idején még a család megmentette. Élete végén már család sem volt, amely mellette állott volna, csak csalódásai voltak teljesek. Kiadója már egészen csak látszat-kiadója volt; már csak szerződés volt, de kiadás nem; és más kiadóra nem volt lehetősége: a magyar kultúrában nem volt kiadó a Móriecz Zsigmond számára. A Kelet Népeinek a sikertelensége pedig azt akarta vele elhíttetni, hogy nemcsak kiadója nincs, de közönsége sincs. S nemcsak közönsége nincs: fiatal írók sincsenek. A családjától elidegenítette a fogadott lánya, aki kimeríthetetlen témaforrás, írásaiban két új réteg, a Csibe-noveilák, a zord, a már tovább nem is fokozható erejű záró akkord nyersanyaga, de aki családtagnak elviselhetetlen. A kortársai kihaltak, magában maradt. S mintha a bomlást a válása indította volna meg. Talán akkor érezte meg legelőször, hogy nem feltétlenül jó, amit mások ellenzésére csinál? A halott első feleség előtt sohasem tudta igazolni a második asszonyt. Egy kritikusa meg azt írta róla egy bemutatója után: „Törvényt kellene hozni, hogy Móriecz Zsigmond ne írjon darabot.“ —

— Törvényt, az én darabjaim ellen? — mondta nekem Leányfaluban, a szép nagy kertben, abban a szép, nagy darab külön csalódásban, amit a gyerekei kerültek s amiben a kertészkedése sehogysem sikerült.

Még az eszményeiben is csalódott. A magyar népről beszélt egyszer nekem s arról, hogy mit ér a népnek a kultúra:

— Hát a vége az lesz, hogy hiába, hogy rossz oldalon harcoltam?

A nyilas idők nagyon rossz képben mutatták ezt a népet neki.

Nem volt miért élnie, nem élt tovább.

Életében mindig került az orvosokat; alig is volt dolga közülük másokkal, mint akik elrontották a lábát, reumának nézve az izomszakadást. Nem akart orvost látni. Mikor már szélütötten feküdt s másként nem tudott tiltakozni, még mozogható fél kezével kapaszkodott az ágy szélébe, hogy ne vigyék gyógyítani.

Megmondta előre: az első világháború alatt tizenhat kilót fogyott, a másodikat nem fogja kibírni.

A második Patakot nem bírhatta ki. De nem győzték le: ő volt a csalódott, ő győzte le az embereket. Nem az ő útja volt rossz: az embereké volt az. S azért ment el, mert nem tartotta érdemesnek, hogy azért a „Patakért“ megmaradjon.

KOLTAY-KASTNER JENŐ:

GIORDANO BRUNO A MAGYAR IRODALOMBAN

(Halálának negyedik százados évfordulójára.)

Hegel azt mondja Bruno filozófiájáról, hogy az „nagy kezdet“-et jelentett, mert „először fogta fel a világegyetemet a maga fejlődésében egy célra irányuló rendszerként“,¹ s Engels Frigyes azok közt dicséri, akik „az egyház szellemi diktatúráját megtörték“, akikben „az újonnan felfedezett görög filozófiából táplálkozó derűs szabadgondolkodás egyre mélyebb gyökeret vert“ és akik „előkészítették a XVIII. század materializmusát“.² A Szovjet Tudományos Akadémia legfontosabb olasz műveinek újabb fordításával,³ a leningrádi egyetem filológiai intézete a Noroff Ábrahám által 1866-ban Párisban megvásárolt fontos Bruno-kéziratok kiállításával ünnepelte meg az évfordulót.⁴ Folyóiratunk azzal akar emlékének áldozni, hogy Giordano Brunonak a magyar szellemi élethez való viszonya felett tart rövid szemlélt.

Giordano Bruno,⁵ aki Nápoly melletti szülővároskájáról (sz. 1584) szerette magát „a Nolai“-nak nevezni, szabad gondolkodásmódja miatt gyorsan elhagyta a dominikánus rendet, melynek ifjúkorában tagja volt, és mint vándortudós tanított már Toulouseban (1579—81), Párisban (1581—83, 85—86), talán Oxfordban, s járt Genfben, Lyonban, Londonban (1583—85), Mainzban, Marburgban, mielőtt Wittenbergben megállapodott volna, melynek egyetemén 1586. aug. 20-tól 1588. március 8-ig tanított s — mint búcsúbeszédéből kiténik —, életének legnagyobb pedagógiai sikereit aratta. Korábbi munkái Párisban és Londonban jelentek meg. Bennük egyrészt latinul fejlesztí tovább Raimundus Lullus (1234—1315) Ars Magna-jának alapjában véve Aristoteles-ellenes mnemotechnikai módszerét, másrészt olasz nyelven fordul úgy a skolasztika teológiát kiszolgáló böleselete, valamint a humanizmus homocentrikus erkölcsfilozófiája ellen, Copernicus (1473—1543) fizikájára alapítva a maga

¹ Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Sämtliche Werke. Stuttgart. 1928. XIX. köt. 224—244. ll.

² A természet dialektikája, Budapest, Szikra, 1948. 10. l.

³ M. A. Djinnik moszkvai filozófus szerkesztésében és bevezető tanulmányával. Moszkva, 1949.

⁴ A Noroff-iratokról I. Chr. Sigwart, Kleine Schriften, Freiburg, 1881. I. köt. 295. kk. ll.; Bruno, Op. lat. conscripta III. köt. XVII—XXIX, XLIX. ll. Hirt ad a kiállításról az Italia che scrive 1950. ápr. 4-i száma, 70. l.

⁵ Legjobb életrajzát V. Spampinato írta meg (Messina, 1921.). A bevezető fejezet Bruno európai híréről szól de Magyarországról nem történik benne említés.

vizsgálódásait. A szabad gondolkodás ez első képviselőjének olasz művei tele vannak a messze jövőbe nyúló egyéb kezdeményezésekkel is: minden neoplatonikus világlélek- és szellemkeresés ellenére ő állítja először — bár még igen bizonytalanul — az anyag elsődleges voltát, a szervetlen és szerves világ egységét, az élőnek az élettentől való származását.⁶

Mint halála után tanítványai által kiadott előadásai bizonyítják,⁷ erősen meg kellett ugyan alkudnia a fennálló egyetemi hagyományokkal — hiszen így sem taníthatott soká egy helyen —, mégis azok a magyar ifjak, akik 1586–88 közt Wittenbergben jártak, egészen új szellemet kellett hogy merítsenek tanításából. A fogékonyság eziránt alkalmasint nem is hiányzott bennük. Raimundus Lullusnak már a 16. század közepén akad magyar követője a kalandortermészetű Paulus Scalichius de Lika-ban;⁸ Petrus Lascovinus Mondulatus egy évvel Bruno odaérkezése előtt Wittenbergben kiadott *De homine*-je olyan szerzőket idéz, akik a Nolaianak is kedvenc írói: Pythagorast, Demokritost, Plátót, Marsilius Ficinust, Pico della Mirandolát, Cusanust,⁹ sőt már Dudich András leveleiben is sok Giordano Brunoéval rokon gondolatot találunk.¹⁰ Közvetlen hatásra azonban csak Decsj Csímor Jánosnál gondolhatunk, aki 1587 és 89 közt tanult Wittenbergben s aki — mint Morvay Győző rá felhívta a figyelmet¹¹ — az ok és okozat elméletében az olasz bölcselőt követi azzal, hogy ő is eltér a vallásos felfogástól és természettudományos magyarázatot keres.

Az igen kiterjedt Bruno-irodalom csak egy magyar ifjú nevét ismeri, aki a Nolaival közelebbi ismeretségben állt. Ez br. Forgách Simon főpohárnok kisebb fia, Zsigmond nádor és Ferenc esztergomi érsek testvéröccse, Mihály (1569–1603). Ő 1587–89-ben tanult Wittenbergben s ott egy Hans von Warnsdorf nevű diáktársának emlékkönyvébe Giordano Brunoval együtt írta be a nevét.¹² Rövid itthonartózkodás után aztán Forgách Mihály mentorával, Krakói Demeterrel Páduába indult, ahol 1589 nyaratól 1592 tavaszáig tartózkodott.¹³ Meleg barátságot kötött itt egy Valens Acidalius (Havekenthal) nevű humanista érdeklődésű német orvostanhallgatóval (1567–1595), aki nem-sokára a bolognai egyetemre távozott és onnan 1592. január 21. és március 3. közt öt latin levelet írt magyar társához, melyeket a szép tehetségsű humanista költő korai tragikus halála után egyéb leveleivel együtt fivére kiadott 1606-ban Hanauban,¹⁴ Forgách Mihály válasza ismeretlenek. Mindjárt az első levélben Acidalius aziránt érdeklődik, igaz-e hogy Jordanus Brunus, kit barátja Wittenbergben ismert, most Páduában él és tanít. S kérdi, hogyan

⁶ Brunnhofer (Brunos Weltanschauung u. Verhängniss aus den Quellen dargestellt. Leipzig, 1882) szerint Bruno Darwin és Heckel előfűtára.

⁷ Summa terminorum metaphisicorum Jorani Bruno Nolani... Marburg, 1609; Nositz János, Artificium Aristotelico-Lullium-Rameum... Brieg, 1614.

⁸ De resolutione alphabetaria sive perfectissimo ad omne genus scientiarum metodo. Basileae, 1559. Domenico Berti, Giordano Bruno da Nola, sua vita e sua dottrina. Torino, 1889, 72, 1, 2. jegyz. — App. Hung. III, 1785, sz.; I, 350. sz. — RMK, III, 461, 508, 510, sz.

⁹ De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus lib. II. — App. III, 744. sz.

¹⁰ Pierre Costil, André Dudich humaniste hongrois 1533–1589. Paris, 1935, 369, 1. 1. jgyz.

¹¹ Magyar Középiskola, Budapest, 1914. évf, 297–98, II.

¹² Chr. Sigwart, id. mű I, köt. 293–95. II. Az emlékkönyv a stuttgarti könyvtárba került.

¹³ 10, 1.; Forgách Mihályról I, Nagy Iván. Magyarország, családai. IV, 203, 1.; Bártfai Szabó László, A Forgách-család története, Esztergom, 1910, 491–494, II.; Óváry Lipót, A magy. tud. akad. történeti bizottságának oklevélmásolatai, Bp. 1894, II, 1064, sz.; Veress Endre, Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Fontes rerum hungaricum, I, 94, 98, 99, 237, 239–242. Az Acidalius-leveleket nem ismeri.

¹⁴ Valens Acidalii Epistolarum centuria I, Hannoveriae 1606, A II, III, VIII, IX, X. levelek szólnak Forgách-hoz, Életéről: Allg. Deutsche Biogr. I, köt. 31, 1.

mert Itáliába visszatérni, honnan egykor — mint maga elbeszélte — (mint aposztatának) menekülnie kellett. Igen csodálkozik a dolgon, nem is akarja a hírt elhinni, míg társa fel nem világosítja őt a valóságról.¹⁵

Pedig a hír igaz volt. Rövidebb prágai és helmstädti tartózkodás után az olasz filozófus majnai Frankfurthban átlapodott meg, hol több latinnyelvű verses filozófiai munkát adott ki, melyek gondolatát legérettebb fogalmazásban tartalmazzák, aztán 1591 szeptemberében Giovanni Mocenigo előkelő velencei nemes hívására és bízva annak családjának nagy befolyásában, Velencébe jött, honnan ismételtén átrándult hosszabb-rövidebb időre Páduába, bár az ottani egyetemen nem tanított. Újabbán A. Corsano¹⁶ meggyőzően bizonyította, hogy Bruno hazatérése azzal a „heroikus szenvedély“-ével magyarázandó, mellyel filozófiáját a gyakorlati életbe ültetve át, egy dogmától mentes filantropikus és panteista deizmus alapján akart egyesíteni minden vallást. E tervnek előbb a szabad velencei köztársaságot, aztán magát VIII. Kelemen pápát is meg akarta nyerni. Forgách Mihály — bár Acidaliusnak köszöndött könyvei közt Seneca és egy Lexikon mellett Arius is szerepel s már korábban Justus Lipsiussal lépett levélbeli érintkezésbe, mi nyílt szellemi érdeklődéséről tanúskodik¹⁷ — úgy látszik, volt wittenbergi tanárától és ismerésétől távoltartotta magát. Utolsó levelében már Acidalius is csak úgy beszél róla, mint „ama szofistáról“, akiről nap nap után különböző hihetetlen dolgokat hall.¹⁸ A velencei inkvizíció valóban másfél hónappal utóbb, május 23-án tanítványának, Giovanni Mocenigonak galád feljelentése alapján letartóztatta s hosszas kihallgatás után Rómába szállíttatta, ahol, mivel tanainak visszavonását megtagadta, 1600. február 17-én a Campo di Fiorin máglyahalállal végezte életét.

Giordano Bruno máglyahalálának hírére először egy *Macchiavellisatio* című névtelen röpirat kürtölte világgá, mely, címlapja szerint, 1621-ben, Saragossában jelent meg s függetlenül a neumarkti születésű (1576) Schoppe (Scioppius) Gáspárnak a kivégzés napján Rittershausen Konrádhoz, az alt-dorfi egyetem rektorához és volt jogprofesszorához intézett levelét tartalmazza.¹⁹ A velencei kihallgatási jegyzőkönyvek közléséig (1868)²⁰ ez az első kiadása óta sokszor újra nyomtatott és különböző nyelvekre lefordított levél volt, a Nolai munkáiban elég sűrűn elszórt önéletrajzi adatok mellett, Bruno biográfiájának egyedüli forrása. A protestáns származású Schoppe ugyanis Prágában Wacker Mátyás császári tanácsos környezetébe került, katolizált és elkísérte őt római követségében. Ott elnyerte VIII. Kelemen pápa és III. Fülöp spanyol király bizalmát és az inkvizíció kongregációja dékánjának, Luigi Madruzzii bíbornoknak palotájában lakott, melynek dísztermében hirdették ki Bruno előtt a halálos ítéletet. Jelen volt ezen a gyászos aktuson, valamint a filozófus kivégzésén is, így értesüléseit életéről és tanairól a leg-hitelesebb forrásból meríthette.

A Bruno-irodalom azonban tanácstalanul áll a probléma előtt, hogyan került e páratlanul fontos levél a névtelen röpiratba. Magyar irodalomtörténész van hivatva számára felderíteni,²¹ hogy a *Macchiavellisatio* Alvinczi Péter kassai református lelkész politikai vitáirata Pázmány Péter ellen, mely nem 1621-ben, hanem — mint Balásfy Tamás 1620-ban Bécsben kiadott két

¹⁵ Id. mű 10. l.

¹⁶ Il pensiero di Giordano Bruno, Biblioteca del risorgimento, Firenze, 1940, 265 kk. II. Felfogását Luigi Firpo is osztja: Il processo di Giordano Bruno, Quaderni della Rivista Storica Italiana, Napoli, 1949.

¹⁷ Vargha Anna, Justus Lipsius és a magyar szellemi élet, Budapesti, 1942, 46—50, 123. kk. II.

¹⁸ Id. mű 38. l.

¹⁹ App. Hung. II, 785. sz.; RMK. II, 399. sz.

²⁰ D. Berti id. mű I. kiad.

²¹ A kérdés részletesebb kidolgozása legközelebb olasz folyóiratban jelenik meg.

feleletéből és Alvinczinek már ugyanebben az évben kelt viszontválaszából kitűnik²² — 1620-ban jelent meg, mégpedig nem Saragossában, hanem Kassán vagy valamely németországi nyomdában, esetleg Wittenbergben, ahol Alvinczi 1598-ban tanult volt és ahol az eltűnt egykori wittenbergi professzoráról és termékeny filozófusról hallhatott²³ Mikor a 30 éves háború kezdődő viharában, mint a győzedelmesen előnyomuló Bethlen Gábor és a cseh királlyá lett pfalzi választófejedelem párthíve, tollal hadakozik a Bécsbe menekült esztergomi érsek ellen, aki az előző évben a magyar protestánsokra igyekezett háritani az európai közvélemény előtt a felelősséget a háború borzalmaiért, azután pedig olyan vitairatot sugalmazott, mely ékeket akart verni Bethlen Gábor, V. Frigyes cseh király és a francia-angol-belga protestáns-unió közé — nem Giordano Bruno híre feküdt szívéen, hanem Scioppiuson akart vele egyet ütni.²⁴ Ez a „canis grammaticus“ ugyanis nemcsak aprólékos és civódó filológus volt, hanem VIII. Kelemen pápa igen mozgékony ügynöke is. Előbb a katolikus liga összekovácsolásán fáradozott, azután, főleg hirhedt *Classicum belli sacri*-jával (1619), mint II. Ferdinand tanácsosa, kinél először még stájer fejedelem korában, Pázmány ott tartózkodása idején járt Grácban, a protestánsok elleni háborúra uszított.²⁵ Volt-e hát jobb visszavágás Pázmány „machiavellisztikus“ érveire, mint annak megmutatása, hogy II. Ferdinand tanácsnokának a Rittershausenhoz írott levél cinikus helyeslése és felháborító gúnyolódásának kíséretével a katolikusok így bánnak a más vallású felfogáson levőkkel? Vele Alvinczi és német barátai akaratlanul nagy szolgálatot tettek a Bruno-irodalomnak.

Rendkívül érdekes nyomon követni, hogy a 17–18. századi német és francia életrajzi lexikonokban, filozófiatörténetekben, hogyan gazdagodik színesedik a nolai filozófus életrajza aszerint, hogy a kompilátornak Bruno melyik munkája akadt kezeügyébe, mert szinte valamennyien felpanaszolja, hogy művei igen ritkák, nehezen hozzáférhetők, teljes gyűjteményük pedig egyenest megszerzhetetlen. Apáczai Csere János — bár beszél Raimundus Lullusról, Gaza Teodorról, Trapeuntiusról, Valláról, Servet Mihályról, Bezáról, Tycho Bracheról, Scaligerusról²⁶ — nem tud róla, de Johann Jakob Brucker filozófiatörténetének a kolozsvári ref. kollégium nyomdájának betűivel 1768-ban nyomtatott kompendiuma már beszél Bruno esodálatos ingeniumáról, buja fantáziájáról, abnormális lelkületéről és sajnálja, hogy latin verseinek homályos volta és gondolatának ingadozása miatt nem lehet tanítását világosan összefoglalni.²⁷ A 18. század racionalizmusa általában ezt kifogásolja benne, s az ateizmus mellett hovatovább nagyobb hangsúlyt helyez arra a realiztikus társadalomkritikára, mellyel tele van legtöbb olasznyelvű munkája. A „jakobinus“ Brunot már Pierre Bayle *Dictionnaire historique*-je fel-

²² RMK. III. 1280, 1281. sz.; II. 339. sz. Teljesen téves V. Salvestrini Bruno-bibliográfiájának (Pisa, 1926, 207. sz.) ama adata, hogy a Macchiavellisatio Ingolstadtban jelent meg és szerzője maga Scioppius.

²³ Alvincziről: H. Kiss Kálmán, Alvinczi Péter, a kassai magyar pap. Prot. egyh. és isk. lap 1893: 780. kk. II., ifj. Imre Sándor, Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. Hm. Vásárhely, 1898.

²⁴ Pázmány, *Falsae originis motuum Hungarorum succincta refutatio*. Posonii, 1619 (Opera Omnia, Ser. lat. VI. köt. 469. kk. II.) — *Secretissima instructio gallo-britannobatava Federico V. comiti Palatino Electori data*. Vicnna, 1620, Imre S. id. mű 75. kk. II. Az egykorú vitairadalomról általában I. Richard Krebs, *Die politische Publicistik der Jesuiten u. ihrer Gegner in den letzten Jahrzehnten vor Ausbruch des 30 jährigen Krieges*. Halleische Abhandlungen zur neueren Geschichte, XXV. füz. Halle, 1890.

²⁵ H. Kowallek, *Über Gaspar Scioppius*. Forschungen zur deutschen Geschichte. Vol. I. Göttingen, 1871. 403–482. II.; Krebs id. mű; Allg. Deutsche Biogr. XXXIII. köt. 479–84. II.; Ch. Bartholomèss, *J. Bruno*. Paris, 1846–47. I. köt. 319–340 II, Fr. Meinecke, *Die Idee der Staatsraison*, 1914. 114. kk. II.

²⁶ Magyar encyklopaedia. Utrecht, 1653.

²⁷ Johann Jakob Brucker, *Compendium Historiae Philosophicae*. Claudiopoli, 1768. 428–430. §.

fedezi. Nem lehetetlen, hogy valami ilyenféle kapcsolatban került Rákóczy neve Charles Etienne Jordan prenzlowi francia luteránus lelképásztor és Nagy Frigyes barátja Brunoról szóló könyvének címlapjára is.²⁸

Ami a racionalizmus számára súlyos hiba volt, érdemmé változik a romantikusok előtt. Jacobi és Schelling Brunoban úgyszólván kizárólag költői panteizmusát értékeli.²⁹ Tőlük részben függetlenül egy németül író nyitrai orvos, Petőcz Mihály — bizonyára a Nolainak akkoriban először összegyűjtött és újranyomatott munkáinak olvasása eredményeként³⁰ — átvette az olasz filozófus számos gondolatát.³¹

Újabb fordulatot jelentett Bruno európai hírének további alakulásában az a körülmény, hogy azok az olasz írók és politikusok, akik az egyházi állam felszámolásával és Rómának fővárossal való kiküldetésével Itália nemzeti egységét készültek megvalósítani, az ő nevét írták a pápaság elleni küzdelem zászlajára. Gabriele Rossetti londoni száműzetésében úgy képzelte, hogy a kiváló filozófus máglyahalála óta nem szüntek meg titkos társaságok pápával dacoló sugallatát követni.³² S mikor a hő óhajlás 1870-ben teljesült, az új olasz állam a katolikus reakció ellen Bruno mártíriumát tartotta oda védőpajzsul, egyszersmind a természettudományos gondolkodás és a haladás nagy képviselőjét is dicsőítve benne. Ennek az irányzatnak legjellemzőbb képviselője a száműzetésből hazatért David Levi könyve,³³ mely szerint a „brunizmus“ az elnyomatások alatt szétszaggatott egykori Itália társadalmának lelke, mozgatója, bátorítója és biztatója volt. Mellékesen jegyezzük meg, hogy akadt Levinek nálunk Lusztig Gézában egy kései követője, sőt plagizálója, de írása annyira komolytalan, hogy említést csak szemlénk teljeségéért érdemel.³⁴

Róma elfoglalása az olasz kormány csapatok által, Giordano Bruno ünnepe is volt. Ezért azonnal megindult a mozgalom, hogy az új egységes olasz állam első szobrát a frissen megszerzett fővárosban, máglyahalálának helyén, a Campo di Fiorin, a nagy Nolainak szentelje. A „szabadgondolkodók“ közül csak Carducci volt más véleményen, aki helyében Róma szabadságának első hős mártírját, Arnaldo da Bresciát szerette volna látni.³⁵ A mozgalom élére, melytől ő magát távoltartotta, Adriano Lemmi, az olasz szabadkőműveség nagymestere állt, aki fiatalkorában, mint konstantinápolyi vállalkozó, Mazzini üzeneteit közvetítette volt Kossuthnak kisázsiai fogságába, elkísérte őt angliai és amerikai útján és egy Szicília felszabadítására irányuló kalandos

²⁸ De Jordano Bruno Nolano. Disquisitio historico-literaria. Primislaviae. Literis Ragoczyanis. Spampanato idézi, id. mű VIII. 1. A könyvet eddig nem sikerült megszerezniem.

²⁹ Fr. H. Jacobi. Über die Lehre des Spinoza (1785) függelékében: Auszug aus Jordan Bruno von Nola Von der Ursache, dem Prinzip und dem Einen. — Schelling, Bruno oder über das göttliche und natürliche Prinzip der Dinge. Ein Gespräch. Sämmtl. Werke. Stuttgart—Augsburg, 1859. IV. köt. 213—332. ll.

³⁰ Opere di Giordano Bruno, ora per la prima volta raccolte e pubblicate da Adolfo Wagner, 2. köt. Lipsce, Weidmann, 1830.

³¹ G. Bruno, Opere italiane (Gentile-kiad.), Bari, 1925. I. köt. 219. l. — Buday József, Dr. Petőcz filozófiai rendszere. Magyar Filozófiai Szemle 1884. III. köt. 304, 441; 1885. IV. köt. 241 kk. ll.; u. a. G. Bruno bölcselete. Budapest, 1889. 9. 62—63. ll. — Petőcz Mihály munkái: Die Welt aus Seelen. Pest, 1833; Ansicht des Lebens. Ofen, 1834; Ansicht der Welt. Leipzig, 1838.

³² Spampanato, id. mű XXXVII—XXXVIII. ll.

³³ Torino, 1888.

³⁴ Misztikusok, költők, gondolkodók, Békéscsaba, Tevan, 1918. A kötetke első, Dante-tanulmányáról Fülep Lajos kimutatta (Nyugat, 1919:703. l.), hogy az Rémy de Gourmont-tól vett fordítás. A Bruno-fejezet 130—132. lapjai pontosan át vannak véve Levi könyvének 325—26. ll.-ről. Különbözik Lusztig szerint Acidalius az általunk említett levelet nem Forgách Mihályhoz, hanem egyenesen Erzsébet angol királynénak írta volna!

³⁵ Carducci, Confessioni e battaglie. Opere, XII, 318—19. ll.

tervben volt megbízottja.³⁶ Míg Agostino Depretis volt kormányon, az ügy nem nagyon haladt előre, de mikor az ugyancsak szabaddkőműves Francesco Crispi került hatalomra (1887), személyes támogatása lendületbe hozta a kérdést, mert megoldása a pápai állam megszüntének végleges voltát volt hivatva dokumentálni. A Vatikán ezért is tiltakozott oly élénken a gondolat ellen. XIII. Leó pápa 1885. június 30-i allokúciójában azt „az egyház meggyalázásának” nevezte, 1889. május 24-én pedig kijelentette, hogy „arcátlan provokáció egy aposztatát abban a megtiszteltetésben részesíteni, amely az erényt illeti meg.” Mikor a szobrot utóbbi év pünkösd vasárnapján, június 9-én mégis nagy ünnepek közt felavatták, az egész európai sajtó állást foglalt pro vagy contra, a kérdésben. A klerikális reakció képviselőinek a részéről tiltakozó sürgönyök garmadája érkezett a Vatikánba, köztük Simor János magyar prímásé is; a püspöki pásztorlevelek (köztük Schopper György roznányi püspöké) mindenütt a szobor ügyét a katolicizmus súlyos sérelmeként állították be. A magyar főpapság tehát sietett állást foglalni a haladás nagy harcosa ellen. A vihar, bár kevesebb hevességgel, azután újból kitört, mikor a nolai filozófusnak a szardiniai Cagliariiban állítottak 1913-ban szobrot.

Ezek az események élénk visszhangot keltettek a magyar sajtóban is.³⁷ A Religio 1888-tól kezdve ismételen és bőven tárgyalja az ügyet, Brunot „egy elvetemült kóbor sophistá”-nak nevezve, kinek „esze ki volt ficamodva”. Másrészt a haladó napisajtóban Alexander Bernáth (Neues Pester Journal, 1889. jún. 8, 157. sz.), Bokor József (G. B., Egyetértés, 1889. jún. 9, 158: sz.) és Silberstein Adolf (Pester Lloyd, 1889. jún. 9, 158. sz.) keltek védelmére és magyarázták meg Bruno világtörténeti jelentőségét. — Folyóirataink is bekapcsolódtak a vitába. Kiss János teológiaprofesszor az általa szerkesztett Bölcséleti folyóiratban (1889. IV. évf.) katolikus szempontú kritikáját igyekezett adni Giordano Bruno bölcseletének, Buday József viszont, ismertetve a szobor körül keletkezett nagy pört, igen jó irodalmi és filozófiai tájékozottsággal foglalta össze filozófiai elveit.³⁸ Az újabb olasz szoboravatás kapcsán aztán megint fellángolt a vita. Most Stöhr Géza közölt cikket (G. Bruno haláláról. Religio, 1914. 369. kk. II.), mely a francia Desdouitsnek³⁹ a maga idejében tudománytalansága miatt alig észrevett dolgozatát és a Journal des Débats-ban Paul Vulliamd által felújított ama feltevését tette magáévá és igyekezett bizonyítani, hogy G. Bruno nem is halt máglyahalált, csak in effigie hajtották végre az ítéletet s maga valamelyik olasz dominikánus kolostorban internálva élt haláláig. Felületességét és tájékozatlanságát azonban könnyen visszautasíthatta Rácz Lajos komoly tanulmánya a Protestáns Szemlében (1914, 393—407. II.).

Tudományos irodalmunkban először Domanovszky Endre szentel egész tanulmányt Bruno bölcseletének „A renaissancekori bölcselet története” című könyvében (Bpest, 1890). Nyomon követte őt Szemere Samu több részlet-tanulmányával, Bruno két legfontosabb olasz dialógusának gondos, magyarázó jegyzetekkel ellátott fordításával és ugyancsak a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent, Bruno-monográfiájával.⁴⁰

A nolai egyéniségének és művének e nagy megbecsülésével párhuzamos ama érdeklődés, amit irodalmunk tanúsított alakja és sorsa iránt. Élettörténetének két hosszabb lélekzetű irodalmi feldolgozása is akad nálunk. Az

³⁶ E. Kastner, Mazzini e Kossuth, Firenze, 1929.

³⁷ Religio, 1888. I. 209—11, 217—18, 226—228; 1889. I. 394—395, 410—411, II. 13, 17, 22, 37, 87. II.

³⁸ Id. mű.

³⁹ La légende tragique de G. Bruno, comment elle a été formée, son origine suspecte, son invraisemblance. Paris, 1885.

⁴⁰ Giordano Bruno párbeszédei, Az okról, elvről és egyről és A végtelenről, a világegyetemről és világokról. Filozófiai Írók Társasága XXVII, Budapest, 1914. — Bruno-monográfiája 1917-ben jelent meg.

egyik, Lengyel Józsefnek, a szatmári tanítóképző-intézet tanárának drámája (Giordano Bruno, Szatmár 1899), a színpad követelményeinek minden ismerete nélkül, a francia romantika kaptafájára húzza Bruno pályáját, és ezt is igen ügyetlenül teszi. A másik, egy orvos és író, Raffy Ádám regényes életrajza, „A máglya“ (Bpest 1936), kortörténeti, biográfiai és bölcséleti tanulmányok alapján készült. Általában híven ragaszkodik a történeti valósághoz, csak a hézagokat tölti ki fantáziája és pszichológiai magyarázatát igyekszik adni a tényeknek.

Raffy Ádám lefordította a Nolainak néhány költeményét is, melyekkel regényes életrajzát tarkította. Előtte többen próbálkoztak már fordításukkal. Az a szonett, melyet Péterfy Jenő közölt a Hét 1891 januári számában, nem az övé ugyan, hanem Luigi Tansilloé, Bruno édesapjának testi-lelki jóbarátjéé, s ő csak beleszötte azt *Eroici furori* c. munkájába.⁴¹ De a *De la causa* és *De l'infinito* költeményeit Szemere Samu munkatársa, Szemeréné Horváth Renáta a Budapesti Szemlében (1913, 155. köt. 284—85. ll.) és Az Újságban (1913, 17. sz.) is közölte, s Gáspár Kornél a Nyugat 1923. évfolyamában (I. köt. 126. l.) az *E chi m'impenna* kezdetű szonettnek két tercijnáját idézte saját fordításában. A nolai születésének négyszázados évfordulóját Szemere Samu a Tudományos Akadémián tartott megemlékezéssel, Trencsényi-Waldapfel Imre⁴² pedig két szonettjének és „A saját szelleméhez“ írt latin költeményének lefordításával ünnepelte meg.

Giordano Bruno valóban tudományos értékelését azonban Rudas Lászlónak a Szabad Népből⁴³ írt méltatása ismertette meg a magyar dolgozókkal Bruno halálának 350. évfordulója alkalmából. Rudas első ízben elemezte Magyarországon az élenjáró marxista-leninista elmélet alapján a nagy olasz gondolkodó munkásságát, megállapítván, hogy „Bruno világnézetével és természettudományos felfogásával századokkal megelőzte a természettudományt.“

Műveinek egy népszerűsítő antológiája sajtó alatt áll, annak bizonyosságául, hogy népi demokráciánk lehetővé akarja tenni, hogy a haladásnak e nagy képviselőjét a magyar dolgozók hamisításoktól menten a valóságnak megfelelően, minél jobban megismerhessék.

⁴¹ Gentile id. kiad. II. 369. l.

⁴² Tiszatáj, (Szeged) 1948. szept.-okt. sz. Az eredeti szövegek id. kiad. I. 145—146; II, 362. ll.

⁴³ Újból megjelent *Elmélet és gyakorlat* c. tanulmánykötetében. (Budapest, Szikra, 1950. 119—122. l.)

NÉMETH G. BÉLA:

KOMJÁTHY JENŐ KIADATLAN VERSEI

Az Irodalomtörténeti Repertorium tanúsága szerint a 20-as évektől szinte minden évben jelent meg valamiféle emlékezés, történt valamiféle utalás, hivatkozás Komjáthy Jenőre. Mindezek szerzői azonban a költő egyetlen nyomtatásban megjelent kötetére támaszkodtak, Komjáthy kéziratos hagyatéka — versek, próza vegyest, — a már Sikabonyi által említett hat kéziratos-kötet elkallódása után is elég nagy. 1937-ben Kozocsa Sándor közölte az Irodalomtörténeti Közleményekben (79—80. lap) *Magyar vagyok* c. versét, annak igazolására, hogy igaztalanul érte Komjáthyt a nemzetietlenség vádja Ugyanez évben Zsoldos Jenő Komjáthy három Palágyi Menyhérthez írt levelét tette közzé a Libanon-ban (21—23. lap).

Az itt közölt kiadatlan versek közül az elsőnek két, a másodiknak három, a harmadiknak hat fogalmazványa található a Széchenyi-könyvtár kézirattárának Föl. Hung. 1588 jelzésű kötegében. A harmadik vers ugyanott kétszer *Hitvallásom*, négyszer *Pogány vagyok* címmel kerül elő; ennek 96 sorából csak 7 versszakot közlünk. Kommentárt nem fűzünk a közölt anyaghoz, mivel azt külön tanulmányban kívánjuk feldolgozni.

Monológ

Szeretném elsöpörni mind a hitványt,
Ki most kevélyen a fölszínen úsz;
Üres fejével s még üresb szívével
Selyem ruhában és nagyúri göggel
Szegény költőre rám gúnnyal lenéz.
Utálok ezt az úri csócseléket,
Kórképletit a beteg föld színének,¹
A törpelelkű bársonyos heréket
A kapzsi, önző, vad érdekesoportot,
Mely bitorol dicsőséget s hatalmat.

Utálok ezt az úri söpredéket,
Az örült véletlen gonosz kelésit
Az elhatalmasult konok penészt
És a világot, hol uralkodik,
— Elnyomva az örök-szépét magát —
A földre tört le nem söpört szemét
A kapzsi éhes, ocsmány pókokat,²
A napszekérre fröccsenő sarat,
A köpedéket, mely egy szűz, nemes
Dicső világ képére hullt.

¹ Törölve: A kesztyűs, frakkos művelt barmokat.

² Törölve: Duskálókat a szűzi liljom, A port mely istenszobrokon tapadt.

Szeretném összetörni ezt a képet,
Mely csalfa, sommitmondó és hazúg,
Torzkép csupán, lelketlen mázolat:
Vad, kába, szivtelen, szellemtelen,
Iromba rajz, nincs benne gondolat.
Az eszmének teljes bankrotja ez.
És a valódi ősigaz, dicső
Nagy képeket szennyével eltakarja
Vagy elhomályosítja kérkedő,
Üres, tolakodó színével.

Szeretném összetörni ezt a képet (népet, hordát)
S vezéreit a főfő latrokat,³
A sok bitor vérbíboros pimaszt,
Kiknek a számolya mártirfejek,
Párnája honfiúban megrepedt szív,
A trónja szolgaság és butaság.⁴
Kocsisait az állati tömegnek;
És elszakítani rothadt törzsökétől
A rossz kezét, mely görcsösen szorítja.
Hogy féken tartsa barmait, a gyepőlőt.

Utálok mindazt s kéjjel eltaposnám,
Akit magasba nem erő emelt,
Csak tartalmatlan szive könnyűsége,
Vagy a világtalan szerencse kénye,
Órült hatalmak esztelen szeszélye,
Ki helyzeténél fogva oly magas;
Míg a valódi nagy pirul a mélyben,
Tehetlen' ül kőóriás a völgyben,
Míg a kavics magasról hengerítve
Nagyot aláz, erőset összetör.

Jöjj, és pusztítsd el őket Főrgeteg!⁵
Mindent elsodró s ifjító vihar!
Világ-megujhodásra szomjazik
Minden mi fennkölt, lelkes és nemes.
Teremtsd ujja az elviselt világot,
Tipord el, mi élősdi, torz s beteg!
Lángot a zsibbadt, csüggeteg szivekbe,
Erőt a gondolatnak s alakot,
Lelket a zsonga vértelen tagokba.
Jöjj tisztító megifjító vihar!

Ó bár lehetnék én a Főrgeteg
Mindent elsodró s ifjító vihar!
Ujjá teremteném e kór világot
És elsöpörnék minden szemetet.

³ Törölve: S latrok között a főgonosztevőket.

⁴ Törölve: Utálok ezt a sok élősdi gazt.

⁵ Később az egész versszak törölve.

Királyi székbe ültetném az Észet,^o
Jogart adnék a Gondolat kezébe,
Urrá tenném s nagygyá a Szellemet;
Az Igazság biborpalástban járna,
Rombolnék és teremtnék egy világot:
Lehetnék én a bosszuló vihar.

Schlauch Lőrincznek

Mottó: Apage Satanas!

Hazugság apja volt a Sátán
Hazugság papja! most a hátán
Nyargalsz, te fene szilajon.
Hiába sallang és tudós lé
Jól ismerünk mi már te kópé,
Kilátszik a lóláb papom!

Eszményiség! Ez hát a jelszó,
A himporos szárny, — ámde hernyó
Lebeg a csilló szárnyakon.
Gyönyörű mez! De hát a lényeg
Csak undok, éhes satnya féreg
Kilátszik a lóláb papom!

Az Evolútiót lihegve
Megtámadád, titkon szegezve
Szemed a zsiros koncokon.
Tanítani mersz? Előbb te menj hát
A belső evolúción át...
Kilátszik a lóláb papom!

Ismerjük e szemfogatósdit,
Igy védte kasztod mind' az ósdit,
Legelve búja maszlagon.
Vesd le előbb a reverendát,
Az ósdi vallás ócska rongyát...
Kilátszik a lóláb papom!

Kardot ragadni, dalra kelni,
Eszményekért hevülni, tenni
Barbár vagy ehhez paflagon.
Ne affektáld az eszme gondját
Magadba' járjad a bolondját...
Kilátszik a lóláb papom!

A Szabadságért harcra kelni,
Népet szeretni, fölemelni,
Hogy éljen méltón szabadon:

^o A vers utolsó hat sorának később törölt, eredeti fogalmazása:

Lángot lehelnék csüggeteg szívekbe,
Erőt a gondolatba s melegeket,
Lelket a zsonga vértelen tagokba,
A petyhhüdt idegekbe szellemet.
Világmegújhodásra szomjazik
Minden, mi lelkes, fennkölt és nemes.

Minderre szűk a reverenda
Am dividéte dividenda!
Kilátszik a lóláb papom!

„Divide et impera“ régen
Hatott, de az új nemzedéken
Nem fog ki jelmezes barom.
E faj a cifra szinen átlát
Hiába bíbor és a skarlát...
Kilátszik a lóláb papom!

Fölszabadítani minden embert,
Ragadni zsarnokokra fegyvert,
Dicső dolog vón, mondhatom!
Ez ám az Eszmény! De a gátra
Ember kell, ki ne nézzen hátra!...

Kilátszik a lóláb papom!
Szabadságot minden paránynak!
Ezt hirdetik a jók, a bátrak,
Hogy ne heverjen parlagon
A mindenségnek egy atomja...
Utópia! nincs erre gondja!
Kilátszik a lóláb papom!

Szétosztani, mit rejt a hombár:⁷
Több volna úgy hiszem a sóknál
Dicső dolog vón mondhatom!
Ped' mestered csak így követhedd;
Tán akkor én is megkövetlek.
Kilátszik a lóláb papom!

Sötétség apja volt a Sátán
Hazúgság papja! most a hátán
Nyargalsz, te fene szilajon.
Hiába sallang és tudós lé
Jól ismerünk mi már te kópé,
Elárul a lóláb papom!⁸

Pogány vagyok

1 Pogány vagyok. Nincs bennem semmi
Alázatos tömjénszagú;
Zsoltosma, zsoltár istenedi
Nem ejti lelkemet rabul.

2 Nem verem én bűnbánva mellem.
Nem mondok szánom-bánomot.
Olesó dicséretét se zengem
Annak, ki — majmot alkotott.

⁷ Később az utolsóelőtti versszak törölve.

⁸ Rendkívül jellemző, hogy erről a versről, mely legvilágosabban mutatja Komjáthy antiklerikális álláspontját, egyetlen tanulmányban sem történt említés.

3 Nem ejt meg engem semmi földi,
Se földöntúli hatalom;
Az eget ostrommal bevenni,
Nem lekoldulni akarom.

4 Nem járok templomaitokba,
Miket a hízélgés emelt,
Bálványotok előtt a porba'
Lelkem sohase térdepelt.

5 A földön úr szolgálj vagytok,
S urat imádtok mennyben is;
A szív, a szolgaságba hajlott,
Csupán a zsarnokokba hisz...

12 Gyűlöllek téged, korcs Alázat,
Törpék álarca, pórerény!
Hiszen te adtál kúszni lábat
A Gyávaságnak, látom én.

13 És gyűlölöm a szolgaságot,
A bűnök bűnét mindfölkött;
Haragtól reszketek, ha látok
Egy elnyomót vagy görnyedőt.

FÖLDESSY GYULA:

ADY ÉS AZ 1905-ÖS OROSZ FORRADALOM

(Hírlapi cikkeiből.)

Ady már kezdő újságíró korában különös érdeklődéssel kísérte az oroszországi politikai mozgalmakat. Rokonszenvét az orosz nép iránt az akkori versszerető serdülő ifjúság egyik legolvasottabb külföldi költője, a tragikus sorsú Puskin, keltette föl s ezt erősítették benne a tőle még zilahi gimnazistaként megismert 19. századi nagy orosz regényírók, 1902 márciusában írja a *Nagyvárad* *Napló*ban, hogy mint „zöld ifjú falta Puskin”. 1899. július 27-én megjelenik a *Debrecenben Puskin*, a „dicső poétát” megénekelő verse s 1899. augusztus 30-án ugyane lapban egy *Tatjana trt c.*, Puskin romantikus érzelmességére emlékeztető költeménye.

Adyban, a hírlapíróban, bizonyára orosz irodalmi olvasmányai révén érlelődött az a meggyőződése, hogy az orosz népnek nagy történelem-formáló szerepe lesz az emberiség fejlődésében. Ő kezdő újságíró korában is Petőfiként hitte és vallotta, hogy a költészet nem egy külön zárt autonóm területe a társadalomnak, hanem azzal a legszorosabban összetartozik s ezért az orosz irodalom sajátosan-eredeti nagy értékeiben az orosz dolgozó nép nagy tehetségének megnyilvánulását látta. Erre vall a nagyváradi *Szabadság* 1900. november 18-iki számában megjelent „Heti krónikájának” következő részlete, melyben megragadóan súlyos szavakkal jellemzi Oroszországot: „... megdőbbsentő ennek a rejtelmes nagy ködös országnak őseréje... Ha a köd eloszlik ott egyszer s ez az őserő megindul: mi lesz belőlünk szibarita nyugatiakból?...” Pár hónappal később (1901. április 7.) ugyancsak a *Szabadság* egy *Hétről-hétre* rovatában egy messzebb jövőbe mutató látomásával lep meg: „A nagy szláv birodalom, ez a forrongó, mesés erőt rejtő nagy óriás vonaglik a harcban. Kezdi letépedni régi ruhájának utolsó rongyait is... Baj ott nem lesz. Eldinamitozhatnak minden hatalmasokat, egy-két millió elégedtlen ismét deportálhatnak. De baj ott nem lesz. Ki még nem fejezett és fejtett erőt szunnyadozhatnak az óriásnak és gépembereit, kioktatott masináit nevelheti és növelheti a germán, a sorstól rendelt ős-ellenfél, — a most harcoltól vérző óriásé... az erő és a jövő.”

Hogy milyen izgékonyan mozgatta Ady fantáziáját és intellektusát az egyre forradalmasodó orosz közélet, — meggyőző bizonyosság rá egy önéletrajzi vázlatának s egy

a *Nagyvárad*i Naplóhoz intézett levelének azonos passzusa, Ezekben elmondja, hogy egy ideig habozott, milyen nagy külföldi városba menjen hosszabb tartózkodásra: Londonba, Berlinbe, Párizsba, vagy „talán *Szentpétervárra*, vagy *Moszkvába*?”. S mikor 1914 tavaszán egy antant-szimpátiájú politikusunk Oroszországba készült, Ady egy akkoriban megjelent új (rövidéletű) folyóiratban egy hosszabbacská cikkben helyeseite az illető politikus szándékát olyanféle megjegyzéssel, hogy a magyar politikának a forradalmakkal terhes Oroszországhoz kell igazodnia.

Ady 1905-től 1908-ig — főleg az 1905-ös forradalom táján — vagy ötven orosz vonatkozású cikket írt, A legtöbb a *Budapesti Napló* 1905. és 1906. évfolyamában jelent meg (40 kisebb-nagyobb „jegyzet” és vezércikk). Szóvateszi ezekben a végromlása felé zuhanó cári uralmat („a nép fel fogja falni a cárt”), a cár szánalmas tehetetlenségét, a „forradalmi Moszkvát”, a japán-orosz háborúban vesztes cári hadsereget panamista fővezérével s paralitikus tengernagyával, aii Csuzima-sziget mellett katasztrófális vereséget szenvedett. A cár vereségében az orosz nép, az orosz forradalom győzelmét látja a cárizmuson (erről van egy *A cári ágyú filozófái* c. verse is). Sokat foglalkozik az aszan-provokatór Gapon pópa 1905-ös szereplésével. (A kezdetben forradalmi hősként tekintett orosz pópa a cári titkos rendőrség szolgálatában állott.)

Ady forradalmi költészetének mind inkább fokozódó-szilajodó pátoszában (*Az Illés szekerenben s a Szeretném, ha szeretnénekben*) igen nagy része lehetett annak a mélységesen nagy rokonszenvnek, amit benne, prózai cikkei tanúsága szerint, a cári önkény igáját lerázni akaró orosz nép véráldozatos hősi erőfeszítése ébresztett föl. *A vörös Nap*, a „keleti égen dölyfőlvő csillagok csillaga: a *vörös csillag*”, *A Ma kiebrudaltjai*, akikre „rá van a Jövő vetve” s „*újjéle emberfajtákban*” válnak majd „*élők*” — nem az erőtlenség, szeszélyes forradalmiságú dekadens Párizs-ihlette versek, hanem a távolból lélekremegtető várakozóással, nagy emberi részvétellel szemlélt orosz forradalmi mozgalmak visszhangjai Ady költészetében. Már az Ady első párizsi tartózkodása idején írt s 1905. január 15-én megjelent *Vörös szekér a tengeren* azt gyaníttatja, hogy az ezévi január-eleji cári uralom elleni tüntetésnek véráldozatairól szóló hírek voltak ösztönzői e vers megírásának.

Ady ugyanolyan éles ítéletű s következetes logikájú megszólaltatója kora jövőt jelentő tendenciáinak, mint Petőfi a maga életideje forradalmi eszmevilágának. Egyben mégis különbözniük kellett egymástól. Ady költészete a pusztulásra megérett feudális és kapitalista rend s az ezzel leszámolásra készülő új, szociális világrend bonyolódottabb, zavarosabb összetettséggű fejlődéstörténeti korszaka idején nem lehetett olyan egyszerű-tisztaképletű, mint a Petőfié volt.

Itt közlöm Ady négy vezércikkét az e századeleji, az egész akkori emberiséget megrendítő izgalmas-véres oroszországi aktualitásokról.

1.

A MOSZKVAI REKVIEM

Szent Szerafinhoz imádkozik a cár. A moszkvai arkimandrita rekviemét tart. A moszkvai híres gigászi haranggal pedig csoda történt. Megkondult és most bömböli a veszedelmet. Ez az örült vészkondulás túlharsog mindent a világon. Nem halljuk egymás beszédjét sem tőle. Nincs lármája ma senkinek, csak a moszkvai Kremlnek. Madarász apó kuruc zsörtölődése, a titkos suttogások a bécsi Burgban, a reichsrathi pofonok hangjai, a balkáni bandita-zaj, a francia kulturharc, kardesattogás, Chamberlain legtüzesebb beszédje, a munkászubzony és cézár-palást német harca, minden, minden láрма, szenzáció — semmi. Kakasviadal. Béka-egérharc, alacsony, gyöngönesz. Kong, süvít a moszkvai harang. Ez a rettenetes zúgás elnyom mindent. Ki tudja a szemeit behunyni, füleit betönni, lelkét teljesen a magyar koalíció reménységeihez fűzni, mikor rettenetes földindulás rázza a világot!

Kong, kong a moszkvaj harang. A szent város arkimandritája misét mise után mond. A világ döbbenve néz egy koporsót, egy új koporsót. Soha még ilyen béléssű koporsót. Hiszen az orosz koporsókba gyakran kerül tépett emberhús-cafat. De ebben a koporsóban van kavicsdarab, páncélfoszlány,

kocsi-szög, minden. A bomba, mely Szergiusz nagyherceget kocsisztul fölcsapta a levegőbe s ott széjjelcibálta, nem osztályozott. A lepedőbe, melybe a véres hóról fölkaparták, Szergiusz nagyhercegből, amit lehetett s ami megmaradt, kocsforgács, lószőr, kavicsdarab s egyéb más is került. Kicsi volt a Dante fantáziája, mert a pokol minden kinjánál több lehet olyan holttesténél állanunk egy elveszített kedvesnek, amilyen mellett Erzsébet nagyhercegnő, Szergiusz felesége, Miklós cár és a többi bíboros rokonok állnak. Oroszország egy megelevenedett s megnövekedett Dante-pokol.

A cár ájulásból ájulásba esik. A szerencsétlen, beteg ember őrzöng s csak a fiát félti, a párhónapost, a mitsem sejtőt. A trónörökös-baba szobája tele van szentképekkel, mindenekfölött Szent Szerafin-képekkel. Szent Szerafin az orosz gyermekek őriző szentje, ő benne, Szent Szerafinban bízik már csak a cár. A fölött nagyhercegeket már úgysem védheti meg az ég minden szentje sem. Ez már bizonyos. Szergej nagyherceget, akit mi, kik mindent és mindenkit a németek által ismerünk és nevezünk el, Szergiusznak nevezünk, ami neki most már, óh, olyan nagyon mindegy, tehát Szergiusz nagyherceget, lám, nem tudta szintén megvédeni semmi. Minden nérsága, még áldott asszonya, felesége, Erzsébet sem, aki kedves a népnek és megkímélte volt a legelszántabb pokolgépezőnek is. Oroszországban nincs már sem földi, sem égi tekintet. Föltartóztatni nem lehet, amit a vakság és embertelenség föl-idézett.

A legdühösebb nagyhercegi vérebbel számolt le az orosz forradalom, amely forradalom már megvan s amely most már ott sem áll meg talán, ahova rettenetességében eljutott valamikor a legleszámolóbb földi mozgalom: a francia revolúció. Oda kell figyelnie, ott kell lennie az egész világnak. Beteljesedtek az idők.

De ne szóljunk így. Jobban elmond mindent egy kicsi kép.

A nagyúr kimegy a Nikoláj-palotából. Fürödni akar. Gőzfürdőbe megy. És elfelejti magával vinni asszonyát, a feleségét, akit kímélt a bomba. Páncélingét fölvette magára. Sohse járt e nélkül, pedig a hú Moszkva csöndes. El szent várost meg akarták ugyan bolygatni istentelen diákok nemi régiben, de Szergiusz rendet csinált. Véres halottj rendet. Tél és néptelenség az úton. És sok rendőr. A kocsi nemes lovak röpitették a havas úton. És amott áll egy szánka, egy polgári szánka, bundás alakokkal. Csupa csöndes, polgár — idilli tónus. És tíz perc múlva a másik kép. A szent, csöndes titokzatos Moszkva lázadva él. Rohanó rendőrök, katonák, polgárok, parasztok. Egy eszeveszetten siránkozó asszony rohan pongyolában arra, hol legsűrűbb a raj. És ott kapargatják meg a havon a széttépett nagyhercegi hulla üszkös darabjait. Közben semmi sincs. Csak egy kézdobás. Egy rettenetes dördülés. És a Kreml kapui zuhannak be, nehogy meneküljenek a gyilkosok.

És lehetetlen nem szimbolizálni. A rohanó kocsi lovai sebezve száguldanak tovább. Kőfalhoz verődnek. Úgy kell agyonlőni őket. És halálra sérült az ártatlan kocsis. Mint majdnem mindig történni szokott. Nem Oroszország sorsa lesz ez? Nem a pusztulást jövendőli a zsarnoknak, is, az elnyomottnak, a bűnösnek, a büntelennek is? S a história rohanó szárnyas orosz lovait nem kell-e majd lebunkózni, agyonlőni? Nem lesz-e ebből a forradalomból olyan vértenger, mely minden országok gátjait áttöri?

Kong, kong szent Moszkva csodálatos harangja. Ilyen vészkonduálás talán még sohase zúgott a világon. Az apró-cseprő lármák nem hallatszanak most meg. A moszkvai vészharang az egész világnak szól. A moszkvai arkimandrita csöndes miséket mond. A harang zúg. A világ pedig megriadtan figyel. Kit fog szétszedni a levegőben a legközelebbi bomba?...

(Budapesti Napló 1905. február 19. —y).

A MUKDENI LÁNGOK

Éj leple alatt Mukden tájáról eszeveszett iramodással menekül a vert had. A forró, pokoli zajú, dögletes levegőjű éjszakában egetverő lángok csapnak a magasra. Mukden ég. Az emberiség históriájának örömtüze ez. Ezer és ezer kioltott lélek árán gyulladt föl. Rettenetes árú lángok, de legalább kétszáz esztendőt világítanak be a jövődöböl. Új sor, új élet, új világ. A porladó mandzsu királyok sokszázados, szent sírjai tátongtak még éjfélel órán talán ott Mukden mellett, hogy sírba süllyesszék, ami már olyan régen sírbavaló. Mukden: ma sejteni sem tudjuk, hogy mit jelent ez a buckázó hangütemű név. De ki sejtette 1789. július 14-ének reggelén, hogy mit fog jelenteni — Bastille?

Avult, mitikus, kriptadübörgésű igék jutnak az eszünkbe, milyeneket csak Shakespeare tudott fölhívni a multból. *Até*-nak, Zeusz szörnyű lányának árnya suhogott ott, Mukden fölött, a könyörtelen, a bosszúálló romlás. A nagy események mitikus támaszokat kerestetnek gyöngye emberi lélekkel. A mukdeni csatavesztésnél pedig régen nem volt nagyobb eseménye a világnak.

Mi magyarázza, érteti a muszka csapatok páni félelmét? Keveset számlál hasonlót a história. És égi beavatkozásról meséltek olykor a regék. *Ojama* máskor is kemény volt. Őt vezére is. A kis japáni ördögök a poklot sokszor juttatták már eszükbe a kegyes cár seregeinek. De most mi történt mégis? A visszavonulás Napoleónja, a szerencsétlen Kuropatkin görösös újjai közül miként szakadt így ki a gyepő?... Nem, nem. Nem csábít el bennünket az örök emberi hajlandóság, a mitoszkedv. Az oroszokat az orosz *forradalom* törte össze Mandzsuriaiban. *Ojama*, a japán fővezér, a diadalmas Gapon volt ezúttal. A történelem egy régi szerepet játszott el a japáni fővezérral. Akármilyen különösen hangzik: orosz szerepet. Mert a történelemnek most nem az volt a fontos, hogy Japán győzzön, hanem, hogy Oroszország, a mai Oroszország, a terhes, rémes, csúnya fellege az emberiségnek elszoródjék a gyilkos fegyverek tüzeben az emberi művelődés célja, napja: a Haladás elől.

Mikor Xerxes óriási embercsordája megkergült, messze távoli országokban mit sem sejtve vadásztak, halásztak az emberek. Mikor Bizánc elbukott, Provence-ban zengett a dal. A lipcsei csata napján alighanem egy kis vármegyei sérelemről is több szó esett Magyarországon, mint arról, ami jönni fog. Ma sincs másképpen. Az emberek izzadnak, szaladnak, élveznek, sírnak, kacagnak, s nyögnek, mint máskor. És mégis másként van valami. Ahol csak beszövdödtek az emberi kultúra közös szálai: ma titkos remegésben száll meg mindenkit egy nagy sejtés. Nem Oroszországot és nem Japáné a mukdeni lángok híradása, de az egész világé. Még mindig reszkethetett egy új *szent szövetségtől* a világ. Tegnap éjszaka óta már nem. Hatmillió erős német munkáskar bízó erejét érezzük. A Kalevala új strófáit halljuk. Francia földön leszámoló, példaadó Golgotájára új hittel indul a szabad emberi szellem. Áldott szellem, világmegváltó szellem. Nagyon, nagyon, nagyon gögös, nagyon sötét urakba reszketés áll. Nem lehet felsorolni, mennyi helyen mennyi vágy szabadul most föl. Vágy és akarat: a változás, a *jobb* felé. És ennek a készülő, dicső világzajlásnak Mukden vörös lángjai világítanak eléje. A mandzsu királyok ősi sírjai felett első csatáját nyerte meg az eleven, új élet, új világ új forradalma.

Tokió diadalünnepre készül. Van oka ünnepelni, ragyogni, ennek a rejtélyes, csodás nemzet-üstökösnek, mely jött, hogy bevilágolja a világot, hogy elhessege a lidércet, mely a kulturemberiség mellét nyomta. Nem a mikádó öröme ez. Nem a japáni harci tüze. Am azért illő, hogy rivalgó

banzájukat visszazúgjuk hálás örvendezéssel. Az emberiség karjai fölszabdultak. Most már akármennyi írtózat jön, a világnak nem szabad kétségbeesnie. Ez most már a Romanov Miklósok dolga. Vagy talán az övék sem. Aki az emberekkel akar valamit, mert máskülönben nem igen lézengnének e világon, ha valaki valamit nem akarna velünk, úgy rendelte, hogy száz és százezer élet semmi legyen, mikor a világ lendüléséről van szó. Talán nem lesz így ez mindig. Töröljük le a könnyeinket. A borzasztó embermészárlás vérkönytengerét a föld beissza. És engedjük, hogy a mukdeni örömtűz vidám pirosságot verjen az arcainkba.

(*Budapesti Napló, 1905. március 10. A.*)

3.

FÖLDINDULÁS

Borzalmasan megrázkódott nagy Oroszország. Fogvacogva néz Moszkva felé a világ. Égszakadás és földindulás ez. Véres fejekkel labdázta valamikor Párizs utcáin is. Iszonyatosságokat látott már a történelem. De a legborzalmasabb latin forradalmakban is lappangott valami derű. Valami könnyelmű és szép optimizmus. A szlávok új forradalomra tanítják a világot. Ez a forradalom a pokol vonaglása. Mcgrázóan, kétségbeejtően sötét és borzalmas.

Tárnák mélye dübörgött először. Ezt a forradalmat a nép csinálja. Ügye, hogy nem tréfaság — a nép? Ügye, hogy tud valamit a nép, amit nem lehet eltanulni?

Az orosz baka csóvát dob a Nikoláj-pályaudvarba s fegyverével átáll a csőcselékhez. A csőcselék pedig rettenetesen szaporodik. Pár nap mulva talán egész Oroszország csőcselék lesz.

Mert most már nincs és nem lesz megállás. Ez a sötét mélységekből föllázadt pokol elborít mindent. Talán már vörös lobogó leng a Kremlen. Talán Szentpétervárott is, halálos veszedelem. A hadsereg is csőcselékké lesz. Ha akarná, talán még nagyherceget is kapna a csőcselék. A csőcselék rémes új s Égalité Fülöpök Oroszországban is akadnának.

A világ pedig csak félig érti Oroszországot. Magyaráztatja a véres és gyászos misztériumot. Hogy így és úgy: a cárizmus... Hogy az oligarchia túlságos volt... Aztán a háború... A százféle emberfajta... Ezer magyarázata van a világnak. A valóság pedig az, hogy él és eszmél a nép. A lebecsült és lenyomorított csőcselék. Oroszország pedig egyszerre csinál két forradalmat. A régit, melyen Európa már túlesett s az újat, mely Oroszországban kivételesen és minden Marxok ellenére vérrel dolgozik. Mindezt pedig a szláv keménységgel, sötéten, búsan, tragikusan csinálja meg az orosz nép. Képzeltetetlen ereje képzeltetetlen szenzációkat adott már s ígér még a világnak. És célhoz fog érni. Véren, roncsoson, üszkőn át diadalmasan ér a trónig az orosz demokrácia. Az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbutító papi lakot s a szívtelen kaszárnyát. Hogy aztán majd az emberiség és civilizáció uralmának önként hajtsa meg fejét.

A történelemnek büszkesége lesz e szörnyű földindulás. Büszkesége, tanulsága és igazolása. A népről már csak lelketlen frázisok és vad versek beszéltek. A néptől tudatos cselekedetet nem vártak a legrajongóbb apostolok sem. Ime, a proletárság visszaadta a népet a népek. Fölkelt a nép és formálja a világot.

Így csinál forradalmat a nép. Ha megindul, az földindulás. És csak a nép tud forradalmat csinálni. És megváltás csak a néptől jöhet. A néptől, melyet nemóvatos urak csőcseléknek neveznek.

Hasonlítgassuk magunkat Oroszországhoz? Izetlen és igaztalan föladat. De épülhetünk mégis az orosz példán. Elkorhadt, tehetetlen társadalmakat csak a nép menthet meg. A rettenetes, a győzhetetlen, föltarthatatlan nép. A néppel pedig meg kell egyezni — földindulás előtt már.

(Budapesti Napló, 1905. december 29. A.)

4.

A FEKETE KÉZ

A дума ülésén felszólalt egy ember és ezeket mondta:

— Én zsidó vagyok, és nincs jogom a fővárosban lakni. Az ülészak berekesztése után nyomban el fognak innét üzni.

Feláll a belügyminiszter és nagyon sajnálja, hogy a zsidókat lemészárolták. A дума elkéseredetten hallgatja. Füttyök hallatszanak és ilyen közbeszólások:

— Gyilkos! Vérszomjas gyilkosok,

Azután tárgyalnak egy javaslatot, a földtulajdon eltörléséről.

Es bent az országban, röpködnek a bombák, füttyül a golyó, forradalmárok és kozákrendőrök egyformán gázolnak a vérben. És a szörnyű ellentéteket, a gyilkos összeütközéseket, a vérpatakat, a végtelen szenvedést már magyarázza a дума néhány apró epizódja: Mintha megmutatná magát az orosz népet, a bomló birodalmat. A birodalom még kiüzi a zsidót a városból és halomra öleti, ha kell. A szegény, az elnyomott, a küzdő, az előretörekvő nép pedig birtokkiszajátításról ábrándozik és kollektív társadalomról. Az ábrándokat fent kikacagják és a felsők moszkvai újságja a reakció örök egyformaságával védelmezi a fekete bandát, a zsidómészárlót. Az elvetemültség feneketlen mélységről tesz tanúságot ez a klerikális provokáció. Ezt a cinizmust példátlanul mondanók, de széles e világon ködös elmék gondoskodnak róla, hogy ne maradjon egymagában semmiféle bestializmus. Amikor a hirhedtté vált *Moszkvai Vjedomoszti* a fekete bandák vállát veregeti meg, ugyanekkor egy magyar klerikális hecc-lap, burkoltan és óvatosan, de azért félreérthetetlenül a vérvád gyanúját kenő néhány emberre. És biztosít minket arról, hogy itt, ahol hatalmas, világgraszáló per zúzta szét a szennyes gyanút, még vannak tömegek készen a vádat elhinni és elhitetni. Készen a gyűlöletre és a támadásra. Itt, ahol az isten nevében mondanak politikai beszédet és Oroszországban, ahol a gyárakat is pápa áldja meg, itt talál termőföldre az indulatok legszennyeesebbike.

Mintha mindnek közös volna a forrása. Ahol templomok vannak kufárok kezén, ahol az egyház kullancsai uralmat követelnek, ott lehet büntetlenül babonát hirdetni és vérfürdőt védelmezni. Az orosz zsidók Amerikába folyamodnak, az orosz дума a miniszterektől követel rendet. Holott a szennyes bűnök, a cinikusan magyarázott és mentett merényletek a klerikális odúk felől hömpölyögnek elő. Tisztesnek látszó reverendákat borítanak mocsokba és fellázítják a türelmes kultúrérzést, fellázítják, hogy ártatlan babonának látszó kultuszokat ne tűrjön tovább és indítson harcot minden templomi hatalom ellen, amelyik kilép a templomból.

A kormányzók, a nagyhercegek, a rendőrfőnökök mind ájtatos férfiak. A zsidó vérben gázoló kozákok szentképeket csókolnak és a fekete banda klerikális pártfogással indul útjára. A fekete kéz nyoma mindenütt, Tiszazslártól Bialosztokig a fekete kéz egyengette útját az elvetemültségnek. Ha az utat nem borította el mindenütt a vér, nem a fekete kézen múlt. A végső ok, ami a gonosz kéz munkáját igazgatja, a misztikus, érthetetlen.

Minden gazság nyomán újult erővel tör ki az ellenállás. Az aludt vér vilá-
gosságot terjeszt, minden mézárulás az emberi szolidaritást erősíti meg. És
ami csendes babonának ellappanghatott volna időtlen-időig, ki fog pusztulni,
mert pusztít, meg fog szünni, mert halált követelt.

(*Budapesti Napló, 1906. június 23.*)

Ady nemcsak egyik legnagyobb magyar kövirónk volt. Ha a kövirót kora fejlődés-
történeti egészének felismerése, az emberiség jövő felé vezető útjának helyes megvilá-
gítása teszi, bizvást mondhatjuk Adyról, hogy európai viszonylatban is kora legnagyobb
hírlapírói közé kell őt soroznunk.

A költő s az újságíró-Ady között, egészbenvéve, semmi érték- és minőségkülön-
ség nincs. Ady, a költő az újságírásból nőtt ki, s Ady, az újságíró, egyes megbotlásai,
elírásai ellenére — amiket az újságírói gyors munka érthetővé tesz —, épp olyan szent
feladatnak tekintette hírlapi működését, mint költői hivatását. Ady a hírlapi írásai-
ban is a magyar dolgozó nép és az emberiség nagy ügyét szolgálta.

Igen rövid idő múlva egy körülbelül tízives kötet fog megjelenni Ady antikleriká-
lis cikkeiből. S még ebben az évben kerül a közönség elé Ady időrendbe-szedett összes
prózai írásainak első két nagyterjedelmű kötete. S a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*
jóváhagyott szándéka szerint 1951 végéig az egész Ady életmű közé lesz téve.

Csak ennek a teljes-Adynak kiadása és megjelenése és tanulmányozása után lehet
szó Ady emberi-költői egyéniségének hiánytalan bemutatásáról.

S Z E M L E

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚK IRODALMA. 1437—1514.

*Összedállította: Geréb László. A bevezetőt írta: Székely György.
Hungária, 1950. Könyvnap. 255 l.*

A magyar történelem haladó hagyományaival szemben súlyos kötelezettségeink vannak. Ezek egyikének akart eleget tenni a Hungária Könyvkiadó, amikor az 1950-i könyvnapra kiadta a magyar parasztháborúk irodalmát. Középkorvégi parasztfelkeléseink a magyar nép történetének kiemelkedő eseményei, melyeknek jelentőségét sokkal élesebben látjuk, amióta a Történettudományi Intézet hozzáférhetővé tette B. F. Porsnyev nagyjelentőségű. elvi tanulmányát (A Tört.-tud. Intézet Értesítője, 1950. jan.—márciusi számában: „A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom alapvető jellegzetességére vonatkozóan“). G. B. Porsnyev tanulmánya a történezzsel szemben azt a marxista-leninista követelést támasztja, hogy a középkorban is a nép történetét kutassa és pedig a feudalizmus alaposztályának, a parasztságnak osztályharcát. Hogy a szóbanforgó könyv mennyiben tesz eleget ennek a követelménynek, más alkalommal és más helyen kívánunk válaszolni, ami annál megokoltabb, mert Székely György kiváló bevezető tanulmánya az első kísérlet arra, hogy a marxi-lenini-sztálini tudomány módszerével új képet adjunk a magyar nép e nagyarányú küzdelmeiről.

A középkorvégi parasztforradalmak esetében az irodalmi feladatok úgy fogalmazhatók meg: e forradalmak milyen irodalmi és művészi alkotásokat és írásbeli emlékeket hagytak hátra, melyek alapján mintegy belülről lehet szemlélni a harcokat és célkitűzéseket? a többé-kevésbbé ösztönös mozgalmak ideológiájában milyen irodalmi források játszottak döntő szerepet? e forradalmaknak önmagukról alkotott művészi képe, valamint ideológiája — mely az irodalomtörténet érdeklődésének középpontjában áll —, hogy viszonylik a mozgalmak objektív lefolyásához és értékeléséhez? a parasztforradalmak alkalmi szövetségei, a rokonszenvezők vagy elnyomók részéről milyen irodalmi alkotások maradtak, melyek a harcot megörökítik és a válságot egész terjedelmében felfedik? A magyar irodalomtörténet e kérdések legtöbbszörére még nem adott választ, mert a vonatkozó kutatások még hiányoznak, következésképpen a szóbanforgó kötet szerkesztője és bevezetője sem válaszolhatott rájuk. Általában még egy sokágú munkaközösség is csak hosszabb előtanulmányok után oldhatta volna meg kielégítően a feladatot. Mármost elhamarkodott volt-e a kötet kihozása, amikor nyilvánvalóan nem lehetett a követelményeknek eleget tenni? Korántsem. Ilyen összeállításra igen nagy szükség volt, még ha ideiglenesnek tekinthetjük is csupán. Irodalomtörténeti szempontból csak olyasmit lehet számonkérni, ami nem feladat, hanem már bevégzett munka, ami megjelent.

Éppen ezért a kötet összeállítójának és fordítójának, aki az irodalmi részt vállalta, fel kellett volna hívnia a bevezető figyelmét arra, hogy az irodalomtörténet már eldöntötte, hogy a magyarországi huszita forradalom táborita jellegű volt, mégpedig az itt talált tantételek alapján és rámutatott a forradalom patarén és valdens előzményeire is. Éppen a magyar huszita forradalom táborita jellegénél fogva nem áll az, amit a bevezető a huszita bibliáról állít, hogy t. i. „a magyar huszita papok lefordították a bibliát s a bibliai fejtegetések *alkalmat* adtak nekik a *társadalmi követelések burkolt kifejezésére*“. A bibliafordítás a harc ideológiai előfeltétele volt, a lefordított szöveg pedig a forradalom közvetlen harci eszköze. A cseh parasztok és plebejus elemek kommunisztikus közösségük nevét is a bibliából vették (Thabor) és minden tételüket, minden harci cselekményüket a bibliával szentesítették. Persze félreértették a bibliát, mert az osztályharc szükségletei szerint kiemelték egyes részeit, azt a korszerű osztályharc szolgálatába állították. De éppen Porsnyev mutatott rá, hogy milyen termékeny a francia forradalom és az azt megelőző forradalmi kísérletek történetében a multnak ilyenyszerű félreértése. A Marchiai Jakab inquizitor által üldözött forradalmi tételek között találjuk például az emberjogok leglényegesebbjét: a társadalmi egyenlőség tételét (19. §.) és a tétel szerves részeként azt a bibliai idézetet, mellyel szentesítették a legnagyobb szabadságtörekvést (Márk. IX. 34, X. 43–44; Máté, XX. 23. és XXIII. 11.). A biblia használata nem alkalmoszerű és burkolt volt, hanem a táborita-mozgalom jellegénél fogva: szerves és nyílt. Itt kell még megemlíteni, hogy a híressé vált „szent Szellet“ kitétel mögött valószínűleg nincs semmi eretnek tartalom, csupán újszerű, szokatlan kifejezés és abban leli magyarázatát, hogy az Újszövetség elbeszélése szerint a szentlélek Pünkösdkor a szél zúgásával töltötte be az apostolok házát. Annál inkább, mert a szentlélek dogmájában sem a táboriták, sem a valdensék, sem a patarének nem tértek el a katolikus felfogástól.

Ez a fordítás mely még írásmódjában is a cseh-huszita írásreformot követi a táborita vezetők és gyülekezetek önmagukról alkotott vallomása. Ellenséges vagy közömbös feljegyzéseknél többet mond a forradalom hevületéről a fordítóknak minden akadályt lebíró súlyos, érzékletes nyelve, és a forradalom szükségletei miatt népszerűvé lett, egyes részek. Nem ok nélkül rontott oly dühvel a reakciós irodalomtörténet az első magyar bibliafordítás huszita volta ellen, vagy hallgatott felőle, vagy tért ki az állásfoglalás elől. A huszita-bibliát illetően még sok mindent bizonyítani kell. Itt csak annyit akarunk hangsúlyozni, hogy a biblia moldvai fordítása részben csupán írásbifoglalás, mert a délvidéki valdenseknek és huszitáknak (sőt pataréneknek is) évtizedek óta naponta szükségük volt az istentiszteletek evangélium és episztola magyarázata céljából szóbeli fordításra. Ilyen részletnek, úgynevezett „perikópának“ soknak kellett lennie.

Hátrányosabb helyzetben vagyunk a huszita forradalom dalait illetően. Geréb László csak per analogiam meri állítani, „pedig bizonyára énekeltek s magyarul énekeltek“. Úgy véli, hogy ezeknek a feltételezett énekeknek szövege hasonlatos volt ahhoz, amit az angol, cseh, német parasztok énekeltek, a fő vándorló motívummal „a világ teremtésekor“ istenadta egyenlőség gondolatával. Ennél jelentékenyebben többet lehet tudni, mégpedig a forradalom tantételei alapján. A 2. §-ban mondja Marchiai Jakab „Et uterque sexus cantat in missa cantilenas“. Geréb a „cantilenas“ kitévelt tévesen „énekeknek“ fordítja. A cantilena ugyanis ebben az időben profán, népi nyelvű alkalmi tömegdalokat jelentett. A cantilena a frank birodalom korában eredetileg azokat a rigmusokat jelentette, melyekkel a katonákat lelkesítették a csata előtt. Ilyen értelemben a Roland-éneket is cantilenának nevezték az egykorúak (v. ö. Du

Cange: II. 105). A huszita időkben így nevezik az egykorú források a népforradalmi dalait, melyek az események forgatagában keletkeztek: gúnyoltak, agitáltak, lelkesítettek, könyörögtek, hálát adtak. Olyan is volt közöttük, mint amiről Geréb beszél. Arról a Florian Geyer-dal kezeskedik, mely a John Ball-lázadásból indult el és Csehországon át került a reformációkori német paraszthoz. A cseh forradalmi dalokról, melyeknek a legtöbb közül volt a mi táboriainkhoz, elég sokat tudunk. A nép vezetői szerezték, betanították a kórusgyerekeknek és egy-egy új dallal bejárták a forradalmi Prága utcáit. Órák alatt megtanulták asszonyok, férfiak, énekelték utcán, harc előtt, csatában, hálaadások és — ami Marchiai Jakab feljegyzése miatt számunkra a legfontosabb — mise közben! Az egykorú cseh katolikus forrás kesereg, hogy a husziták elvetik a latinnyelvű egyházi énektípusokat, melyek hozzátartoztak a miséhez és helyettük: „procaces et sirenicas *cantilenas* rumorum et homicidiorum provocativas in missis suis viri feminae nec non parvuli vulgariter concinebant“; vagyis „hetyke, csábító, lázadásra és gyilkosságra bujtogató dalokat énekelték a köznép nyelvén: miséjük alatt férfiak, asszonyok, sőt gyermekek is“ (Andreae de Broda: Tractatus de origine Hussitarum. Fontes Rerum Austriacarum. I. 6. 339. l.). Vagyis a huszita és különösképpen taborita misében népi nyelven írt forradalmi dalokat, cantilénákat énekelték. Szerencsére néhány fennmaradt közülük egykorú feljegyzésekben. Néhányat lefordítottunk, hogy tárgykörük és szerepük világosabbá váljék. Mikor a prágai érsek elégetteti Wiclif írásait, így énekel az utca: „Zbinek könyveket égetett — Zdenek gyujtotta a tüzet — Cseh népünknek szégyenére — Halál a hűtlen papok fejére!“ A király rossz tanácsadóit keményen megítéli a nép: „Mert a rófs Mikulás — S Konrád a garaboncás — Királyt gazul tanácsolták — Becsületét elorozták.“ Ezek a dalok fogják össze forradalmi akciók idején a husziták különböző árnyalatait. Husz János kedves tanítványáról, egy Havlik nevű huszita papról éneklük: „Havlik a te igaz hived — Békességre buzdít minket — Hogy egymást mi meg ne vessük — Összefogva hűn szeressük — Igaz becsülettel!“ A valóság talaján állnak ezek a dalok akkor is, ha vallásos formában jelennek meg. A papi dézsma és jobbágyi szolgáltatások ellen éneklük ezt a „hymnuszt“: „Betöltjük az Úr parancsát — És keressük az ő szavát — Sokan vannak a káromlók — Akaratát meg nem hallók!“ Ilyen dalt szereztek a két szín alatti áldozásról is. Ez az alapkövetelésük nemcsak a papok és a nép közötti válszafalat volt hivatva lerombolni, hanem egy felsőbb tekintély támogatását, állandó szentesítését jelentette a súlyos harcok közepette. A huszita nép egyedül állott a világ összes hatalmasai és tekintélyeivel szemben. Ezért éneklük az ószövetségre alapozva: „Szólítá az angyal Illést: — Ha így maradsz, erőd kevés — Hosszú az út, mely rád vár — Hogy végére eljussál — Vedd ime a kenyeret — S ürítsed ki a kelyhet“. (E dalok szövegét l. Fontes Rerum Austriacarum. I. 2. 622—631. l.) Ez utóbbi dalok különösen alkalmasak, hogy misében énekeljék. Egyébként cantilénákra néhány évtizeddel később magyar példákat is tudunk mondani, melyek közül a második kapcsolatban is van a huszita dalokkal. Az első példa a pesti iskolás gyermekek éneke 1458-ból. Tudjuk, hogy Mátyás királlyá választásakor a pesti iskolás gyermekek az utcákat járták énekelve: „Mátyást mostan választotta — Mind ez ország királyságra stb...“ E sokat vitatott dal keletkezésének és előadásának módja bizonyítja, hogy az énekes diákok nálunk is adtak elő cantilénákat! A második dal a Mátyás király haláláról szóló, megindítóan szép emlékdal, a „Néhai való jó Mátyás király“, mely a hatalmas királyról szól, a nyomorultak oltalmazójáról. Szabolcsi Bence megállapítása szerint a vers a legáltalánosabb cseh-huszita ritmusban, 3+2—3+2 tagozású 10-esekben van írva. Egész sor régi szlovák balladának ez a formája. Úgy véljük, éppen a

ritmus- és dallamtörténet adhat újabb adatokat a magyar husziták dalainak ismeretéhez.

A huszita forradalom nem-irodalmi emlékeit Geréb László jól össze-szedte és jól is válogatta ki. Jó lett volna, ha a szövegközléseknél visszamegy a forrásokhoz és általában a helyesebb olvasatokat veszi alapul. A Moldvába menekült magyar husziták tanairól szóló tételeket pl. bár az eredeti forrást is idézi (Fermendzin: *Acta Bosnae*), mégis Tóth-Szabó Pál kivonatos kiadásából fordítja, Ezért kifelejtji a 2. 9., 11., 15–18., 20., 24–26., 28–31., 33–34., 36., 38., tételeket, melyek között sok fontos van és mindössze az utolsó olyan, hogy ki lehetett volna hagyni. Hogy csak egy példát említsünk: a 16. §. „Azt mondják, hogy Krisztus nem szenvedett igazában és nem is halt meg való-jában“ kétségtelen jele, hogy a menekültek nem mind voltak husziták. Ez a tanítás ugyanis a patarének legjellegzetesebb tételei közé tartozik. A Marchiai Jakab által feljegyzett tételek esetében pedig Lukcsics Pál szövegjavítás nélküli rossz olvasatait általában kritika nélkül veszi át és fordítja le. Pedig ebből értelemzavaró hibák származnak. Kijavítás céljából néhányat fel is sorolok: 26. §: nem „bestiás“, hanem „hostiás“, következésképpen a fordítás-ban a papoknak nem marhákat kell őrizniök, hanem az áldozati ostyát. 55. §: nem „perditores“, hanem „proditores“, tehát a papok nem „rontók“, hanem a nyáj „árulói“. 64. §: nem „in plagha“, hanem „in Pragma“, vagyis a zsinatot nem mezőn tartották, hanem Prágában. A szóbanforgó zsinat dátuma pedig nem 1426, hanem 1420. A prágai pontok felsorolása végén nem „Et quia Johannes huius est sanctus“, mert ennek nincs sok értelme, hanem „Et quod Johannes Hus est sanctus“. Tehát nem „mivel ennek szentje János“, hanem „hogy Husz János szent“.

E mellett ki kell javítani az utánnyomás alkalmával a legzavaróbb for-dítási hibákat. 2. §: mikor arról van szó, hogy bárhol lehet misézni, éjjel-mappal, az „et sine paramentis et sine viatico“ nem azt jelenti, hogy „aka-dálytalanul és pénz nélkül“, hanem „egyházi ruhák és szentségghordozó edény nélkül“. 12. §: „sed crucifixus in trunelo comburitur“ nem azt jelenti, hogy „a feszület a fatuskón elég“, hanem, hogy „a tuskó-Krisztus elég“. 59. §: Geréb fordítása szerint a főpapok prédikálnak a szentélyekben (in capellis) jöllehet arról van szó, hogy éppen a főpapok tiltják meg az alsó papságnak, hogy világiak kegyurasága alá tartozó kápolnáknak, kisebb parochiális templomokban prédikáljanak. Ugyanis Husz Jánost akarták sujtani, aki a Betlehem-kápolnában prédikált és tanítványait, hatalmi ellenőrzésük alá kívánták vonni az igehirdetést. A prágai pontok közül a 3. §-ban a „dominium temporale“ nem az egyház „világi urasága“, hanem „a világi hatalom“ szembeállítva az egyházzal.

Szalkai Balázs Krónikájának lefordított részében nem az áll az eredeti latin szövegben, hogy Bálint pap Törökországba ment és midőn ott tanítá-sukat terjesztette, társát is hívta „maga után“, hanem ellenkezőleg, „Török-országba ment, hogy amint megtanulta nyelvüket, akkor társát maga után hívja“. Azonban nem jutott el eddig, mert amint hozzálátott a nyelvtanulá-s-hoz, a szultán felfigyelt reá és megölette. Tamás végig híveimél is maradt. (Valentinus Turciam intarvit, ut dum literas ibi didicerit eorum, tunc socium suum post se vocaret.) A szövegben világosan benne van az is, hogy a szultán attól félt, hogy birodalmának alapját, az izlámot fenyegetik (ne tale quid in detrimentum legis eorum exurgeret). Természetszerűleg az sem áll, amit a bevezető a hibás fordításra alapozva állít, mindössze annyi valószínű, hogy Bálint a bolgár patarének közé ment törökül tanulni.

A Dózsa-háború összegyűjtött szemelvényes irodalma a kötet bővebb felét teszi ki és Geréb László nagy munkát végzett a kiválogatással és for-

dítással. A szemelvények sorrendje műfaji: először jönnek az irodalmi feldolgozások, ezeket követik a jobbágyellenes törvények, végül következik a népies hagyomány, melyet egy Verancsics iratai között fennmaradt magyar feljegyzés és Szerémi György emlékirata képvisel. A műfajokon belül kronológiai sorrendet követ. Az összeállító tehát eltért saját módszerétől, amit a könyv első felében követett, ahol egyedül a kronológiát vette számításba, igen helyesen. Ezen felül e második részben megismétli a hibát, hogy nem a nép önvallomásával kezdi és a vele rokonszenvező feldolgozásokon keresztül jut el az uralkodóosztály jellemző történeti hagyományáig. A népi anyagból egyedül Dózsa György ceglédi kiáltványát közli — apró betűkkel. Mészáros Lőrinc és a keresztes hadnagyok feltétlen hitelességű levelei hiányoznak. A budai polgár német levele idevaló, viszont ennek lényegesen kibővített nagyjelentőségű humanista feldolgozása teljesen ismeretlen a szerző előtt, mert a bibliográfiába sem vette fel. Ez pedig Janus Vitalis Panormitanusnak az események után alig néhány hónappal (az előző 1514 nov. 30-áról szól) Rómában megjelent műve „De Ungarorum Cruciatu facta anno 1514 et de infanda saevitia utrinque patrata“. A római humanista körhöz tartozó szerző az első, aki megítéli a magyar nemességet kegyetlenségéért, mellyel a forradalmat megtorolta és a népfelkelést a nemesség kizsákmányolására vezeti vissza. A szorult helyzetben lévő Bakóc pártjára áll. A pápai udvar ugyanis, melyhez a római humanista kör közelállott, olcsón igyekezett megszabadulni a bukott pápajelölttől és egyszersmind a reátháruló kötelezettségről is a török veszedelmet illetően: visszaemlékezve Nádorfehérvár egykori védelmére és felszabadítására, népfelkelést hirdetett a török ellen. Mikor azután a felkelés az urak ellen fordult, a nemesség Bakócot vádolta, aki viszont a szentszéktől kapta a felhatalmazást. Innen táplálkozik Janus Vitalisnak a népet védelmező és ellentámadásba menő magatartása, mely sokkal bátrabb az ugyanezen irányban óvatosan fáradozó Taurinusénál. Janus Vitalis hatása igen nagy volt. A hivatalos velencei történetíró, Marino Sanudo felvette világkrónikájába, és főforrásává lett a Dózsa-forradalommal legerősebben rokonszenvező és minden feldolgozás között irodalmilag legművészebb előadásnak: Paulus Joviusénak. (Historiarum sui temporis libri... Venetiis, 1566, I. 89a—91a.) Jovius továbbvitte a Janus Vitalisnál is jelentkező nemességellenes irányt, formálisan megbélyegzi a magyar nemességet, mely „az országot prédának tekintette, a mezővárosokat és városokat fegyverrel igázta, a köznépet és szerencsétlen parasztokat féktelen hatalmaskodással és elviselhetetlen szolgálatásokkal felbőszítette...“ Dózsa György kivégzésének módját a legkeményebb szavakkal ítéli el. Meg kell monadnunk, hogy a nemesség szájába adva Bakóc esinos bűnlajstromát is felsorolja. Már most Jovius ugyanazon körhöz tartozott, melyhez Janus Vitalis, de már nem Bakócot védi. Az a közönség, melynek írta, az erdélyi fejedelmekkel szemben a Habsburgok iránti érzett rokonszenvet. Erdélyben pedig a Dózsa Györgyöt megkínzó Zápolya János, illetve fia János Zsigmond uralkodott. Istvánffy Miklós művében sem azért olyan magasrendű és a néppel rokonszenvező a parasztforradalom előadása, mert a mesterség és objektív képesség akarata ellenére felülkerekedett sötét lelkületén, hanem mert az előadásban Jovius követte és politikailag Erdély-ellenes volt. Az erdélyi udvar történetírója, Brutus, éppen azért támad oly ingerülten Joviusra, hogy hajlandóságból vagy hízélgés szándékával túlozza a nemesség (értsd: Zápolyák) iszonyú kegyetlenségét. Brutus különben itt el is szólja magát és utal rá, hogy Jovius előadása és ítélete egybehangzik a magyar, nyilván népi, hagyománnyal.

Jovius példája figyelemreméltó. Jovius osztályhelyzete szempontjából nem annyira vékonypénzű olasz püspöksége számít, mint polgár-humanista

volta. A féktelen feudális uralom ellenszenves számára. De ez még nem ok arra, hogy meg is írja, mint ahogy nem írja meg, ha a Habsburg-birodalomról van szó, ahol ugyanolyan feudalizmus volt, mint a Mohács előtti Magyarország. Akkor írja meg, amikor nem kell tekintettel lennie közönségére, amikor a főszereplő, az erdélyi fejedelemség alapítója: Zápolya János. Brutus jól megfigyeli, hogy Dózsára élezi ki elbeszélését, hogy a rajta elkövetett embertelenségen keresztül a Zápolyákra élezhesse ki a tendenciát. A Zápolyák adják a menlevelet, hogy szabadon megírhasssa véleményét. Az anyagilag függő labilis helyzetű késői humanisták életében ritkán adódott ilyen pillanat. Korábban sem bőven. Példa erre Lorenzo Valla, ez az életörömtől sugárzó, szabadságért hevülő, szabadgondolkodó forradalmár. Határozott egyéniség, akinek élete munkája egyértelmű, de a pápaság elleni híres vádiratát, a „De Constantini donatione“-t mégsem merete volna megírni és úgy megírni, ahogy tette, ha nem áll mögötte hatalmas védelmező, akinek éppen politikai számadása volt a pápával: Aragoniai Alfonso nápolyi fejedelem.

A Dózsa-háborút feldolgozó humanista szerzők felfogásának magyarázata Taurinus, Janus Vitalis, Jovius, Tubero, Brutus esetében haladó polgári osztályhelyzetükben van, amelynek történetírására az esetek túlnyomó részében a kedvező politikai helyzet ad bátorítást.

Ha Geréb László módszeresen áttekinti a humanista és egyéb forrásokat és elvi forráskritikát gyakorol, mindez az olvasók elé tárult volna, azonfelül nem felejtí ki Janus Vitalist, Joviust (egy részletét adja csak Brutus színtelen átírásában), nem értékeli tévesen Istvánffy. Tubero jellemzése már sikerültebb, de Tubero osztályhelyzetét sem ismeri: deklasszált városi patricius, mégpedig nem a latin-dalmata, hanem az újabb szláv polgárság rétegéből. A humanisták osztályhelyzetüknél fogva látják meg a társadalmi harcot és sok egyéb mellett ez a humanista történetírás legnagyobb vívmánya. E tekintetben klasszikus példa Machiavelli „Storie Fiorentine“-je.

Visszatérve a sorrendi kérdésre, a forradalom vezetőinek levelei után és a budai polgár német levele előtt kellett volna következnie az ismeretlen plebejus-humanista szerző beszámolójának (De bello cruciferorum in visceribus Regni Hungariae patrato et exorto, Kiadta: Kluch János. Tört. Tár. 1905, 272–276.), mely a kisebb források legjelentősebbje. Geréb erről sem tud. Pedig ennek az írásnak nagy jelentősége van: úgy adja elő az eseményeket, hogy fokról-fokra nyomon követhető a forradalom kibontakozása, mégpedig visszahatásként a nemesség ellenséges magatartására, kegyetlenkedéseire. Ez után kellett volna következnie a Verancsnál írásai között fennmaradt magyar feljegyzésnek és Szerémi György ugyancsak plebejus-papi jellegű részeinek. A memoárok kronológiai elhelyezése nem befejezésük dátumát követi, hanem ha rész-eseményeket emelünk ki, az események bekövetkezésének időpontját. Ide lehetett volna beiktatni a budai polgár levelét, Janus Vitalist, majd pedig Batholinust, Tuberot, Taurinust, abban a sorrendben, ahogy Geréb felvette. Nagyszombati Márton nyugodtan kimaradhatott volna, elég lett volna utalni rá, viszont Taurinusnál komolyabb forráskritikai megfontolásoknak kellett volna érvényesülnie, bár tipikus humanista betétei vagy formai-stiláris átvételei nem jogosítanak fel bennünket forrásértékének tagadására. Komoly analízissel el lehet választani művében a történeti adatokat a humanista eposz kellékeitől. Ezutánra valók a nemesség elnyomó törvényei. Majd a magyarnyelvű krónikások, utánuk Jovius és őt követőleg Istvánffy és Brutus.

Geréb Lászlónak komoly gondot jelentett a kiadott szövegek fordítása. Szerémi és Istvánffy újra-fordításában régebbi fordítások segítettek, annál nehezebb volt a helyzete Taurinus és főként Brutus szövegeivel szemben.

Sajnos, mindkét szöveg kifogott rajta. Az árnyalati tévedések serege mellett oldalról-oldalra az értelemzavaró, sokszor súlyos hibák sora vezet felre az olvasót, akinek gyakran nincs módja rá, hogy latin szövegből korigálja a félreértéseket. Csak a példa kedvéért találomra üssük fel a 123. oldalt, „A jobbágyok kizsákmányolása“ c. alfejezetnél. Így szól a fordítás: „Hej, be nehéz minekünk, rabszolgai sorsra lenyomtak, — Összehirapva fogunk, megkötve cipeljük a jármot!“ Sajnos, a latin szövegben részint több van, részint kevesebb. Taurinus szerint ugyanis a jobbágyok sorsa nem rabszolgai, hanem *súlyosabb mint a rabszolgáké* [gravius quod servi more premamur]: egyenesen állati. És erre következik az ígásbarom sorsáról vett kép: „Ígától megfeszített nyakunkat sziszegve vonszoljuk“ [Sibila dum fessi toleramus colla labori]. A szemléletes latin szöveget a fordító elhalványította, megcsönkította és olyasmit fordított bele, ami nincs benne „összehirapva fogunk“. A fordítás így szól a következőkben: „Most ha az alkalom int, hágjunk a fejére a gaznak.“ Ez a sor az eredetiben nem az urak nyakáról szól még (bár később az is sorra kerül), hanem biztatja az ígábatört jobbágyságot: „Vonjátok ki nyakatokat a zsarnoki járómból!“ [subducite colla tyrannis]. Mindez eltörpül a következő sorok grammatikai félreértése mellett: „Adjatok énnékem törvényt, hogy ekép cselekedjek! — Szükséges dolog ám: a királyokat is letiporjuk — És szabadok lettünk.“ Taurinus szövegében egészen másról van szó: „Törvényadta jogunkkal élnünk szabad“ [Jure dato nobis uti legumque licebit], vagyis a keresztes háborút kihirdető rendelkezések szankcióira céloz. Taurinus szövege ezután levonja a következtetést: „Szükség van rá, hogy a királykodókat mindenfelé összetörjük és szabadságunkkal éljünk“ [Certe opus est passim reges jugulare et amico libertate frui]. Sajnos, mindez egy tizennégy sornyi szövegrészben fordul elő. És így megy a Taurinus- és Brutus-fordításban lapról-lapra, sokszor sorról-sorra. Székely György értékes bevezetése megkívánta volna, hogy Geréb László, aki sokat dolgozott ezen a kötetben és akinek jószándékában nem lehet kételkedni, már csak önmaga végzett munkáját is megbecsülendő, lelkiismeretesen ellenőrizze, hogy tulajdonképpen mit is fordított?

A kiválogatás, csoportosítás és irodalmi kritika terén megállapított hiányokat jórészt csak új könyvvel, vagy új kiadással lehet pótolni, a fordítási hibákat azonban sürgősen ki lehet és ki is kell javítani. A marxi-lenini tudománynak az a törekvése, hogy közérthetően szóljon és az egész néphez, nemcsak az elvek, a kitűzött tárgy és módszer tekintetében jelent kötelezettséget, hanem megnöveli a tudomány felelősségét is és ezáltal erkölcsi értékét.

Kardos Tibor

„TÉPJÉTEK LE A SÜTÉTSÉG BILINCSEIT“

*XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól. Hungária.
1950. Könyvnap. Szerkesztette s bevezette Kató István, sajtó alá rendezte
Tarnai Andor. 148 lap.*

A nyolc, többnyire szemelvényes röpiratot és öt verset tartalmazó kis kötet jelentősége nyilvánvaló: a régi magyar irodalom néhány elfeledett emlékét eleveníti meg, ama kapcsolat révén, mely ez írások s a klerikális reakció elleni aktuális politikai harc között áll fenn, igen hatásosan. E röpiratok és versek kétségkívül az antiklerikális magyar irodalom dokumentumai közé tartoznak. Hatásuk meggyőző a mai olvasóra is, még ha irodalmi értékük nem is elsődendő. Ideológiai hatásukat azonban erősen korlátozza az a korszak és az az osztályszemlélet, amelyből születtek. A bevezető helyesen emeli ki, hogy ez iratokban „a feudális katolikus egyház elleni támadás

szélesebb, mint a nemesi kiváltságok bírálata“, „magukon viselik a polgárság gyengeségének és a demokratikus mozgalom felemásságának minden korlátozottságát“. Valóban, a „Harmintz-két Okok“, „világi catholicusai“ cselédes gazdák s erre büszkén hivatkoznak (33. l.), a „Minek a pap“ „nemes familiái“ pedig az idegen papoknak jutott birtokok miatt panaszkodnak (39. l.). A vallás elleni támadásaik szinte mindenütt erőtelnek, alaptalanok is, mivel hívók írták e sorokat, nem egyszer így: „mennyit fog nyerni maga a religio“ a szerzetesrendek eltörlése által (47. l.) vagy „fő kötelessége minden becsületes keresztyén embernek“, hogy az igazságot védje (79. l.). A „jóistent“, a „Megváltót“ emlegetik, királyhűségük pedig szinte minden esetben töretlen. Mindez erősen korlátozza e röpiratok politikai hatását, nem beszélve stílusuk nehézkességéről (Mérő—Serpenyő, mely szintén a „tisztá vallás“-t sürgeti (69. l.) vagy tartalmuk, stílusuk naivitásáról, problémátlan egyszerűségéről laposságáról (Vallás-Tserelés).

Mindezt nem azért mondtuk el, hogy a szerkesztőn kifejezetten vallásellenes röpiratokat kérjünk számon. A kiadványnak nem ez volt a célja s e haladó állásfoglalások felemásságára a szerkesztő rá is mutatott. Mégis hasznos megjegyeznünk, honnan származnak röpirataink s milyen eredendő korlátok között mozog a tartalmuk. Annál is inkább, mivel ezekkel szemben fel kell hívnunk a figyelmet arra, a szélesebb és mélyebb egyházellenes irodalomra, melynek ideológiai, politikai hatását éppen a szerzők materializmusa biztosítja. S érdekes az is, hogy míg e röpiratok nyelve, stílusa (talán az egy Zakariásét kivéve) nehézkes, bonyolult, nem egyszer érthetetlen, mélyebben egyházellenes és materialista írók világosabban, közérthetőbben fejezik ki magukat, talán azért, mert materializmusuk az idealista szemlélet elleni, lépésről-lépésre folytatott harcnak volt az eredménye. A késői Bessenyei, különösen a Tarimenes-ben, Verseyhy a Világ teremtésének természettudományos-materialista tanításában, Martinovics Mémoires-jaiban s kisebb műveiben és Csokonai materialista és antiklerikális verseiben magas színvonalon, művészi szépséggel s határozottan vallják azt az egyházellenes felfogást, melyet az említett röpiratok szerzői csak bizonyos kompromisszumokkal képviselnek.

A kötet alcíme röpiratokat ígér. A címben megadott műfaji keretet azonban áttörte a szerkesztő azzal, hogy verseket is közölt a röpiratok között. Ennélfogva helyesen járt volna el a szerkesztő, ha gyűjteményét az említett írók és társaik műveiből kiválogatott szemelvényekkel gazdagabbá, elevenebbé tette volna.

Mindez nem von le semmit sem a közölt darabok értékéből vagy politikai jelentőségéből, megjegyzéseinkkel csak arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy alaposan félreismerjük az antiklerikális irodalmi termést, ha szegényes, nehezen olvasható röpiratok s egyes versek szűk körére redukáljuk azt. Felismerhetően széles, bővizű s távoli eredetű irány ez irodalmunk történetében, mert népünknek a feudális egyház elleni évszázados harcát tükrözi úgy, hogy egyben haladó irodalmunk egyik fővonalát képezi. Ezért ebből még számos érdekes és értékes adatot, dokumentot és művet fogunk tudni kiemelni s irodalmunk marxista szellemű revíziójának szolgálatába állítani.

A szöveg sajtó alá rendezése gondos, s mai helyesírás szerinti átírása figyelmes munka eredménye. Tarnai Andor érdeme az is, hogy megtalálta Batsányi „Bosszús tünődés az ámitó szenteskedőkre“ c. versének helyes szövegét. Jegyzeteit illetőleg csak az a megjegyzésünk, hogy a „Zakariás levelei“ minden bizonnyal Szatsvay eredeti munkája, nem pedig fordítás. Ezt a kiadó Elöljáró beszédéből is világosan ki lehet olvasni.

Szaunder József

ARANY JÁNOS VÁLOGATOTT VERSEI

Révai elvtárs „Megjegyzésének irodalmunk néhány kérdéséhez“ c. cikkében beszél arról, hogy a proletár irodalom győzelme érdekében harcolni kell a „baloldali“ túlzások, elhajlások ellen. A „baloldaliság“ egyik megnyilvánulása a klasszikus hagyományok lebecsülése, az a felfogás, mely a szovjet irodalom és az új magyar irodalom népszerűsítését szembeállítja a mult értékes örökségének a felhasználásával, amelyik a régi magyar irodalomból csak Petőfit, József Attilát és Adyt fogadja el. Ebből a szempontból is példakép kell legyen számunkra a Szovjetunió, ahol a klasszikus orosz irodalom a szovjet emberek életének szerves részévé vált. Szovjet művészek már többször felhívták a figyelmünket arra — mondja Révai elvtárs —, hogy elhanyagoljuk művészetünk klasszikus örökségét.

A könyvnapon megjelent Arany-kötet egyike az első lépésnek a „baloldaliság“ elleni küzdelemben. Arany valóban megérdemli, hogy a dolgozó magyar nép megismerje és megszeresse. Megérdemli, hogy megszabadítsuk attól a sok hamisítástól, amivel az úri Magyarország eltorzította. Aranyt a „kiegyezés költőjének“, a „józan magyar természet képviselőjének“, — később „dekadensnek“, Babitsékat igazoló „l'art pour l'art“-os költőnek állították be, szemben Petőfi forradalmiságával. Ma ezektől a tévesen vagy éppen hamisítva neki tulajdonított szerepektől kell megtisztítani alakját. Meg kell mutatni azt az Aranyt, aki emberi és költői csúcspontját a szabadságharc és az azt előkészítő évek alatt élte át, akinek a szabadságharc bukása élete végéig ki nem heverhető csapás volt, akinek a kezében mégis 1874-ben is az állítja meg a tollat, hogy eszébe jut „vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek izlése már nem az, ami volt anno 48 és te sem vagy az, ki akkor voltál!“

Nézzük meg, hogy a kötet mennyiben teljesítette kitűzött feladatát: Arany költészetének legjavát adni a dolgozók kezébe könnyen áttekinthető és jól használható formában? Nagyon nagy jelentőségű, hogy ez az első Arany kiadás, mely a költő forradalmi verseit nem függelékben közli, hanem megadja nekik azt a központi helyet, amit azok Arany költészetében valóban elfoglaltak. A versek kiválogatása helyesen hangsúlyozza Arany zsarnokellenességét, hűségét 48-hoz, Petőfihez. Nem lett volna szabad azonban kihagyni a „Koldúsének“-et, amely a legvilágosabban tárja fel Arany viszonyát a szabadságharchoz. Igen éles és gúnyos hangon jellemzi a kapitalizálódó irodalmat az „Írjak? Ne írjak?“ c. vers és ezért kár, hogy kimaradt. Az Őszikék közül a „Rangos koldús“-nak, az „Almanach 1878“-nak és „Az idők“-nek helyet kellett volna adni, hiszen éppen ezekben bírálja Arany a legbátrabban az akkori Magyarországot. Nagyon helyes, hogy a kötet az egész „Toldi“-t közli, hiszen valóban a „viszonyok jármát lerázó pórsuhanc“ története Arany legtisztább, legnagyobb alkotása és ez a műve áll a legközelebb a magyar dolgozókhoz, akik most veszik birtokba klasszikus örökségünket. Viszont a „Kevházá“ és a „Katalin“-részlet helyett fontosabb lett volna valamit adni a „Bolond Istók“ paraszti életet ábrázoló első énekéből.

A kiadás alapvető hiánya, hogy az előszó nem alkalmas arra, hogy az Aranyt eddig nem ismerő olvasóknak képet adjon a költőről, amire annál is inkább szükség lett volna, hiszen a kötet nem tartalmaz semmiféle jegyzetet. Feltétlenül szükséges lett volna Arany életéről és működéséről beszélni és az egyes versek mellé magyarázatokat fűzni, éppen mert Arany költői pályája nem olyan önmagáért beszélő, egyértelmű és tiszta, mint például Petőfié. Egészen másképp értékeli az a „Walesi bárdok“-at, aki

ismeri keletkezésének körülményeit. „Az elveszett alkotmány“-ból közölt részlet korrajzi magyarázat nélkül alig érthető. Az olvasók esztétikai nevelése szempontjából nagyon helyes lett volna, ha a kiadó pl. akár az előszóban, akár jegyzetben beszél a Hunyadi-balladák akkori aktualitásáról vagy az Ószikékkal kapcsolatban megemlékezik a feudálkapitalista Magyarországról és Arany abban elfoglalt helyéről, stb.

Az összeállítással kapcsolatban: csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy sokkal áttekinthetőbb lett volna Arany pályája, ha az epikus részletek is a lírai versek közt foglalnának helyet, időrendi sorrendben. Különösen zavaró, hogy az epikus és lírai rész — ha már külön van csoportosítva — még egy címmel sincs egymástól elválasztva.

Klasszikusaink kiadásánál a jövőben még inkább figyelembe kell venni az irodalomtól eddig elzárt *új olvasók igényét*, akik valóban megismerni, megérteni akarják a mult íróit.

Horlai Györgyné

Felelős kiadó: a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója

53043 — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Dömény Lajos)

Szakfizikusok, fizikatanárok, üzemi mérnökök lapja a

FIZIKAI SZEMLE

Közli a fizika különböző területein végzett kísérleteket, megoldást nyújt a termelésnél felmerülő fizikai problémákra. Ismerteti a Szovjetunió fizikai tanftásait.

Megjelenik szeptember 1-től kezdve negyedévenként az Eötvös Lóránd Fizikai Társulat szerkesztésében.

Évi előfizetési ára

Egyének részére 12.— Ft
Vállalatok, intézmények részére 48.— „

Kiadja a

T U D O M Á N Y O S F O L Y Ó I R A T K I A D Ó N. V.
Budapest V, Szalay-utca 4.

Felhívás Előfizetőinkhez!

Előfizetési osztályunk közel 100 szaklap sokezer előfizetését adminisztrálja. Osztályunk minden dolgozója — a MDP utasítása alapján — magáévá tette a KV II. 10-i határozatát és felvette a harcot a bürokrácia ellen.

Munkánk egyszerűsítésével és racionalizálásával elértük, hogy előfizetőink magas százaléka gyorsan és pontosan kézhez kapja, kiadásunkban megjelenő szaklapját.

Munkánkat szeretnénk javítani és ezáltal elérni

a reklamációk teljes megszüntetését
és ehhez kérjük az Ön segítségét is.

Nagyon sok reklamációt okoz, hogy Előfizetőink nagyrésze a befizetési lap kitöltésénél

1. nem közli az összeg pontos rendeltetését;
2. nem közöl adatot, hogy milyen lapra és milyen időtartamra küldi az előfizetési díjat;
3. olvashatatlan aláírást és címet közöl!

Felkérjük Előfizetőinket, *vegyék azt a his fáradságot, hogy a befizetési lapokat pontosan — esetleg nyomtatott betűkkel — töltsék ki*, ezáltal dolgozóinkat sok-sok fejtöréstől és felesleges munkától mentesítik és elősegítik a lapok zavartalan és folyamatos szállítását.

Budapest, 1950. augusztus

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ NV.
Előfizetési osztálya.

**A SZERKESZTŐSÉGNEK 1950 JÚNIUSÁBAN
MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK**

- Csehov: Ványka és más elbeszélések. Ford.:
Éber Ina és Lányi Sarolta. Athenaeum,
50 l. 2 Ft.
- Darvas Szilárd: Mackó pajtás elindul. Athe-
naeum, 31 l. 2 Ft.
- A. Fagyajev: Partizánok. Ford.: Madarász
Emil. Athenaeum, 23 l. 2 Ft.
- Gergely Márta: Pattintó Antal. Athenaeum,
30 l. 2 Ft.
- I. Irosnyikovna: A Jegorova brigád. Ford.:
Kilényi Mária. Athenaeum, 126 l. 6·50 Ft.
- Így öltöztessük a gyermeket. Athenaeum,
112 l. 12·50 Ft.
- B. Jemeljánov: Város az erdőben. Ford.:
Devecseriné, Gutai Erzsébet. Athenaeum,
31 l. 2 Ft.
- Kommunisták harca a magyar ifjúság boldog
életéért. Összeállította: a Magyar Ifjúság
Népi Szövetsége oktatási osztályának
munkaközössége. Athenaeum, 149 l. 9 Ft.
- Jack London: A kalózhajó. Összeállította és
jegyzetekkel ellátta és a fordításokat
ellenőrizte: Révész Gy. István. Athenaeum,
180 l. 16 Ft.
- Polgár István: Traktorok. Rajzolta: Kiss
Ernö. Athenaeum, 6 l. 9·50 Ft.
- V. N. Rzsavityin: A növények oltásos hibri-
dizálása. Szocialista mezőgazdaság 16. sz.
Ford.: Sándor Endre. Athenaeum, 175 l.
13·50 Ft.
- Szőnyi Sándor: Péter mégis mérnök lesz.
Athenaeum, 64 l. 1·50 Ft.
- Szeberényi Lehel: Fehér arany. Athenaeum,
31 l. 2 Ft.
- D. G. Vilenszkij: Dokucsájev, Koszticsev és
Viljamsz tanítása a talajról. Mezőgazda-
sági kiskönyvtár. Athenaeum, 32 l. 1 Ft.
- M. Zemplén Jolán: Nézzetek körül. A hideg,
a meleg és a levegő. Athenaeum. 43 l.
6·50 Ft.

Felelős szerkesztő: Barta János

Kiadóhivatal: Budapest V, Szalay-utca 4.

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója

53043 — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Dömény Lajos.)